

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA

BALASSA JÓZSEF

LI. ÉVFOLYAM

BUDAPEST, 1922.

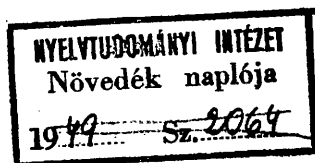
A MAGYAR NYELVŐR KIADÓHIVATALA.

A Magyar Nyelvőr 1922. évi dolgozótársai.

Balassa Imre
Balassa József
Balásy Dénes
Bán Aladár
Barcsai Károly
Bebesi István
Benedek Marcell
Bocsári Kálmán
Borsodi László
Dénes Szilárd

Fokos Dávid
G. B.
Gulyás József
Horváth Sándor
Kardos Albert
Marczali Henrik
Molnár Jenő
Munkácsi Bernát
Németh Aladár
R. J.

Ifj. Radványi Sándor
Rubinyi Mózes
Schmidt József
Simonyi Zsigmond
Somogyi Géza
Spitzer Leó
Trostler József
Verő Leó
Zolnai Gyula

Hungaria nyomda Budapest.

Left.
1965.

alt. rev.
1965

TARTALOMJEGYZÉK.

Értekezések, önálló cikkek.

<i>Balassa József</i> :	Schuchardt és a magyar nyelvtudomány	6
	Egységes helyesírás	97
<i>Bebesi István</i> :	A magyar nyelv hangesztétikai sajátságairól ...	18 49
	A mondatok jelentéstana	102
<i>Fokos Dávid</i> :	Két növénynevről	13
	Ed. (A gabonának régi magyar neve.)	67
<i>Horváth Sándor</i> :	Köményhal, menykői hal	78
<i>Kertész Manó</i> :	Szólások magyarázata	37
<i>Munkácsi Bernát</i> :	Néhány szó a lóhere magyarázatához	40
<i>Schmidt József</i> :	Egy latin kiejtésbeli divathóbort	35
	A tej szó etimonja	101
<i>Somogyi Géza</i> :	A mássalhangzóváltozások okairól	75
<i>Spitzer Leó</i> :	Schuchardt 80-ik születése napjára	1
<i>Zolnai Gyula</i> :	Magyartalan vonatkozónév-más-használat ...	10
	A magyar katonanyelv jövevényszavai	46

Irodalom.

Windisch: Geschichte der Sanskrit-Philologie (<i>Schmidt József</i>)	21
Munkácsi: Vogul Népköltési Gyűjtemény (<i>Fokos Dávid</i>)	54
Setälä: Nyelvészet és nyelvhelyesség (<i>Bán Aladár</i>)	55
Max Deutschbein: Satz und Urteil (<i>B. J.</i>)	79
Simonyi Zs.: Knie und Geburt (<i>Schmidt József</i>)	81
Hugo Schuchardt-Brevier (<i>Balassa József</i>)	108
Dunstan-Kaluza: Englische Phonetik (<i>B. J.</i>)	109
Volkskundliche Bibliographie für das Jahr 1919. (V. I.)	109
Könyvek és folyóiratok	22, 57, 81, 110

Gyászjelentések.

Kicska Emil (*B. J.*) 23. — Szilády Áron (*B. J.*) 58. — Beöthy Zsolt (*Kardos Albert*) 81. — Király György (*Trostler József*) 83. — Kulcsár Endre (*K. A.*) 84.

Nyelvművelés.

<i>B. J.</i> : A német-magyar szótárhoz. Übernächtig 26. — Még mindig leépít	114	89. — Még egyszer a <i>lehív</i> 114. — Ködfoltok Babits M. napján 114. — Padmaly és mennyezet 116
<i>Benedek Marcell</i> : Ki szállt kora sírba?	60	<i>Molnár Jenő</i> : Le vele! 113
<i>Borsodi László</i> : Járatos, jártas	59	<i>Németh Aladár</i> : Legidősebb — legrégebb 58. — A tőle megszokott 91
<i>Dénes Szilárd</i> : Egy kis hivatalos magyarság 25. — Leépít 87. — Kijön, becsehel	117	<i>R. M.</i> : Új könyvekből 118
<i>G. B.</i> : Okság, éniség és egyéb tudakosság	90	<i>Zolnai Gyula</i> : Lei, lej vagy leu? 62. — Magyar-ugorok v. ugor-magyarok? 85. — Előbbkelő 89. — Legujabb regényirodalmunk magyarságából 111
<i>Kardos Albert</i> : Jövök már 24. — Helytelen helyesírás; visszáságok az <i>-ért</i> körül 24. — Elszaporodott a <i>le</i> 86. — Leépít 88. — Ornemens és posztamens		A magyar nyelv a hírlapokban és folyóiratokban 25, 61, 116
		Napilapjaink és a helyesírás 60

Magyarázatok.

<i>B. J.</i> : Ló mint jelző állatnevek előtt 28. — Se füle, se farka... 64	<i>R. J.</i> : Adatok a gyermeknyelvhez 64
<i>Balásy Dénes</i> : Ápoljuk a magunk tájszólását ... 91	<i>Rubinyi Mózes</i> : Egy szólás vándorlása ... 62
<i>Balassa Imre</i> : Vákáncsosok ... 31	<i>Simonyi Zsigmond</i> : Ritka igeképző 29. — Kéne 92. — A régi helyesíráshoz ... 119
<i>Bocsári Kálmán</i> : Tájszók ... 64	<i>Spitzer Leó</i> : Góliás 30. — Indi-hanc 31. — Spanyol <i>pues</i> , magyar <i>hát</i> 63. — Gluga 64. — Lei vagy leu 94. — Nyifog 123. — Aszentál ... 123
<i>Borsodi László</i> : Tájszók ... 93	<i>Verő Leó</i> : Se füle, se farka 29. — A magyar katonanyelv jövevényiszavai ... 119
<i>Fokos Dávid</i> : Indi-hanc 32. — Se füle, se farka 64. — Verantius Faustus Dictionariumáról 120. — Ponori Thewrewk József Verancsics kiadásáról ... 121	<i>Zolnai Gyula</i> : Mindenki 27. — Gyorsmondóka ... 120
<i>Gulyás József</i> : Bolfrász ... 123	<i>A szerkesztő</i> : Digo és társai ... 32
<i>L. I.</i> : Klappan és husszan ... 31	
<i>Marczali Henrik</i> : Ló mint jelző állatnevek előtt ... 28	
<i>Ifj. Radványi Sándor</i> : Tájszók 63, 123	

Nyelvtörténeti adatok.

<i>Barcsai Károly</i> : Tallózás régi sorok között... 94
--

Szómutató.

aszentál 123	idős 58	menyét 78
becsehel 117	indihanc 31	menykövi hal 78
bikises 123	járatos, jártas 59	mindenki 27
bolfrász 123	jövök már! 24	mingyarást 63
borsot tör az orra alá 38	kajács 93	mony 16
cséklye 93	kajma 94	nyifog 123
digo 32	kéne 92	okság 90
ed 67	kijön 117	ornamens 89
előbbkelő 89	klappan 31	pismákol 63
éniség 90	köményhal 78	posztamens 89
fi ncsi 63	le- 87, 113	régi 58
fül, se füle, se farka 29, 64	lé, leves 38	sava 38
góliás 30	lei, lej, leu 62, 94	sótalan beszéd 37
gömbör 123	leépít 87, 114	tusnyák 64
hát! 63	ló, lóbab, lötetű stb. 28	tej 101
here 13, 40	lóhere 13, 40	tök (kutyatök, svábtök) 15
hével-lével 39	magyar-ugorok 85	tudalmas ember 94
hír, húr 13	maszmaol 63	ugor-magyarok 85
husszan 31	meny, menyasszony, mennyország 79	<i>ubernächtig</i> 26
		vókáncsos 31

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
F O L Y Ó I R A T A

SZERKESZTI ÉS KIADJA :
BALASSA JÓZSEF

TARTALOM:

Schuchardt Hugó...	3
I. Spitzer Leó. Schuchardt 80-ik születése napjára.	
II. Balassa József. Schuchardt és a magyar nyelvtudomány.	
III. Schuchardt magyar tárgyú dolgozatai.	
Zolnai Gyula. Magyartalan vonatkozónév-más-használat ...	10
Fokos Dávid. Két növénynevről ...	13
Bebesi István. A magyar nyelv hangszétetikai sajátosságairól ...	18
Irodalom. <i>Windisch</i> . Geschichte der Sanskrit-Philologie. (Schmidt József.) — Könyvek ...	21
Gyászjelentés. Kicska Emil. (B. J.) ...	23
Nyelvművelés. „Jövkök már”. — Helytelen helyesírás; visszások az -ért körül. (Kardos Albert.) — Egy kis hivatalos magyarság. (Dénes Szilárd.) — A magyar nyelv a hírlapokban és folyóiratokban. — A német-magyar szótárhoz. (B. J.) ...	24
Magyarázatok. Mindenki. (Zolnai Gyula.) — Ló mint jelző állatnevek előtt. (Marczali Henrik. B. J.) — Se füle, se farka. (Verő Leó.) — Ritka igeképző. (Simonyi Zsigmond.) — Góliás. (Spitzer Leó.) — Vákáncsosok. (Balassa Imre.) — Klappan és husszan. (L. I.) — Pótlások. (Spitzer Leó. Fokos Dávid. A szerkesztő.) ...	27

Felhívás előfizetésre!

Ötvenegyedik évfolyamába lép immár a **Magyar Nyelvőr**. Simonyi Zsigmond barátai és tanítványai, akik mindig segítő-társai voltak, folytatják a félszázados mult után is a megkezdett munkát.

A nyomtatás és a papír rendkívüli drágasága miatt ismét emelnünk kell az előfizetés árát; de csak annyival emeljük, amennyit a folyóirat fenntartásának biztosítása reánk kényszerít. **Előfizetés az 1922-ik évre (január – december) 70 korona.** Eddigi előfizetőink közül tanárok, tanítók és más tisztviselők 35 korona kedvezményes árban kaphatják a Nyelvőrt, ha közvetlenül a kiadóhivatalnak küldik az előfizetési összeget. Régi előfizetőinknek megadjuk ezt a kedvezményt, noha lapunk előállításának költsége jóval felülmúlja ezt az összeget.

A MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTŐ ÉS KIADÓHIVATALA

Budapest, IV. Ferenc József rakpart 27.

A kiadóhivatal értesítései.

A Nyelvőr ára. Előfizetési felhívásunkban közöltük, hogy lapunk ára az 1922-ik évre 70 korona. A kedvezményes előfizetést csakis tanítóknak, tanároknak és tisztviselőknek adhatjuk meg. *Kérjük tehát azokat az intézeteket, amelyek előfizetési díj fejében kevesebbet küldöttek be, pótolják a hiányzó összeget* s ne várják, hogy egyenként szólítsuk fel őket. A levelezés fölösleges költséggel terheli a kiadóhivatalt.

Régibb évfolyamok. A Nyelvőr 1920. és 1921. évfolyama még kapható egyenként 50 korona árban.

Elmaradt számok megküldésére vonatkozó kéréseket csakis az illető év folyamán teljesíthetünk.

Az 1921. évfolyamban megjelent önálló cikkek:

Balassa József: A magyar hangok időtartama. Nemzeti érzés a nyelvben. — **Bebesi István:** Köt-e a kötőszó? — **Bernátsky Ferenc:** Rokonértelmű szók. — **Dénes Szilárd:** Nyelvhelyesség és nyelvtisztaság. — **Horváth Sándor:** Jelképek, szólásmódok egy ismeretlen forrása. — **Kemsei József:** Fehér barát. — **Kenedy Géza:** Brassói, brassai. — **Kúnos Ignác:** Török szók magyar átírásban. — **Nagy Lajos:** Arany nyelvi hatása Nogállra. Az amerikai magyar költészet nyelve. — **Rubinyi Mózes:** Amerikai magyarság. — **Schmidt József:** Kőrösi Csoma Sándor mint nyelvutató. — **Simonyi Zsigmond:** Szórendi kérdések. Két járulék-mássalhangzó. — **Trostler József:** Motívum és szó. — **Verő Leó:** A magyar katonanyelv jövevényszavai. — **Vikár Béla:** Analógiás hatások a népköltésben. — **Zolnai Gyula:** Bölcsész, bölcselő; bölcsészet, bölcsélet. Brassói, brassai.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest, IV.
Ferenc József rakpart 27.

SCHUCHARDT HUGÓ.

Ez évben, február 4-én tölti be Schuchardt Hugó, a gráci egyetem nyug. tanára, a román nyelvészetnek és az általános nyelvtudománynak egyik legkiválóbb munkása, életének 80-ik esztendejét. Schuchardtot évtizedek hosszú sora óta annyi szál fűzi a magyar nyelvtudományhoz és a Magyar Nyelvörhöz, hogy némileg a miénknek is vallhatjuk őt s joggal kérünk helyet az őt ünneplő tanítványok és tisztelők sorában. Legméltóbb módja az ünneplésnek, ha tudós munkásságának jellemzésével mutatjuk őt be ez alkalommal a Nyelvőr olvasóinak.

I. Schuchardt 80-ik születése napjára.

Irta Spitzer Leó.

Senkisésem tagadhatja, hogy Schuchardt a nyelvtudomány egyik klasszikusa, ha ezen az elnevezésen az olyan íróat értjük, aki az élet minden helyzetében meg tudja nekünk mondani a helyes szót, akinek írásaiban lapozunk, ha egy probléma megoldhatatlannak látszik, akit idézünk, ha tudományos állításaink támogatásra szorulnak. Hiszen Schuchardt jeligeje: „*Das Kleinste nicht verachten und nach dem Grössten trachten*“ (Dolgozatainak jegyzéke, 3. l.); Sch. összeköti a mikroszkopiát a makroszkopiával; az ég felé tekint, miután minden szótárt és értekezést példátlan akribiával végig szántott. Azonban, sajnos, ő maga is lemondott arról, hogy megmutassa nekünk azt, ami az ő törekvésének igazi célja, t. i. „hogy a sok szétszórt, eldarabolt, töredékes részletből egy egységes és sajátos stílusú szerény épület körvonalait felismertesse.“ (uo.) Ezt a gondolatépületet a részletek, vagy mint ma mondjuk: a pozitívizmus útvesztőjéből kiemelni, a távolba és a mélybe néző szempontokat megnyitni, anélkül, hogy az olvasó kénytelen legyen még egyszer megtenni az odavezető utat, ez a *Hugo Schuchardt-Brevier* szerkesztőjének nem könnyű, de pontosan megszabott feladata.¹

Erre az útbaigazításra szüksége van annak, aki Schuchardt műveihez kellő előkészület nélkül közeledik, mert a bennük rejlő,

¹ Ez a megemlékezés néhol megrövidített részlet a *Hugo Schuchardt-Brevier* (*Ein Vademecum der allgemeinen Sprachwissenschaft*) c. ünnepi kiadvány bevezetéséből. (Halle, Niemeyer, 1922.)

gyakran csak gyengén jelzett gondolatot csakis az méltathatja kellőképp, aki ismeri az épület mestergerendáit. Schuchardt műveiről is elmondhatjuk, amit Gillieron mondott a magáéiról: „*il n'est pas de ceux qu'on lit en chemin de fer et à la vapeur.*“ Nála gyakran egy baszk vagy georgiai zugban a gondolatok tömege zsúfolódik össze, gyakran egy bírálatban helyezi el szerényen egy egész alkotó korszakának gondolatait. Az ilyen összeállítás az ő gondolkodásának folytonosságáról is tanúságot tehet: s már előre azt vártam, hogy annál a Schuchardtnál, aki annyi másnak oly gyakran ellentmondott, találni fogok ellenmondásokat önmagával is, különösen a régi fejlődésszakok Schuchardtjával. Bevallhatom, hogy ebben a tekintetben nagyon kellemesen csalódtam: a „*Vokalismus des Vulgärlateins*“ és későbbi művei között mutatkozó kisebb hiatuson kívül csakis olyan nézetváltoztatással találkoztam, melyet ő maga is annak jelez, ami viszont igazolja az egyéniségnek egységgé való összefoglalását. Mindig éreztem, hogy egyetemi előadásainkban hiányzik az egyes nagy kutatók gondolatvilágának ismertetése, pedig ezt a tudomány fejlődése szempontjából nagyon fontosnak tartom. Az egyéniség hasonlít az olyan festőanyaghoz, mely, bármily kis adagban alkalmazzuk is, megfesti az egész oldatot. Én úgy hiszem, hogy ahhoz a művészi feldolgozásmódhoz kellene közelednünk, amely a nagy zeneszerzőket, mint Mozart, Beethoven, Schubert, Wagner nemcsak az opera, szimfónia, kvartett, szonáta részekre osztja fel, hanem őket egyénenként mint egységes komplexumot tekinti, akikről szabad írni. A tudomány is, épúgy mint a művészet, bizonyos fokig mindig expresszionista volt, s jellemző, hogy legújabbban komoly nyelvtudományi munkákban is dicsérőleg használják ezt a jelzőt.² Schuchardt, aki a gépiessel, induktívvá, realizitikussal szemben mindig az érzelmit, deduktívat és idealisztikusát emelte ki, ebben az értelemben a nyelvtudományi expresszionizmus ősi és első megsejtőjének tekinthető.

Schuchardt tanításának ez az összeállítása és bemutatása még egy másik és ma talán még fontosabb célnak is szolgál. Avval a folyton felhangzó és jogos váddal szemben, hogy a nyelvtudományi munkásság „elgrammatizálódik“, hogy szelleme a szellemtelenség s a holt szóhoz tapad, hogy idegenkedik minden általánosítástól és filozófiai megfigyeléstől — ezt a panaszt ma már nemcsak olyan művész hangoztatja, mint K. Vossler, hanem szélesebb körök s maguk a nyelvészek is — bemutathatunk egy olyan nyelvfilozófiai épületet, amelynek nemcsak hogy nem kell elbűjnia Wundté, Martyé, Dittriché mögött, hanem, mivel nem filozófiai vagy lélektani, hanem nyelvi alapon épült fel, közelebb áll a nyelvi realitáshoz s a nyelvtudomány határait messzebbre tűzi, mint Paul, és legjobban von der Gabelentz-ével hasonlítható össze. Mi rámutathatunk Schuchardt eszméinek gyűjteményére s mondhatjuk: Ezek a megismerések a

² Vö. Literaturblatt f. germ. u. rom. Phil. 1921: 122; Literarisches Echo 1921: 1089.

mi birtokunk, a tények világából a gondolatokéba emelkednek ki; ennyit tudunk mi nyelvészek, — építsetek tovább, filozófusok!

Schuchardt nemcsak a nyelvtudománynak csaknem minden problémáján elmélkedett, hanem felkereste az életnek a nyelvtudománnyal érintkező minden területét s a nyelvtudományból, mint középpontból kiindulva igyekezett hozzájárulni az élet legsürgősebb kérdéseinek megoldásához, a szavak vizsgálatától előnyomult a dolgok vizsgálatához s a nyelvi vizsgálatokon gyakorolt tudásával világította meg legfőbb szellemi javainkat, az állam, a vallás, a műveltség eszméit. Noha a legigazibb individualista, ismeri a *ζῆλον πολιτικόν* kötelességeit is: magába tekint, azután maga körül és maga fölé. Noha tulajdonképp monografia-író s nem nagyon kedveli az oktató összefoglalásokat, mégis erős szintézis lakozik benne s ez mindíg előtör mint a részletmunkák végső tanulsága. Azt mondhatnám, hogy a legfontosabb, amit nekünk ad: a finomságok (*nuance*-ok) iránti éles szeme észre sem vehető s meg sem mérhető átmenetek iránt, amelyek azonban a nyelvben épúgy, mint az életben észrevehető és megmérhető eredményeket hoznak létre. Schuchardt idegenkedik a nagyon merev rendszerektől és táblázatoktól, egyoldalúan éles kiemelésektől, szereti a „*juste milieu*“-t s arra törekszik, hogy kiegyenlítse mindazt, ami elvászott.*

Ebből a „nuance-oló“ látásmódból keletkezik Schuchardt egész felfogásmódja; az ő számára inkább szelíd átmenetek vannak, mintsem átalakulások. A hangtanban az az álláspontja, hogy a hang- „törvények“ nem választhatók el a lelkiektől függő tényektől, még pedig törvényszerűen függenek tőlük, de maguk nem törvények. Ebből fejlődött tovább az ő egész kutatása, következetesen és bizonyos tekintetben sugárszerűen. A szavak eredetét, etimológiáját nemcsak hangtani úton kell megfejteni, hanem a jelentések figyelembevételével peres tárgyalás útján, érvekkel és ellenérvekkel mintegy a valószínűségszámítás módján; a szótól a tárgy felé halad s ezáltal a nyelvtudomány a műveltségtudományhoz vezet. A nyelvtörténet mellé kell lépni a nyelvpszichológiának, ha a nyelv alakulását kell megmagyarázni. A nyelv minden változása, tehát a hangváltozás is, nyelvkeveredésen alapul; tehát elvetendő a törzsfaj s a „földrajzi átalakulás“ (hullámmélet) gondolatát kell bevezetni; a nyelvrokonság csak mása a vér szerinti rokonságnak s nem lehet vele egyszerűen azonosítani; minden emberi nyelv végső következtetésként egymással rokon, vagy ős- vagy elemi rokonságban vannak (*ur- oder elementarverwandt*); ezért kell az általános nyelvtudomány felé törekedni, aminek végső problémája, a nyelveredet, a megfigyeléssel és a következtetéstől magyarázandó; a nyelv nem φύσις és nem θέσις, hanem φύσις καὶ θέσις útján keletkezett. A művészi elem a nyelvben elméletileg megengedi a nyelvtherápiáját, a nyelvben keletkezett bajok gyógyítását, tehát Schuchardt is részt vett a nyelv helyességre és egy mesterséges világnyelv terjesztésére célzó mozgalmakban; ez utóbbiban azért is, mert látja min-

den nyelv körén belül a logikai károkat és mert a könnyebb nyelvi érintkezés által siettetni szeretné a népek kölcsönös megértését; a nemzetiségi problémát a nyelvi problémával való összefüggésében vizsgálja. Ez a gyors végigpillantás Schuchardtnak több mint ötven éves munkásságán mutatja, hogy valóban egy önmagában befejezett, „ke-rek“ tanítással van dolgunk. A kör képe a legalkalmasabb arra, hogy Schuchardt gondolkodását jelképezze: nem látunk soha hirtelen elhajlást az úttól, hanem élek és érdekesség nélkül tér vissza önmagába. És gondolatai életének minden szakában körré zárulnak: minden egyes szakaszban újra átgondolt minden problémát s nem nyitott időnként újabb meg újabb fejezeteket gondolkodása számára. És minden egyes nagyobb munkájában koncentrikusan szélesedik ki az egyes nyelvekre vonatkozó gondolat az általános nyelvi gondolattá, az emberivé, sőt alkalmilag egész világszemléletté is.

Schuchardt tanításának gyakorlati bemutatása nem lesz fölösleges ép ma, midőn egész Európa még nyitott sebekből vérzik: az ő elméletéből, mely a fajok, kultúrák, nyelvek örökös keveredését hirdeti, következik az ő igazságossága és türelme a nyelvekkel, valamint a nemzetekkel szemben. Schuchardt talán nem „pacifista“, de „pacifex“; a népek kibékítője s talán a leghivatottabb közvetítő a népek harcában.

II. Schuchardt és a magyar nyelvtudomány.

Irta Balassa József.

„Midőn több, mint egy negyedszázaddal ezelőtt komolyan kezdtem foglalkozni a magyar nyelvvel, közreműködött ebben többféle ösztönzés, hangulat, alkálom s ha ezekre visszagondolok, felelevenedik előttem Katona Lajos képe, szívből gyászolt barátomé. Akkor csak egy általános cél lebegett előttem, hogy úgy ahogy megértem ezt az idegen nyelvet, s ezt jóformán el is értem, mikor Petőfi tüzének árama átkapcsolás nélkül hathatott rám. De a nyelvész a gyakorlati nyelvtanulás mellett sem tagadhatja meg magát; minden lépés fokozza érdeklődését s végre határozott formát ölt. Hunfalvy és Budenz, kivált hogy személyesen is ismertem őket, a finnugor pályára vezethettek volna; azonban e nyelvek közül csak még eggyel ismerkedtem meg közelebbről, a finnei, avval is jó későn, a halászat kerülő útján (Herman Ottótól és Jankó Jánostól Sirelius-hoz). A magyar nyelvnek a rokon nyelvekhez való viszonyánál jobban vonzott az ő saját nyüzsgő mindennapi élete, mint párja annak, amellyel anyanyelvem közvetlenül körülfog. S ezt kiváltkép ennek a folyóiratnak, a Magyar Nyelvőrnek tükrében szemlélhettem, melyet Szarvas Gábor évekkal ezelőtt alapított s melyben oly szerencsés kézzel egyesítette a megfigyelést, a kutatást és a megállapítást. De általánosítanom kell: a magyarokat a nyelvhelyesség és a nyelvtisztaság utáni törekvés az egész vonalon a nyelvükbe való elmélyedésre vezette, s ebből igen gazdag és értékes munkásság fakadt, melyet mindenütt a külföldi tudomány patakjai is öntöztek. Viszont a magyar tudománynak a külföldre csak igen szerény hatása volt;

a magyar nyelvnek, bármilyen tanulságos, csak kevés alkalmá volt a tanításra. Én nekem igen nagy hasznomra volt, nemcsak „saját hatáskörömben“, hanem (hogy hivatalos kifejezéssel éljek) „átruházott“ hatáskörömben is, különösen abban a tekintetben, hogy éle-
sebb világitásba helyezte az általános nyelvtudománynak bizonyos részleteit.“

Ezekkel a szavakkal vezette be Schuchardt a Nyr 41. kötetének ünnepi számába írt cikkét s ebben maga mondja el, miért kezdett a magyar nyelvvel foglalkozni s milyen tudományos cél és ösztönzés vezette a magyar nyelvtudomány felé. Schuchardt, noha a román nyelvek vizsgálatát választotta tudós munkásságának feladatául, széles alapot igyekezett rakni a megkezdett épület alá s arra törekedett, hogy az indogermán nyelvek körén kívül más nyelvek szerkezetével és szókészletével is megismerkedjen s ily módon próbálja megérteni és megfejteni a nyelvtudomány nagyobb, általánosabb kérdéseit is. Alapos tanulmány tárgyává tette a vaszk nyelvet, s a finn-ugor nyelvek közül a magyarral és a finnel ismerkedett meg. A személyes ismeretség Budenzcel és Hunfalvyval, a benső barátság, mely Katona Lajoshoz, majd évtizedek hosszú során át Simonyi Zsigmondhoz fűzte, s a magyar nyelvtudományi folyóiratok rendszeres olvasása folyton ébren tartotta érdeklődését magyar nyelvi kérdések iránt. Tudomást szerzett minderről, ami a magyar nyelvtudomány terén történt, s éveken át ismertette a magyar nyelvészeti irodalom fontosabb termékeit a német szakfolyóiratokban.

A szláv és román nyelvek érintkezése a magyarral érdekelte elsősorban, s ez az érdeklődés vetette fel a *karácsony* szó eredetének kérdését (Jagiő Archivjában és Ásbóth könyvének ismertetésében. Lit.-blatt f. germ. u. rom. Phil.) Ez első fellépése a magyar nyelvtudományi irodalomban vitába keverte Asbóthtal s válasza a Nyr 15. kötetében jelent meg. Jellemző, hogy első magyar nyelvű cikkében szót kellett emelnie a vitaközásnak pusztán személyeskedő polemikus hangja ellen s ez a megjegyzése még ma sem múlt a idejét nyelvtudományi irodalmunkban. Majd a *zöld* szó eredetének kérdését próbálja megvilágítani (Nyr 16). A 18. kötetben egy nagyobb cikksorozata foglalkozik a magyar nyelv román elemeivel, a *buta*, *csonka*, *dákos*, *paizs*, *pici*, *pinty* és *spárga* szók eredetének kérdésével. Bevezetésül elvi megállapításkép az etimológiai kutatás legfőbb szempontjait állapítja meg. Kifejti, hogy a kutatónak gyakran meg kell elégednie avval, hogy rámutat a lehetséges esetekre, mert „az etimológiai kutatásnak már természetével jár, mint amelynek fogas kérdései annyi mindenféle apróság ismeretét követelik, hogy egyes ember egymagában majdnem sohase adhatja e kérdéseknek oly megoldását, amely teljesen kielégítőnek és befejezettnek volna mondható; amiért is e téren még a legszerényebb járulék sem vetendő meg, ha a módszeres eljárás sarkalatos tételeivel nincs ellenmondásban. Kiválókép állítható ez a kölcsönszavak vizsgálatáról, ahol nem ritkán több, sőt jóval több mint két oly nyelvterület

jő kérdésbe, amelyeken egy és ugyanazon nyelvtudós alig lehet egyaránt otthonos."

Élénk és tanulságos vitába keveredett Schuchardt Rákosi Jenővel és Tóth Bélával *Sind unsere Personennamen übersetzbar?* (Graz 1895) c. füzetével kapcsolatban. Sch. akkor írta ezt a füzetet, midőn a magyar kormány elrendelte, hogy az anyakönyvekbe a nemzetiségi vidékeken is a keresztnevek magyar alakját kell bejegyezni. Sch. azt az álláspontot védte, hogy a tulajdonneveket nem lehet lefordítani, és *Karl Schneider* nem *Schneider* (még kevésbé *Szabó Károly*, hanem mindenkinek nevét meg kell hagyni a maga alakjában, még sorrend tekintetében is. Ezzel szemben Rákosi Jenő a Budapesti Hirlapban, Tóth Béla a Nyelvőrben védte a magyar kormány álláspontját. Sch. a Nyelvőrben (25:97) válaszolt ellenfeleinek, de a vitát, amelybe erősen belejátszik a politika is, nem lehetett az ellentétes vélemények kiegyenlítésével megoldani.

A Romanische Etymologien c. cikkeiben a halászlát mészók fejtegetése Herman Ottó könyvének alapos áttanulmányozása alapján egyes magyar mészók tárgyalásához vezette, és széleskörű tudásával világította meg a *buttyogató* vagy *turbokolás*, a *gübbülés*, *bufolás*, *bugyka*, *butyfa* és *botló* mészókat. Folytonos érdeklődéssel kísérve folyóiratainkat, gyakran volt alkalma egy-egy pótlással, útbiztosítással, gondolateltő megjegyzéssel egészíteni ki az egyes szavak eredetéről szóló fejtegetéseket. (Vö. a *fillér*, *buta*, *csúf*, *bliktri*, *slamasztika*, *esperes*, *csaláncsúcs*, *sonica* szavakra vonatkozó megjegyzéseit a Nyr. MNy, NyK és Zschr. für rom. Phil. c. folyóiratokban, továbbá „Hangutánzás és nyelvtörténet“ c. cikkét, MNy 12. k.)

Különösen érdekes már fentebb is említett dolgozata a Nyelvőr ünnepi számában (41. k. 1. f.): *Geschichtlich verwandt oder elementar verwandt?* Ekkor már egy hosszú élet gazdag munkásságára tekinthetett vissza Sch., s a különböző nyelvsaládok körében tett vizsgálatai alapján leszűrődött nézeteit foglalta össze. A tudományos kutatás a nyelvek sokféleségétől igyekszik az egykori egység felé haladni s keresi a nyelvek közötti rokonságot. A nyelvi tények azonban gyakran egyik körből, amelyben nőttek, áttérjednek egy másik körbe, ekkor kölcsönzésnek nevezzük az eredeti, örökölt nyelvi birtokkal szemben. És rámutat arra, hogy a nyelvekben emellett megnyilatkozik az elemi rokonság gondolata is: a történeti rokonságnak mindkét fajtájával szemben áll a nem történeti, az elemi rokonság. „Itt . . . az egység nem a kész nyelvben van, hanem mögötte, az általános lelki tulajdonságokban. Ezt az elemi rokonságot légvilágosabban olyan nyelvekben ismerhetjük fel, amelyekre nézve sem közös származást, sem pedig érintkezést nem lehet kimutatni, mert hisz az előbbi esetben az ősrókonságtól, az utóbbiban az átvételtől sokszor igen nehezen lehet megkülönböztetni.“ Ezt a termékeny gondolatot világítja meg cikkében több példával s később Simonyi is gyümölcsözteti a magyar és rokon nyelvek köréből vett példákon (Nyr 44).

Ebben a dolgozatában mondja meg Sch. azt is, hogy a magyar

nyelvújítás történetének ismerete érlelte meg benne a mesterséges világnyelv lehetőségének gondolatát; itt látta az egyéni tevékenység nagy hatását a nyelv fejlődésére.

A magyar nyelvtudomány hálával gondol arra a termékenyítő munkásságra, melyet egy más nyelvterületnek oly kiváló munkása, mint Schuchardt a mi okulásunkra, a mi tudományunk gazdagítására kifejtett. S reméljük, hogy fiatalos munkaereje a kilencedik évtized küszöbén is további alkotásokra fogja serkenteni s tudásának gazdag tárházából ezen:ül is jut számunkra tanultság és okulás.

III. Schuchardt magyar tárgyú dolgozatai.

1. 1886: *Kračunъ-koročunъ.* (Jagič's Archiv 9:526 s köv. II.)
2. Ismertetés: Ásbóth O. Szlávság a magyar keresztény terminológiában. — Volf Gy. Kiktől tanult a magyar írni, olvasni? (Lit.-blatt f. germ. u. rom. Phil. 7:152—157.)
3. *Karácsony.* (Nyr 15:299—303.)
4. Ismertetés: Balassa J. A fonetika elemei. (Lit.-Zbl. 1162—1164.)
5. 1887: *Zöld.* (Nyr 16:125, 505—508.)
6. 1889: *A magyar nyelv román elemeihez.* (Nyr 18:385—396, 433—442.)
7. 1891: *Romano-magyarisches I.* (Zschr. f. rom. Phil. 15:88—123.)
8. Ismertetés: A. Petőfi, Gedichte. Aus dem Magyarischen übertragen von H. Melas. (Deutsche Lit.-Ztg. 1923—1927.)
9. 1893: *Velence.* (Nyr 22:85—86.)
10. 1895: *Sind unsere Personennamen übersetzbar?* Graz.
11. Ismertetés: Simonyi Zsigmond. Tüzetes magyar nyelvtan. (Lit.-Zbl. 1840—1842.)
12. 1896: *A keresztnevek fordítása.* [vö. a 10. számút.] (Nyr 25:97—107.)
13. *A „természetes“ szónak egy új jelentése.* (Nyr 25:86.)
14. 1900: *Halászati műszók.* (Nyr 29:56—65, 111—115.) [A Romanische Etymologien II. c. dolgozatnak egyik, a magyar nyelvtudomány szempontjából is érdekes részének fordítása.]
15. *Fillér.* (Nyr 29:377—378.)
16. *A számról.* (Nyr 29:231.)
17. *Esperes(i).* (NyK 30:269.)
18. Ismertetés: J. Jankó. Herkunft der magyarischen Fischerei. (Mitteil. d. anthrop. Ges. in Wien 30:158—167.)
19. 1902: *Szurum-burum.* (Ethnographia 13:94.)
20. *A „bula“ eredete.* (Nyr 31:74—75.)
21. Ismertetés: Munkácsi B. Árja és kaukaszusi elemek a finn-magyar nyelvekben. (Wiener Zschr. f. d. Kunde d. Morgenlandes 16:286—297.)
22. 1906: *Csúf.* (Nyr 35:334.)
23. Ismertetés: U. T. Sirelius. Über die Sperrfischerei bei den finnisch-ugrischen Völkern. (Mitteil. d. anthr. Ges. in Wien. 36:156—160.)
24. 1907: *Allit. ciofo.* (Zschr. f. rom. Phil. 31:1—5.)
25. 1908: *Érdekes jelentésfejlődés.* (Nyr 37:359) [Fordítás a Zschr. f. rom. Phil. 32:472—474-ben megjelent cikkből.]
26. 1911: *Finnisch-ugrisch, Baskisch, Romanisch.* (Kuhns Zschr. 43:366—368.)

27. 1912: *Geschichtlich verwandt oder elementar verwandt?* (Nyr 41: 3—13.)
[Ugyanez magyarul, uo. 211—214.]
28. 1913: *Bliktri.* (Nyr 42: 34.)
29. 1916: *Hangutánzás és nyelvtörténet.* (MNy 12: 278—280.)
30. *Slamasztika.* (MNy 12: 193.)
31. *Már = még csak?* (MNy 12: 294.)
32. 1917: *Csaláncsúcs.* (MNy 13: 53.)
33. *Slamasztika.* (Nyr 46: 60.)
34. *Jelentésváltozás — jelölésváltozás.* (Nyr 46: 137—140.)
35. *Egy német szóról.* (Nyr 46: 238.)
36. 1918: *Csak úgy gondolom.* (Nyr 47: 23.)
37. 1920: *sonika.* (Zschr. f. rom. Phil. 40: 603—604.)
38. *Noch einmal sonika.* (uo. 40: 758.)

Ezek a dolgozatokon kívül igen sok más dolgozatában is, melyek az általános nyelvtudomány vagy valamely más nyelvcsalád kérdéseivel foglalkoznak, kitér a magyar és finn-ugor nyelvekre. Különösen figyelembe veendő a következők:

Zur Literatur über die Sprachenkämpfe. I—III. (Beilage zur Allg. Ztg. 1898; 249, 1—3; 250, 3—6.)

Bericht über die Schaffung einer künstlichen internationalen Hilfs-sprache gerichtete Bewegung. (Anm. d. Wiener Akad. 1904: 281—296.)
Zu den romanischen Benennungen der Milz. (Sitzber. der Berliner Akad. d. Wiss. 1917.)

MAGYARTALAN VONATKOZÓNÉVMÁS-HASZNÁLAT.

Irta Zolnai Gyula.

A vonatkozó névmásnak irodalmi nyelvünkben fölötté szokásos magyartala használata Sajo Sándor mutatott rá *Stilustanítás* című becses értekezésében (Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közlöny 1914/15. évf. 73—85. l.). Ez az értekezés megérdemelné, hogy minden középiskolai nyelvtanár állandóan az íróasztalán tartsa, a benne adott tanácsok ugyanis az iránytanításban mindenkor kövételre méltók. A természetes magyar beszéd és írás tudniillik sokkal ritkábban él a vonatkozó névmással, mint más nyelvek s mint különösen a latin és a német, amely nyelvekből a magyar diáknak legtöbbet kell fordítania, s amelyek legjobban mételeyezik meg eredeti tősgyökeres nyelvérzékét. De túlzásba itt sem szabad esnünk. Előbbi mondásomban két mellékmondat is vonatkozó névmással fűződik a főmondatához, s nem hiszem, hogy kifogás érhetné őket, hiszen mind a kettő a latin és német nyelvnek jellemzését adja, amit ha mutatónévmásos főmondatokkal fejeznék ki, szétfolyóvá tenném vele az alárendelő szerkesztéssel tömörebb alakba önthető egységes, összefüggő gondolatot. Sajo nyolc pontba foglalta volt a vonatkozó névmásnak magyartalan használatát s ezeket bőven ismertette és bírálta valaki a Magyar Nyelvben (10: 417—419 és

11:170—172), J. M. betűk alá rejtve a nevét, amit tudományos nézet nyilvánításában részemről nem helyeslek. J. M.-nek kifogásait azonban magam is aláírhatom. Ő a Sajó 8 pontja közül az 1. 7. és 8. alatt idézett mondatokban nem lát hibáztatni valót. Én pedig azt mondom, hogy a 2. 5. és 6. alatti példákban sem kifogásolható a vonatkozó névmás. A 2. alatti mondat ugyanis így szól: „A palota első tulajdonosa a francia nagykövet volt, *akinek* egyetlen leánya egy P. grófnhoz ment nőül.“ Én ezen a mondatfűzésen nem ütköztem meg, sem első olvasásra, sem többszöri elolvasásra sem. A vonatkozó névmással fűzött mellékmondat itt szerintem nem természetellenes, nem kirívó. Az alanya ugyanis (*leánya*) a főmondat utolsó névszavához (*nagykövet*) mint birtok viszonylik, s mikor ezt a viszonyt a birtokos fogalomnak vonatkozó névmás alakjában való kitételével fejezzük ki, csak összefüggőbbé tesszük az egymáshoz tartozó két mondatot. A mutatónévmásos mondatfűzés, amit Sajó ajáll (*Ennek* egyetlen leánya egy P. grófnhoz ment nőül), kifogástalan és magyaros ugyan, úgyhogy a kifejezésnek ez a módja is alkalmazható, de széttagoló, főmondatos alakjával más színezetet ad az előadásnak. Ugyanezt mondhatjuk az 5. és 6. alatti példákról is, ú. m.: 5) „Ez tarthatatlan helyzet, *mely* hét község lakóit megfosztja fáradt testük nyugalmatól.“ Itt Sajó szerint helyesen azt kellene mondanunk: Ez tarthatatlan helyzet, *mert* stb. Ez kétségtelenül helyes, logikászerű kifejezőmód; de nem természetellenes, nem logikátlan és nem magyartalan a vonatkozónévmásos mellékmondat sem, mert így érthető: ez tarthatatlan helyzet, *olyan* helyzet, *amely* stb. Már pedig maga Sajó helyesen állapítja meg, hogy a vonatkozónévmásos mellékmondat „helyességének mintegy próbakövétül a főmondatba mindig odatehető vagy odaérthető a megfelelő mutató szó“ (OKTK. id. h. 282, vö. MNy 11:170). Ugyanezt mondhatjuk a 6) alatti példáról is: „A bajviadalok a végbeli életnek természetes következményei, *amiket* crőszakkal megszüntetni nem lehet.“ Ertsd: *olyan* következményei, *amiket* stb.

Általában az a véleményem a Sajó nyolcféle esetéről, hogy az ő ajánlotta vonatkozónévmástalan kifejezőmódok mind kifogástalanok ugyan, mert az illető gondolatok ilyen módokon is kifejezhetők, de legtöbb példájában, nyolc közül hatban (1. 2. 5. 6. 7. 8.) a vonatkozónévmásos mondatfűzés is megengedhető, mert a gondolatkapcsolást összetartóbbá teszi. Minden kétség nélkül csak a 3) és 4) alatti mondatfűzőmódot hibáztathatjuk, ú. m.: 3) „A fiú rálőtt az apjára, *akit* súlyosan megsebesített“ és 4) „Majd szép békével hazaindultak, *ahol* ágyulövésekkel, puskaropogással fogadták őket.“ Az előbbi természetellenes azért, mert voltaképpen azt teszi: arra az apjára lőtt rá, akit súlyosan megsebesített. A vonatkozónévmásos szerkezettel ugyanis a mellékmondat előidejűvé válik, ami értelmi képtelenség; holott a Sajó helyesen ajánlotta és kötőszós kapcsoló alárendelés (és súlyosan megsebesítette) a mellékmondat cselekvényét természetes és megfelelő módon folytató mozzanatként adja

elő. A másik mondatfűzés pedig azért nem természetes, mert az *ahol* vonatkozó névmásnak megfelelő helyfogalom a főmondatból alig érezhető ki, hiszen a 'hazaindulásban' a *haza* szó már pusztá igekötővé sülyedt, s ezért kell aztán a természetes mondatfűzésben az *ahol*-t a világos *otthon* szóval pótolni, amint Sajó helyesen javasolja.

És most úgy teszek én is, mint J. M. a Sajónak adott válaszában (MNY 11:171). Néhány hibás helyet idézek annak igazolására, hogy a vonatkozó névmás magyaros használatmódja mennyire megkívánja mindig a figyelmet és gondosságot.

Kirívóan magyartalan mondatfűzések a következők: „Az angolok közölték a görög kormánnyal elhatározásukat, a mely szerint [ez a vonatk. névmás helyénvaló] a korfui Akhilleiont meg akarják szállani, *a melyben* sebesült szerbek számára kórházat akarnak berendezni“ (BpHirl. 1916 jan. 4). A második, aláhúzott *amely* két okból is helytelen. Először is iránybeli ügyetlenség ugyanazt a vonatkozó névmást egymásután kétszer, egymásnak alárendelve használni; a második vonatkozó mondat ugyanis másodlagos alárendelésű. Ha a vonatkozó névmás azért ismétlődik meg, mert egymás után két, elsődleges alárendelésű, de egymásközt egyrangú mellékmondatot kapcsol, akkor kifogás nem érheti. A nagyobb hiba azonban az, hogy a második mondat nem tartalmaz olyasmit, ami jelzői mellékmondat számára való volna. A kórház berendezésére vonatkozó szándék, ugyanis az angolok elhatározásának egyik mozzanata, az ezt kifejező mondat tehát az előbbi, *amely*-lyel kezdődő mondattal egyrangú, vagyis az előbbihez csak mint *kapcsolt mondat*, tehát kapcsoló kötőszóval fűzhető, s ennek következtében az *amelyben* névmás helyét a természetes rámutató *benne* határozószónak kell elfoglalnia; így kell tehát helyesen írunk: „s *benne* sebesült szerbek számára kórházat akarnak berendezni“.

Hibás a következő mondat is: „A nép, különösen meséiben és mondáiban mint megoldhatatlannak tetsző találós kérdéseket is alkalmazza őket [értsd: a hiányos mondatokat], *melyekkel* rendezen a főhős találékonyságát és okosságát akarja jellemezni“ (Nyr 44:446). Itt a *melyekkel* szó közvetlenül a mutatónévmás értelmű *őket* személynévmásra vonatkozik s már ezért is szokatlan hangzású, de hibás ugyanabból a főokból, amely miatt az előbbi példa is hibáztatni való volt. A *melyekkel* kezdetű mondat ugyanis tartalmilag a főmondatmal egyrangú mozzanatot fejez ki, nem fokozható le tehát alárendelő, jelzői mondattá. Helyesen: „s *velük* [t. i. a hiányos mondatokkal] rendezen a főhős találékonyságát... akarja jellemezni“.

Hibás vonatk. mondat ez is: „Az ajtón hirtelen kopognak, *mely* rögtön kinyílik“ (Jászai Mari, Ibsen „John Gabriel Borkman“-jának ford. 19. l.). A Sajó 3. csoportjába tartozó hibafajta, mert a mellékmondatban nem jelzői körülmény van, hanem folytatólagos mozzanatot. Helyesen: „Az ajtón hirtelen kopognak, s az rögtön kinyílik.“

Ugyanilyen hiba van ebben a mondatban is: „Ajkai retten-tők, *melyek* közül kifittyedtek fogai“ (Bölcöny György, Anatol France „Az istenek szomjaznak“ c. regényének fordításában, 27. l.), helyesen: ajkai rett., és a fogai kifittyednek belőlük.

Még hibásabb, egészen ügyetlen a következő mondatviszo-nyítás egy előkelő tudományos folyóiratban: „A Népszínház meg-alapításában Rákosinak főrésze van, *melynek* 1875-től 1881-ig volt igazgatója“ (Irodalomtörténet 10:12). A hiba az, hogy a vonatk.névmás nem a közvetlenül előtte álló névszó-fogalomra (főrész), hanem a mondat második helyén álló szóra, a Népszínházra vonat-kozik, amely után még három névszó és az állítmány áll. Itt föl-tétlenül főmondatos kifejezőmódot kellett volna használni, pl. így: ennek a műintézetnek 1875-től... volt igazgatója.

Merő pongyolaság az oka a következő vonatkozó névmásos hibának: „A már sűrű teremben felgerjedd nők gestikuláltak [mért nem gesztikuláltak inkább?], vitatkoztak, *mely* néha visitássá csapott fel“ (Szabó Dezső: Az elsodort falu II. 52). Itt a főmondatban nincs főnév, amelyre a vonatkozó névmás rámutathatna, a *mely* helyett tehát *ami*-nek kellene állani.

A hibás mondatvonatkoztatásnak valóságos rekordja azonban a következő: „Először is a főlovászmester vett elő egy inget, *melyet* átadott a vadászfalka első lordjának, *ki* átadta a második kamarásnak, *ki* átadta a windsori főerdőmesternek, *ki* átadta a harmadik palásthordozónak, *ki* átadta a lancasteri hercegség királyi kancellárjának, *ki* átadta a királyi főruhatárosnak“ stb.! (Fái J. Béla, Mark Twain „Koldus és királyfi“-jának ford. 2. kiad. 129. l.). Helyesen: „Először is a főlovászmester vett elő egy inget *s átadta* a vadászfalka első lordjának. *Ez* átadta a második kamarásnak, *ez* [átadta' már nem is okvetlenül szükséges] a windsori főerdő-mesternek, *ez* a harmadik palásthordozónak' és így tovább.

(Budapest.)

KÉT NÖVÉNYNÉVRŐL.

Irta Fokos Dávid.

A *lóhere*, *lóher* szót többféleképpen próbálták magyarázni. Bugát Pál a latin *trifolium* elnevezés alapján azt gondolta, hogy „*lóhere*... dicitur etiam *lóher*, v. *her*, estque radix emollita et abbreviata vocis *három*“ (Természettudományi Szóhalmaz, 1843). Ezt a magyarázatot természetesen nem lehetett elfogadni. Czuczor-Fogarasi szerint a *lóhere* „*here* nevét vagy gombos bugájától kapta, mely némileg a ló heréjéhez (tökéhez) hasonló, vagy talán a sar-jat, kinövést jelentő *hír*, *húr* (gólyahír, tyukhúr) szókkal egy eredetű.“ Czuczor-Fogarasi első magyarázata teljesen elfogadható-nak látszik, hiszen a lóheréről tudjuk, hogy „vir. többnyire gom-bos...“ (Diószegi-Fazekas, Magy. Fűvészkönyv 422), a réti lóheré-nek meg pld. „fűzéri tojásdadok, tömöttek“ (uo. 424), „virárgzata

gömbös“ (Hoffmann-Wagner, Magyarország virágos növényei 147), úgyhogy a heréhez való hasonlítás meg van okolva. Maga Bugát is még 1830-ban (Tud. Gyűjtemény 1830, IV:116) úgy gondolja, hogy „... az ember, és egyéb állatok tagjairól igen kedvelték a mi őseink is a fűveket elnevezni, mint p. o. cziczka farka, tinóru, árvalányhaj, galambbegy, lóhere s a t.“ (l. még Simai, Nyr 31:137).¹ A NySz is a 'virilia [testiculi; hode]' jelentésű *here* szóval azonosítja a *lóhere* második tagját. Azonban Munkácsi véleménye szerint „nincs okunk hinni, hogy a trifoliumnak *lóhere* nevezete a ló heréjéhez való hasonlításon alapszik; bár a hangalak, jelesen a végzet képződésére tényleg hathatott a *here* szó“; ő az összetétel második tagját az avar $\chi'er$, $\chi'er$, $\chi'ir$ 'fű, széna' szóval egyezteteti (ÁKE 338).

Hogy azonban a *lóhere* szónak második tagja valóban a 'Hode' jelentésű *here* szó, azt kétségtelenül eldönti ennek a növénynek egy rokonyelvű elnevezése. Az egyik *zürjén* nyelvjárásban t. i. a *lóhere* neve: Letka *kás-kel'*: szó szerint 'macska-here, Katzenhode' és *kás-kel'-turun* 'macska-here-fű'. Látnivaló, hogy a zürj. *kás-kel'* ugyanabból a szemléletből indul ki, mint a m. *lóhere*. Es valóban meglepő találkozás, hogy a *lóhere* egyik fajának, a *herehura lóherének* (*trifolium arvense*), amelynek „füzéri hengerdedek, nagyon gyapjasok“, a Magyar Fűvészkönyv *matskahere* nevét is ismeri (Diószegi-Fazekas id. m. 425). Wagner János (l. Hoffmann-Wagner 148) egyebek közt még a következő neveit ismeri: *cica-farka*, *cica-here*, *macska-here*, *nyúllábfű*. A *macskahere* elnevezésénél olyan magyarázatra is gondolhatnánk, mint lent a *szamárherénél*; vö. né m. „*Äcker-, Katzen- oder Hasenkleee*, auch *Hasenpfötchen* (*Trifolium arvense* L.)“ (Brockhaus), Mel: Herb. 95: „Az hetedic Lóheret hiyác Nyúl lábnc: alacson földén el terült három leuelő fű, vagy Herehúra“ (vö. NySz), Csapó Új füves és virágos magyar kert (1775): *nyulláb-fű*, ... *pes leporinus*, *trifolium leporinum*, ... *Hasenkleee*, *Hasenfuss*, *Katzenkleee*, Kassai *nyúl-láb here*, *here-hura*, *matska-here*, Kováts Mihály Növénybölcesség (1845): *herehura*, *nyúlláb*, *macskahere*... De ennek a magyarázatnak ellene szól a *trifolium arvense*-nek Graumanntól közölt *macskatókfű* neve (*herehura*, *macskatókfű*, *nyúllábfű*, *ugorka nőszőfű* Magyar növénynevek szótára Erfurt, Langensalza 1909).

A *lóherének* ugyancsak a gombos virágzata volt az alapja a következő elnevezéseknek is: zürj. 'harkályfej', votj. 'harkályfej' (Munkácsi, VotjSz 456), orosz макушка 'trifolium pratense; tkr. mákfej' (Dal), or. дятельникъ, дяглица (vö. дятель 'harkály') (Dal) és más szláv nyelvek hasonló elnevezésének. Így magyarázandó a *trifolium pratense*-nek *istenke-cipóka* neve is (Nyr 4:72 Nógrád m. MTsz;

¹ Az előbb említett magyarázatát Bugát talán Kassai Józseftől vette át, akinek Szó-könyvében (1833. II: 405) ezt olvassuk: „... Háromból vékony hangon előbb lett: *Herem*; de azután m. r. [= megrövidítve] *Here* lett belőle és nevezetesen ezen öszszó: *Ló-here*, azaz, *lónak kedves három levelű füve*. Nem igaz hát: hogy a' *Konyszki Krep* szóból költsözttek volna ezen szót a' Magyarok a' Tóthoktól. A' *Ló-herét* Pétsét m. r. *Ló-her* szóval gyakorolják.“

Hoffmann-Wagner 147). Vö. még *gomboshere*: lóhere NyF 38:33.¹

Ugyanaz az észjárás, amely a *lóhere* elnevezésében nyilvánult meg, vezethetett a burgonyának népies *kutyatök* elnevezéséhez (CzF „tréfásan *svábtök*, *kutyatök*“, MTsz *kutya-tök*, *sváb-tök*, Hoffmann-Wagner *kutya-* vagy *svábtök*).² És megint csak a zürjén nyelvnek egy találó analógiájára hivatkozhatunk. Nevezetesen a prupi nyelvjárásban a burgonyát (melynek rendes neve *kartapel* < or. картофел) *pon-kol'k* nak: 'kutyatök'-nek is mondják, és a nép ez elnevezés eredetét a következő mondával magyarázza: Egy cár attól fél, hogy a leánya szeretőt talál tartani; ezért elzárja leányát a világtól, csak egy vizslát ad melléje. Azonban egyszer csak vizslakölyköt hoz a leány világra. A bűnös leányt a kutyával együtt elevenen eltemetik. A sírból két fű nő ki: dohány és krumpli. „A dohánynak a gyökere a cár leányának a farából nőtt. A krumpli gyökere a kutya tökéből nőtt.“

Bár a zürj. *pon-kol'k* kétségtelenné teszi a m. *kutyatök* elnevezésnek is az eredetét, meg kell jegyeznünk, hogy Szarvas Gábor a burgonyának *kutyatök* nevét a német *Hundskürbis* 'bryonia alba, Zaurrübe' (Grimm) hú fordításának tartja (Nyr 23:423). Ugyanerre a magyarázatra gondol Simai is „Állatnevek a magyar népbotanikában“ c. cikkében (Nyr 31:139.³ Ez (t. i. a krumplinak

¹ A *here* szó eredetére nézve vö. Wichmann FUF 11:205, Setälä FUF 12:119, SUS Aik XXX5:51. A zürj. *kel'* szóra vonatkozólag vö. Paasonen, Beiträge zur fugr.-samoj. Lautgeschichte 47, 300, Setälä FUF 12:32, SUS Aik XXX5:55, Wichmann FUF 15:22. — A *lóherére* a legrégebb adatok: *luhere* (1326. évi okl., MNy 11:321), *lo here* (Schlägli szój. 893). Azonban valószínűleg *her* az eredetibb alak (vö. *lóher* 18. sz. MNy 5:326, Kresznerics, Kassai, Bugát, CzF, Ballagi, Nyr 9:41, MTsz I:130; *her*, *lóher* Akad. Czímiszó-jegyzék, 1899; *lóher*, *lóherféléh* Mezőgazdasági Lexikon, 1911; *csigalóher*, *német lóhere* Hoffmann-Wagner 150; vö. még oláh *lóherj*, *luherj*: *lóher* Szalonta környékén Bihar m. Alexics, Nyr 16:549) és a *here* végső *e*-je a 3. személy ragjával magyarázandó (vö. *mája*: *májám*, *májád* *májájo* MTsz, *zúza*: eredetileg *zúz*; *száj* ered. szintén a 3. szem. ragjával, *felebarát*, stb. l. Simonyi, A m. szótók 40–42.); *epe. vese* Melich MNy 11:361, Zolnay MNy 11:422.) Már CzF is megjegyzi, hogy a *here* szót. . . „Használják *her* helyett *lóher* (Dunamelléken) v. *lóhere* szóban (Tisza vidékén), de ezen utóbbi esetben az *e* inkább személyrag, mintha mondanók: *lónak here* (füve), v. *lónak való her* (fű).“ — Beythe Istvánnál (1584) *ló here* alakot találunk. de másutt mindent csak *here* a szó alakja: pld. Clusius *Lo here* (Vngari vulgare Trifolium *Lo here* appellat“ 763) (1583), Melius *Lóhere* (1578), Szikszai FB *Lo here* (1590), Beythe András *lo here*, *lohere* (1595) stb. stb.

² Vö. még MNy 15:48.

³ Itt megjegyezzük, hogy a *számáhere* növénynevet (számáhere, spanyol *lóhere* 'onobrychis' Csapó 163; takarmány baltacim... Hoffmann-Wagner 151) helyesen magyarázza Simai, hogy ez is olyan növénynev, amely „azon állatról van elnevezve, melynek — legalább is a nép felfogása szerint — edelül szolgál.“ Így pld. a következő kedves magyarázatot olvassuk Csapó Új füves és virágos magyar kertjében a *matskafü* alatt: „Annyira szeretik a' matskák ez fület, hogy a' melly sebjebe haza hozza az Ember, azt abba meg-keresik“ (167). A jelentésszűkülésnek alapja tehát a *lóhere* névnek olyan későbbi értelmezése, hogy 'lónak való here'. Vö. még *nyúlhere* (csodáhere, magyar nyúlszapuka, anthyllis polyphylla) Hoffmann-Wagner 146. Itt említhetjük az *apró fecskeherét* is (erdei madársóska, madársódi, háromlevelű here, lóheresóska, nyúlkenyér. . .) (Hoffmann-Wagner 95); vö. még *farkashere* (Wolfsklee, trifolium lupinaster) *kecskehere* (Gaisklee, cytisus) (Grumann).

a tökről való elnevezése) önmagában véve nem volna lehetetlen magyarázat, hiszen jellemző, hogy a töknek a németben viszont *Erdapfel* neve is előfordul (Grimm), és a *sváb-tök* talán valóban így magyarázható. Azonban nem fogadhatjuk el Szarvas Gábor magyarázatát azért, mert a ném. *Hundskürbis* más növényt jelöl, mint a m. *kutyatök*. A *bryonia alba*-nak *földi tök* a m. neve: *földi tök* 'bryonia alba' Nyr 29:540; *földi tök* 'bryonia' Nyr 10:331, 12:474, MTsz 1:633; *földi tök*: Bryonia (bakonyalji nyj., NyF 34:73); *földi-tök* 'bryonia, vitis alba, ... Hundskürbis' Csapó 283, *fekete földi-tök* (büdös gönye, ebcseresznye, kúszó répa, fehér búrján) 'bryonia alba' Hoffmann-Wagner 197, *piros földi-tök* (gönye, kabak bogyó) 'bryonia dioica' Hoffmann-Wagner uo. Csapó még megjegyzi, hogy a ló-körmü-füvet (tussilago farfara) *földi töknek* is nevezik: „Földi töknek ugyan a' Régiek nevezték, de ez név jobban illik a' Bryoniára“ (164). Vö. még NySz, továbbá: Beythe Nom. Bryonia *fodi tok*, h. e. terrea cucurbita“, „Tussilago *fodi tok*, eodem videlicet nomine quo Bryonia. Nonnulli tamen *Lo korom*, h. e. vngulam caballinam etiam appellant...“; Calepinus *Földi tök* (63, 140, 176), *Földitök* (89); Szikszai FB *Földi tök* (10, 13); Beythe A. *Földi Tök* 'Bryonia'; *feoldy thenk*, *feldi thek* 'Bryonia' (MNy 11:38, 132) stb. stb.

A mi magyarázatunk helyessége mellett bizonyít az is, hogy a heréről, tökről, mégpedig elsősorban a ló-éről és a kutyá-éről, számos növényt és gyümölcsöt neveztek el. Így: *lómomyuszilva* (Zala m. Nyr 30:347), *lómomyú szilva* (Baranya m. Nyr 30:348; Balaton mell., Baranya m. MTsz), *lótökű szilva* (Mátraalja, Felsőborsod Nyr 30:349), *kutyatökű szilva* (Hont m. uo.), *kutyatökű szilva* (Zala m. Nyr 30:348), *kutyamonyú szilva* (Heves m. Nyr 30:348, 536), *kutyatökű barac* (Zala m. Nyr 30:348); *monyóka*: korán-érő aprószemű szilva (MTsz); „*Ló szemű szilva* (a' Hegyalján): Ló-monyú szilva (Baranyábann): Prunum asininum, Prunum fructu, et bulbo maximo“ (Kassai), *lómomyuszilva* 'nagyfaju, husos, a ló monyához némileg hasonlítható szilva“ CzF; *agár-mony* l. lent.

Ide tartoznak még a következő növénynevek: *barát-monyu-fü*, (*Barát monyu fü*, mert vgyan monya vagy on à tóuénc mint egy pillisses Papnac. Mel: Herb. 89: 1. NySz), *pap-monya*, (NySz; továbbá Calepinus, Beythe A.; l. még MNy 11:38, 131), *Mihálykamonya* (NySz, továbbá Szikszai FB; vö. MNy 6:37); *rókamony*: *Roka mony*, *Roka monnac* hyiác, mert az győkerénc soc monyotskoi vannac Mel: Herb. 35. (a NySz-ban nem találok), *Rokamon* MNy 11:134; *Mihálykamonya* (cicutaria odorata, myrrhis odorata), *bika-tök* (quinquefolium vulgare), *agármony-fü* (satyrium, cynosorchis latifolia, „frantz. satyrium, *testicule de chien*“) (Csapó); *pap-monya*, *pap-mony* (physalis alkekengi) (MTsz), *paponya* (MTsz, Hoffmann-Wagner), *pap töki* (staphylea pinnata) (MTsz); *agár-mony* NySz, *agar mony* (orchis) Szikszai FB 22, *agármony* (orchis) MA, *agár mony* (orchis, s.tyrium) PP, PPB, *agar mony* (satyrium) MNy 11:134, *agármony-fü* (orchis) MNy 4:325 stb. — *pap monya* NySz,

papmonya fw (algagenge) Gyöngy. szótár-töredék 954; *paponya-fü* NySz, *Paponya* (solanum vesicarium), *Paponya fü* (alchacenge, haliacabus) Szikszai FB, *paponya* MA, PP, PPB, *páponya* Kreszn., „*Pap' onya*: Vox abbreviata M. litera per aphaeresim omissa PP sub voce: *Vesicaria*. Hodie in Botanica nominatur: *Physalis* Alkekengi (Füv. p. 175)“ Kassai III: 376 stb. Vö. *papmony*, *papmonya* Földr. Közl. 22:71. (Ugyanígy van Kassainál *Mihályka-onya*: *Chaerophyllum bulbosum* uo.); — *bikatök* (potentilla anserina) MNy 4:370. — Ide tartozik talán a *macskatök* is (Hoffmann-Wagner 123).

De természetesen más nyelvekben is gyakoriak az efajta növénynevek. A németből Aigremont Volkserotik und Pflanzenwelt c. munkájában (I-II. Halle, 1908) a következő ide tartozó népies elnevezéseket idézi: evonymus europaeus: *Pfaffenhödchen*, *Pfaffenhödel*, *Hahnenhödlein*, *Hahnenhödel*, *Hahnenhoden*; berberis vulgaris: *Hahnenhödel*; coriandrum testiculatum: *Hodenkorian-der*; alectorolophus crista: *Klöterjakob*; mercurialis perennis: *Höd-ling*; rubus saxatilis: *Hundshödlein*; centaurea scabiosa: *Papenklöten*, *Ochsenklöten*; colchicum autumnale: *Hundshoden*, *Hahnenklöten*; orchis bifolia: *Fuchshödlein*, *Bockshödlein*, *Hasenhode*; orchis mascula: *Knabenhoden*; ranunculus ficaria: *Pfaffenhödlein*, *Biberhödchen*; iris pseudacorus: *Schellenblume*; trolius europaeus: *Pfingshödchen*; lilium martagon: *Bernhardshödlein*. A mandulának egy fajtát *Hahnenhoden* néven ismerik, a szilvának egy fajtát *Bockshodennak*, egy másik fajtát *Hengsthodenpflaumenak* hívták, két szőlőfajt *Bockshodennak* és *Hammelhodennak* neveztek el (vö. magy. *tökszőlő* Zala m. Nyr 30:348, Szentés Nyr 30:351, Cegléd MTsz; *tökszőlő* Mátraalja, Felsőborsod Nyr 30:349, Tolna m. Nyr 30:348, Komárom, Nyr 30:348, J.-N.-K.-Szolnok m. Nyr 30:350; *tök-szőlő*, *tökös-szőlő* (1829) MNy 2:375, *tök szőlő*: uva spionia Kreszn., *fekele tökös szőlő* (Pécs) Kassai IV:478, MTsz, *tök szőlő* CzF, *tökszőlő* 'uva spionia' Bugát, Természettud. Szóhalmaz;¹ vö. még *tökös szilva* Zala m. Nyr 30:347, *tökös szilva*: öregszemű szilva Sopron m., Vas m. Nyr 10:332, MTsz; *tökös dió*: igen nagyfajta dió MTsz. — A *tök növény* név van a következőben: *tökös szilva*: elfajzott szilva, a gyermekek eszik Vas m. Nyr 30:100, *tökösszilva*: vmi rovartól megszűrt s ennek folytán hosszúkás, görbe, sárga színű szilva NyF 17:37, éretlenül megkékülő s lehulló szilvaszem, bábaszilva NyF 34:75, *tökös szilva*: érés előtt elduzzadt, belül üres, éretlenül lehulló szilva MTsz, a babot gyakran hasonlították a heréhez,² a borsónak van egy *Hödlerbsen* nevű faja, a csipkebogyót *Hahnehödchennek* is mondják és végül egy bizonyos fajta burgonyának *Hahnenklöten* a neve.³

Vö. még Grimm: *Pfaffenhoden*, *Bockshoden*, *Hundshoden*,

¹ Vö. nagy szemű szőlő Szikszai FB, MA stb. (uva spionia).

² Vö. *kakastökü bab* (hosszúkás) Kemenesalja Beke NyF 33:20.

³ Aigremont könyvére Roheim Géza hívta fel figyelmemet. Ugyancsak az ő lekötelező szivességéből használhattam is ezt a munkát.

Hahnenhoden stb. Hasonló elnevezéseket idéz Aigremont a görög-ből: *kynos orchis* (2:39; vö. Balogh Pál, Tud. Gyűjtemény 1830. III:120), a latinból: *testiculus vulpinus*, *test. leporinus*, *test. sacerdotis* (2:39), *coriandrum testiculatum* (1:132) és a szlovénből (2:26, 45). — Vö. gör. ὄρχις 'eine Pflanze mit hodenförmigen Wurzelknollen... auch eine Olivenart', ὄρχας 'eine Olivenart, von der Gestalt der Hoden' Pape Gr. Handwb., lat. *testiculus leporinus* (satyrion, orchis) Forcellini, francia *testicules de renard* (salep) Larousse Gr. dict., szlov. *pópova móda* '(wörtl. = Pfaffenhoden) = Pfaffenkäppchen, Euonymus', *pásja jájca* '(eigtl. Hundshoden) = Knabenkraut, orchis' Anthropophyteia V:10. Löw Immanuel szíves közléséből tudom, hogy a szír nyelv is ismeri a *testiculus vulpinus* és *akynos orchis* megfelelőit: *eškē ta'alā* és *eškē kalbā*.

Végül még megemlítjük, hogy a most tárgyalt jelentésváltozásnak (testrészről neveznek el növényt) megfordítottját mutatja a *tök* szó, amely eredetileg növénynev volt (egyh. szl. *tyky* 'cucurbita' Melich, MNy 3:347, 6:61) és 'Hode' jelentése csak ebből fejlődött.

A MAGYAR NYELV HANGESZTÉTIKAI SAJÁTSÁGAI RÓL.

Irta **Bebesi István.**

— Első közlemény. —

Mozgalmas vita folyt a Nyugat 1920 február—májusi számaiban Goethenek *Des Wanderers Nachtlied* c. nyolcsoros dalocskája körül. Megindítója Kosztolányi Dezső közleménye volt. Azt állította, hogy a költemény ható ereje a zenei hangzás; közelebről tekintve a vers ritmusa és a beszédhangok zenéje. Állításai aztán megszólaltattak még vagy öt költőt, köztük Tóth Árpádot. Mindegyikük le is fordította a kis költeményt. A különböző vélemények megegyeznek abban, hogy a hangoknak mind az eredetiben, mind fordításukban szinte döntő jelentőséget tulajdonítanak. Különösen Tóth Árpád. Ő a német *Hauch—auch* rimpárban — mint a tudat alatt érvényesülő hanghatásban — az élet terhei alatt való felsőhajtás, nyögés asszociációját érzi s ennek megfelelő hanghatást a magyarban — ha jól emlékszem — az *l, j*-féle hangokban keres.

A vita idejében már javában bent voltam a magyar nyelv hangesztétikai sajátosságainak vizsgálatában, minthogy azonban nem támaszkodhattam hagyományos elméleti alapra, minduntalan meglegyintett a bizonytalanság és kételkedés érzete. Ettől szabadított meg az *Über allen Gipfeln* vitája. Ha egy jeles költő, mint Tóth Árpád, nem tartja kicsinyes és céltalan dolognak a hangokkal való bajlódást, akkor bizvást folytathattam nyelvünk kifejező erejét illetően ezt a hangpepecselő vizsgáldást.

Kétségtelen, hogy bizonyos hangok (hosszú—rövid, magas—mély, kemény—lágy) ismétlődése, beékelve a különböző hangok sorába, nagyobb jelentőségű a költészetben, mint az alliteráció és hangfestés egyszerű ténye vagy a jó és rossz hangzás körvonalozatlan ködképe. Ebből az alap gondolatból elindulva, vizsgálni kezdtem főként a lírikus költők nyelvét s összegyűjtött adataim rendszerezése után az itt következő eredményre jutottam.

I. A magánhangzók szerepe.

1. *Rövid és hosszú magánhangzók.* A nyelv rövid és hosszú magánhangzói megfelelnek a zene rövid és hosszú időtartamú hangjainak. Ha a zenében sok rövid időtartamú hang következik egymás után, a fürgeség, gyorsaság, eleven élet hangulata támad föl bennünk. Ugyanily hatása van a nyelv egymást követő sok rövid hangzójának: könnyedség, sürgősség, serénység érzetét árasztja belénk, nem értelmünkön, hanem fülünkön, hallásunkon át.

„Hamar a madarat!... El kell venni tőle!” Szalad a sokaság Nyomba, hogy lelőjje. (Arany. Mátyás anyja.) — Azt a lázas gyorsaságot, mellyel a levélrabló holló után veti magát az udvari cselédség, zeneileg erősíti a sok rövid magánhangzó.

Ilyenek még:

Hamar egy paripát, gyorsabbat a szélnél! (Arany.)

Talpra magyar, hí a haza, Itt az idő, most vagy soha!
(Petőfi.)

Ha zenében sok hosszú időtartamú hang következik egymás után, a fáradtság, vontatottság, végeszakadatlan folytonosság hangulata keletkezik bennünk. Ugyanez történik akkor is, ha beszédünkben sok hosszú magánhangzó következik egymásra.

...ajkain a tenger népnek Búsán bűgött lassú gyászének.
(Arany. Keveháza)

Bűg a Mármora, bűg, tompa, lágy morajjal, Zűg a Mármora, zűg riadalmas zajjal. (Arany. Rodostó.)

A büszke várnak tornyain a tölgykapuk felett Búsán szállong gyászlobogó színes zászlók helyett. (Eötvös. Vár és kunyhó.)

Ez idézetekben a gyászének vontatott lassúságát, a tenger végetlen zűg-bűgását, a gyászlobogó lassú, folytonos lengését a hosszú magánhangzók ismétlődésének zenei hatása is erősíti. (Ezt a nyelvi tényt stilsztikáink is érintik Kulcsár Endrének: A magyar stílus c. munkája nyomán.)

2. *Magas és mély magánhangzók.* Nemcsak a rövid vagy hosszú magánhangzók ismétlésének van hangulatkeltő zenei hatása, hanem a magas vagy mély hangok halmozása is zenei hatásokat eredményez.

a) Bármely magánhangzó többször ismételve egyhangúságával a történés vagy tulajdonság tartósságának, folytonosságának, állandóságának hangulatát kelti.

Halljátok Homért? Dalában a mennyei bolt Egy csöndes örömmnek örök mosolya. (Petőfi. Homér és Oszián.)

A csendes mosoly állandóságát nemcsak az „örök“ szó fejezi ki, hanem az *ö* hang ötszörös ismétléséből kiáradó zenei egyhangúság is észrevétlenül erősíti.

Slátjátok amott Osziánt? Az éjszaki tenger örök ködű földén... (Petőfi. Homér és Oszián.) A köd állandóságának zenei kifejezője a sok *ö*.

Fojtva teremről rejti teremre Halk zokogását asszonyi bú. (Arany. Tetemre hívás.) Az ismétlődő *e* egyhangúságában lappang a folytonosság zenei hangulata.

b) A folytonosság hangulatának zenei erősítésére elég ugyanazon hangszín megtartása is (a magas vagy mély hangok halmozása.) Bokorról bokorra lomha kakuk szállong. (Arany. Télben.)

Álló hat napon át lakomázzgattak daliáim. (Homéros, Odysseia Kempf. ford.)

Száll a madár ágról ágra, Száll az ének szájról szájra. (Arany. Buda halála.)

A tartósság hangulatát a hangisméltésen kívül nagyban emeli a szóisméltés is: bokorról bokorra, száll... száll, ágról ágra, szájról szájra.

c) A nyelvbéli mély magánhangzók alkalmasak a szavak értelmével kifejezett komolyság, bánat és gyász hangulatának erősítésére. E nyelvi megfigyelés helyességét erősítő paralelizmust találunk a zenében is. Tudjuk, hogy a magánhangzók a hangmagasság és a hangszín tekintetében különböznek egymástól. A mély magánhangzók tehát zeneileg szólva mélyhangszínűek a magasakkal szemben. Már pedig a mélyhangszínű hangszerek a zenében is hathatósabb kifejezői a komoly hangulatoknak, mint a magasabb hangszínűek.

A beszédhangok akusztikai sajátságaival és a zenéhez való viszonyával első sorban Helmholtz foglalkozott. Azóta kivüle még sokan foglalkoztak a magánhangzók akusztikai sajátságainak megallapításával. Balassa József Magyar Fonétikája 69. 70. lapján bemutatja még König, Trautmann, Hermann, Bremer és Lloyd kutatásainak eredményeit is. E tudósok megallapításai annyira különböznek egymástól, hogy a kérdést nem tekinthetjük elintézettnak. Annyit azonban ezek a kísérletek is bizonyítanak, hogy általános nyelvészeti felosztásunkban a magánhangzók a legmélyebbtől a legmagasabbig ugyanolyan sorrendben követik egymást, mint az őket speciálisan jellemző saájhang és a harmonikus felsőhangok. Más szóval pl. az *u* hang zeneileg is mélyebb, mint az *o* vagy az *a* s ezeknél magasabbak az *e*, *é*, *í*.

Annyi minden esetre bizonyos, hogy a magyar nyelv szókincese nagy általánosságban mélyhangú szókkal jelöli a komoly hangulatkörbe tartozó fogalnakat. Pl. szomorúság, bánat, bú, ború, boróng, fáj, bán, szán, sajnál, zokog, gyász, jaj, baj, komoly, komor, mord, zord, marcona, mogorva, ádáz, múlás, árny, halál stb. Ellenben víg (vö. bús), öröm (vö. bánat), derű (vö. ború), fény (vö. árny), él (vö. hal), keletkezik (vö. múlik) stb. A nyelvművészek tehát

csak a magyar nyelv természetéhez alkalmazkodnak, amikor komoly hangulat erősítésére szívesen alkalmaznak mélyhangú szókat. Pl. ...ajkain a tenger népnek Búsán bűgött lassú gyászének. (Arany. Keveháza.)

Fojtva teremről rejti teremre Halk zokogását asszonyi bú. (Arany. Tetemre hívás.)

Bús, tompa harang konog a faluban, Új gödröt amott komor emberek ásnak. Gyászhangá kíséri áhítatosan A holtat honához a hamvadozásnak. (Petőfi. Temetőben.)

Híves borongó őszi nap: Beült hozzám az unalom; Mint a madár, ki bús, ki rab, Hallgat, komor, fázik dalom. (Arany. Összel.)

A zaj tovább tovább halad S az elhagyott boltban csak a Világtalan, bús éjszaka S egy-két halálhörgés marad. (Arany. Katalin.)

És fájdalommal, mintha kin- Forrás buzogna ajakin, Zokogja fel-felbuggyanó Szavait. (Arany. Katalin.)

Óh nagy volt hajdan a magyar, Nagy volt hatalma, birtoka. (Petőfi. A hazáról.)

A csatasíkon mély borulattal ballag az útas. (Kisfaludy K. Mohács.)

Tisza partjárúl, puszta hazárúl, Szóljon zokogva bús magyar nóta. (Bodor. Magyar dalos Szent Gallenben.)

Bús donna barna balkonon Mereng a bíbor alkonyon. (Babits. Messze... messze.) (Folytatjuk.)

IRODALOM.

E. Windisch, Geschichte der Sanskrit-Philologie und Indischen Altertumskunde. [Grundriss der indo-arischen Philologie und Altertumskunde. I. 1. B.] II. Teil. Berlin und Leipzig, Vereinigung wissenschaftlicher Verleger, 1920. 209–460 l. 34 m.

A nagyszabású műnek ez a 2. része az 1917. évben megjelent 1. résznek (l. Nyr 49:145) minden tekintetben méltó folytatása, amely az ind filológia történetét Th. Benfey és Chr. Lassen összefoglaló művei méltatásától B. Delbrück és A. de Gubernatis munkássága ismertetéséig viszi tovább. Részletességéről fogalmat nyújthat az, hogy 37 fejezete közül 7 M. Müller, 5 A. Weber működésének van szentelve. Behatóbban e rész tartalmával sem foglalkozhatunk: a munkásoknak és műveiknek pusztá jegyzeke is lapokat töltene meg. Be kell érünk annak megállapításával, hogy minden csak némileg is említésre méltó indologus méltatva van, így többek között, hogy legalább néhány nagy és ismertebb nevet említsünk: H. Brockhaus, a Kathā-sarit-sāgara (a legnagyobb, legszebb és legfontosabb ind mese- és regegyűjtemény) első kiadója; — Th. Benfey, aki Sāmaveda-kiadásában először tett közzé védikus szöveget és szógyűjteményt, az első teljes szanszkrit grammatikát írta s Pañcatantra-fordításával megalapozta az összehasonlító mesekutatást; — O. Böhtlingk, aki Pānini (a legnevesebb ind grammatikus)

nagy művét kiadta és feldolgozta s a „Pétervári szótár“ néven ismeretes monumentális thesaurus 9/10. részét szerkesztette; — R. Roth, a védikus studium igazi megalapítója, a „Pétervári szótár“ védikus szókincsének feldolgozója s a Atharvavēda egyik kiadója; — Th. Goldstücker, az első jelentékeny *frondeur*, aki uralkodó tekintélyekkel (mint Böhtlingk és Roth) szemben a honi ind hagyomány tekintélyét hangsúlyozta; — A. Kuhn, az összehasonlító mithologia és művelődéstörténet úttörőinek egyike; — a sokoldalú M. Müller, a Vēda, a nyelv- és vallástudomány apostola, aki az Rgvédát (az ind irodalom legrégebb és legfontosabb termékét) kommentárósként kiadta, a védikus irodalom összefoglaló történetét megírta, az ind filozófiai rendszerek első összefoglaló ismertetését nyújtotta, az összehasonlító mithológiát (ha nem is elég szilárdan) megalapozta s a buddhiztikus tanulmányok elterjedését előmozdította; — Th. Aufrecht, az első (átírt) Rgvēda-textus kiadója és szkt. kéziratok fáradhatatlan katalógizálója; — A. Weber, aki a Fehér Yajurvēda teljes szövegét, tehát a Százösvényű brāhmanát (a legrégebb és legfontosabb theologiai értekezést) is kiadta s az első szkt. irodalomtörténetet írta; — az amerikai W. D. Whitney, az Atharvavēda egyik kiadója és feldolgozója s egy ma is használatban lévő kitűnő ind nyelvtan szerzője; — a *frondeur* A. Ludwig, a teljes Rgvēda első fordítója, a legkiválóbb vēda-magyarázók egyike; — H. Grassmann, egy teljes Rgvēda-fordítás és egy kitűnő Rgvēda-szótár szerzője; — J. Eggeling, a terjedelmes Százösvényű brāhmana fordítója; — B. Delbrück, az ó-ind mondattan legnagyobb művelője, az összehasonlító mondattan atyja. Az egyes fejezetek túlnyomóan egyéniségek és működésük méltatásai, de három fejezet egész probléma-körök összefoglaló ismertetése. E fejezetek tárgyai: a görög befolyás az ind drámában, az u. n. ākhyāna-himnuszok (az eposz és dráma eredete) s az összehasonlító nyelvtudomány fejlődése Schleichertől Brugmannig. Az összehasonlító nyelvtudományi szempont egyáltalában elejétől végig mindenütt érvényesül, mert az összehasonlító nyelvtudomány ebben az időszakban is szoros szövetségben van az ind filológiával (az összehasonlító mondattan pl. egyenesen az indből nőtt ki).

A nagynevű szerző élete utolsó heteiben is dolgozott még ezen a művén, de már nem fejezhette be (megh. 1918. okt. 30). Utolsó munkája torzó maradt: hiányzik még többek közt a déli buddhizmus, általában az újabb és legújabb kor, legalább még egy jó kötetre való. Kivánatos, hogy a nagyszabású munka befejezésére minél előbb akadjon hivatott vállalkozó. Ilyen vállalkozó — ahogyan a német kegyeletet és munkabírást ismerjük — bizonyosan nem fog magára sokáig várni.

SCHMIDT JÓZSEF.

Könyvek: Marlborough's Self-taught Series. (London. E. Marlborough & Co.) Ebben a sorozatban, melynek célja az idegen nyelvek gyors és könnyű elsajátítása, néhány évvel ezelőtt a magyar nyelvkönyv is megjelent: *Hungarian Self-taught by the Count de Soissons*. Szócsoportok és könnyű beszél-

getések során igyekeznek a tanulóval elsajátíttatni a legszükségesebb szókészletet; rövid nyelvtant is nyújt. A kiejtés jelölése nagyon kezdetleges.

* *E. N. Setälä. Kielentullkimus ja oikeakielisyys.* Helsingissä (Nyelvtudomány és Nyelvhelyesség.) Kustannusosakeyhtiö Otava.

Mikszáth Kálmánné visszaemlékezései. Irodalomtörténeti függelékkel Beöthy Zsolttól. Bevezetést és jegyzeteket irt hozzá Rubinyi Mózes. (Budapest Athenaeum.)

Császár Elemér. A magyar regény története. Budapest, 1922. (Pantheon irod. int. r. t.)

Schiller. Az orleansi szüz. Fordította Sebestyén Károly. Budapest, 1921. (Pantheon irod. int. r. t.)

Irói arcképek: *Sophia Kovalevska* írta Beke Manó. — *Yehonala* írta Görög Imre. — *Sappho* írta Kallós Ede.

A kultúra nagyjai: *Dante* írta Honti Rezső. — *Kálidásza* írta Schmidt József. — *Rabindranath Tagore* írta Baktay Ervin. — *Zola* írta Benedek Marcell. (Fővárosi Könyvkiadó r. t.)

Freytag Gusztáv. Üzlet és becsület. Ford. Erdélyi Antal. — *Breniano* legszebb meséi. Ford. Sik Sándor és Tarczai György. (Szent István-társulat 1922.)

* A könyv ismertetésére visszatérünk.

GYÁSZJELENTÉS.

Kicska Emil. 1847—1921. Mult év november hó 7-én Felsőbodokon elhunyt Kicska Emil dr. körorvos, Nyitra vm. tiszteletbeli főorvosa, a Magyar Nyelvőrnek régi, érdemes dolgozótársa; 74 éves korában. Kicska 1847 nov. 20-án született a bars megyei Nagyszelezsény községben. Az orvosi pályára lépett s mint körorvos több mint négy évtizeden keresztül fejtett ki áldásos működést Felsőbodokon (Nyitra m.). Nagy érdeklődéssel fordult a magyar nyelv tudománya felé s erre — mint maga mondta egyik barátjának — az adott alkalmat, hogy gyermekei tanítása közben feltűntek neki az iskolakönyvekben a nehéz nyelvtani meghatározások, melyeknek helyes értelmezése annyira vitás. A mondattan legnehezebb kérdései vonzották s ezek adtak neki alkalmat az elmélkedésre. Első dolgozata a Nyr 10. és 11. kötetében jelent meg Kovács Menyhért álnévvel: *A magyar igeidőkhöz.* Nagy olvasottsággal s a klasszikus nyelvek ismeretével tárgyalja benne Szarvas Gábornak „A magyar igeidők“ c. munkájából kiindulva az igeidők nehéz kérdését. Legalaposabb munkái a *Hangsúly és szórend* (Nyr 19—22. kötetekben) s az *Alany és állítmány* (Nyr 24—25. köt.) kérdéseivel foglalkoznak. Az előbbi dolgot az Akadémia a Sámuel-díjjal jutalmazta. Ezek a kérdések azontúl is állandóan foglalkoztatták s vizsgálódásairól a Nyelvőr, a Magyar Nyelv s a Nyelvtud. Közlemények füzeteiben adott számot. A Nyelvőrben közölt utolsó dolgozatai is (A Fogarasi törvénye Nyr 1916 és Névszói állítmány uo. 1918) ezekben a tárgykörökben mozognak. Szorgalmas, lelkes munkássága kegyeletes emléket biztosít számára a Nyelvőr barátai és olvasói körében.

NYELVMŰVELÉS.

„Jövök már!” Szóvá sem tennem ezt a germanizmust, jobban mondva ezt a magyar logikátlanságot, ha egy kiváló költő, egyik legjelesebb vers- és nyelvművészünk, *Babits Mihály* nem adna alkalmat reá.

Magyar észjárással könnyű eldönteni, hogy mikor kell a *megy* és mikor a *jön*. Aki hozzám közeledik, az *jön*, aki tőlem távolodik, az *megy*. Ha én valakihez csatlakozom, akkor *megyek* vele akár zöld erdőbe sétálni, akár politikai célokat megvalósítani. Ha pedig valaki hozzám társul, akkor az *jön* velem akár a ligetbe vacsorázni, akár a közszabadságokat kivívni! Ezt bizonyára jól tudja Babits Mihály is, mégis megesett rajta az a furcsa eset, hogy összetévesztette a „megyek”-et és „jövök”-öt. Történt pedig vele ez a különös eset Dante fordítása közben, a *Purgatorium* V. énekének 19. sorában. Ez ének elején Vergilius nőgatja Dantet, aki az árnyakra függeszti szemét és beszédökre figyel. Vergilius rászól:

Kövess s ne bánd, akárki mit beszéljen!

Dante így felel:

„Jövök már!” — mi mást mondhaték neki?

Mi mást? Hamar megmondhatom. „Megyek már!”

Hogy Babitsot az eredeti olasz szöveg (*i' vegno*), valamely fordítás vagy a budapesti nyelvszokás térítette-e el a magyar észjárástól, nem tudom, de azt tudom, hogy Babits példája sem szentesítheti ezt az idegenszerűséget, ezt a magyar logikátlanságot.

KARDOS ALBERT.

Helytelen helyesírás ; visszásságok az -ért körül. Nagyon sokan még vannak akadva az *-ért*-tel, akár mint raggal, akár mint személyjeles határozószóval. Kivételes írásmódban részesítik. Némelyek azt hiszik, hogy az *-ért* külömb rag a többinél, tehát az *-ért* ragos szavakat úgy választják el a sor végén, mintha összetett szók volnának. Írják e szerint: *víz-ért, bor-ért, az-ért*, holott írunk kell: *vi-zért, bo-rért, a-zért*. Mert az *-ért*, ha már rag lett, nem követelhet más elbánást, mint a többi ragok, mint a *nál-nél*, sőt mint az *ül-ül* és az *-ig*. Ha tehát helyes: *vi-zig, hatá-rig*, legyen helyes: *vi-zért, bo-rért is*, annyival inkább, mert szótagolni is így szótagolunk és mert így írva jobban alkalmazkodunk a ki-ejtéshez, ami mégis legfőbb irányítója a magyar helyesírásnak.

A másik visszásság nincs annyira elterjedve, de szóvá teszem, mert egy tudós író, egy kiváló költő támogatja a maga gyakorlattával. Babits Mihály az *érte* határozószót mindig így írja: *értte*. (Lásd: Dante, *A purgatorium*, 13 -14. l.)

Nem akarok szójátékot űzni, de azért azt kell mondanom, hogy ezt az írásmódot nem *értem*. Az *érte* határozószóban még ha akarnánk sem tudnánk hosszú *t*-t ejteni, hiszen abban megakadályoz a *t* előtti mássalhangzó. Az az okoskodás, hogy az *érte* *érette*-ből származik és így a *tt* a származásra akar visszamatatni,

már csak azért sem állhatja meg helyét, mert akkor így kellene írunk: *állttam*, minthogy annak teljesebb és eredetibb alakja *állottam* volt.

Nem vagyok hajlandó az *értte* írásmódot elfogadni egy másik dunántúli író, *Sziklay János* kedvéért sem, aki „Balaton” című verskötetében szintén következetesen *értte* nek nyomatja az *értte*-t. (Lásd 80—118. l.)

Ha már nem írunk egészen úgy, ahogy beszélünk, legalább ne igyekezzünk úgy írni, ahogy nem is tudunk beszélni.

KARDOS ALBERT.

Egy kis hivatalos magyarság. Leragasztott kis papirzacskókön akadt meg mostanában tekintetem. Kiváncsiságom hamarosan kielégült, szacharin volt bennük. A kis csomagoknak itt következő felirata ugyan elég rejtélyesen adja tudtunkra a fenti körülményt: „Mesterséges magyar állami édesítőszeres egyedárúsága.” Ennek a szövegezésnek egyik s mindjárt szembetűnő hibája, hogy a *mesterséges* jelző rossz helyen van. Tulajdonképpen *mesterséges* édesítőszeres magyar állami egyedárúságáról volna szó. De még ez a szövegezés is valóságos remekmű a csomag belsejébe helyezett használati utasításhoz képest. Ez a kis nyomtatvány ekképpen hangzik: „Édesítő ereje és tisztasága által kiváló. Használják tablettákat minden előzetes feloldás nélkül italok részére kávé, tea vagy citromléhez hozzáadva, ételek részére előzetesen vízben feloldva.” Ha valami cseh gyártmányt ilyenféle ajánlással kísérnének útjára, igazán semmi szavunk sem volna: legfeljebb mosolyognánk a gyárosnak nagy jóakarátán. De hogy a hivatalos magyar állam, a mesterséges édesítőszeres magyar állami egyedárúsága írjon ilyen otromba magyarsággal, az talán mégis több a soknál!

DÉNES SZILÁRD.

A magyar nyelv a hírlapokban és folyóiratokban. Ezen a címen a *Nyelvőr* első kötete állandó rovatot nyitott s bírálva javította a napilapok és folyóiratok nyelvét. Ha ma böngészünk a *Nyelvőr* régi köteteiben, mosolyogva látjuk, mit kellett akkor megérteni, mennyi alkalma volt a *Nyelvőr*nek ellenőrző tisztét teljesíteni. Azóta óriási haladást tett a hírlapok nyelve, de még mindig bő alkalmunk van tollhegyre szedni a lapok közleményeinek magyartalanságait, pongyola, gondatlan mondatszerkesztéseit. Nem nagyképű alkalmatlankodás, nem a kipellengérezés vágya vezet bennünket, hanem az a gondolat, hogy mindenki tanulhat a maga és a mások botlásán. Ép ezért nem írjuk oda, melyik lapból való a megrótt idézet; mi nem akarunk kellemetlenkedni az egyes lapoknak, hisz mindenkit érhet baleset, mindegyikbe belekerülhet hasonló botlás. S arra is rá akarunk mutatni, hogy a nyelvbotlásnak nem mindig a nyelvtani tájékozatlanság az oka, hanem igen gyakran a gondolkodás hibája. Ha a gondolat nem tiszta és világos, a nyelvi kifejezés is rossz, hiányos vagy pongyola. A napi sajtó munkásainak leggyakrabban hangoztatott mentsége az, hogy gyorsan kell

dolgozniok s nincs idejük minden egyes szó használatát, minden egyes mondat szerkezetét alaposan fontolóra venni. Ezzel szemben idézzük Szarvas Gábor szavait: „Az orvos, amint tudjuk, a láb-törés vagy más efféle baj gyógyításánál nincs semmi tekintettel arra, hogy a beteg véletlenül, meglökés következtében vagy szándékosan törte-e ki a lábát; hanem első dolga az, hogyha lehet, megorvosolja; mert hát hiába mind a három esetben is csak törés annak a vége.“ (Nyr 1:143.)

„Ettől kezdve már a közönség ünnepelte lelkesen Buriánt, mely az első felvonás végén oly meleg lett, hogy a meghatott művész néhány kedves magyar szóban köszönte meg a lelkes tapsokat.“ (1921 dec. 31) Zavaros mondat szerkesztés; a *mely* Buriánhoz kapcsolódik, pedig az író ünneplésre gondolt, csak hogy ez a szó elő sem fordul a mondatban.

„Az *Alkotók* igen szép, artisztikus köntösben való közre-adásával egy fiatal vállalat... *szerzett nyomatékokat márkájának.*“ (1922. I. 1.) A mondat vége üres frázis, felesleges idegen szó használatával.

„A detektív *leigazoltatta* a karzat szónokát.“ (1921. IX. 18.) Elég lett volna: igazoltatta.

„Tinódi Sebestyénnek *faragott képmása* ott méléz a Blaha Lujza téren... Érc márkában lantot szorít.“ (1922. I. 1.) Ha az író tudja, hogy Tinódi szobra ércből van, miért nevezi *faragott* képmásnak?

„Ezt a lapot *elő is fizette.*“ (1920. X. 15.) Germanizmus; mi a lapra előfizetünk.

„A végrehajtó kijelentette, hogy... engem a fészerbe *nem lakoltat be.*“ (1921. IX. 18.) Új képződés a *kilakoltat* mintájára.

„*Ki van zárva:* H. nem mond le.“ (1922. I. 5.) Ezt a csunya germanizmust megróttuk legutóbbi füzetünkben (Nyr 50:153).

Egyik napi lapunkban Hodler képe nek ezt a leírását olvassuk: „Hatalmas, döbbenetes léptekkel robban ki Tell a megnyílt felhőkárpitok mögül, *kezában tegez*, arcán elszántság és harci készség...“ (1922. I. 15.) Az író úgy látszik, nem tudja, hogy a *tegez* nem ij, hanem a nyíltartó tok s a harcos nem tartja a kezében, hanem a hátán, a bal válla mögött hordja.

A német-magyar szótárhoz. *Übernächtig.* Ezt a német szót Ballagi teljes német-magyar szótára (1881) nem ismeri abban az értelemben, amelyben ma leggyakrabban használják, t. i. az átvirrasztott vagy átmulatott éjtszaka utáni fáradtság, bágyadtság jelölésére. Sim. Bal. szótárában így van: „aki egy éjtszakát átvirrasztott, gyűrött arcú, álmatlan, mámoros“; Kelemen csak ennyit mond: „átvirrasztott, álmatlan“; Balassa (Taschenwörterbuch, Langenscheidt): „fáradt a virrasztástól; *übernächtig* aussehen, meglát-szik rajt az álmatlan éjtszaka“. Kosztolányi Dezső „A véres költő“

c. regényében kétfélekép próbálja egy-egy szóval kifejezni ezt a gondolatot: „Arca kialvatlan...“ (141. l.), „Átvirrasztott arcukkal...“ (156. l.) — Érdekes, hogy a francia és angol szótárak is csak körülírással fordítják: *qui a veillé la nuit, fatigué d'avoir veillé*; ü. aussehen *avoir l'air pâle* (Sachs-Villatte); *having watched (or stayed up) all night, tired or weary with watching*; ü. aussehen, *to look as if one had not slept (or had sat up) all night, to look seedy* (Muret-Sanders).

B. J.

MAGYARÁZATOK.

Mindenki. Ezt a névmásunkat eddig Faludinál régibb hiteles forrásra visszavezetni nem tudjuk (vö. Simai, MNy 5:456; Barsi Fr. uo. 14:178). Innen érthető, hogy a kuruc balladákban való előfordulását Tolnai gyanuval fogadta (EPHK 37:412). Király György a kuruc balladák hitelességének kérdéséről írt cikkében e szóra vonatkozólag azt mondja: „Magánközlésből tudom, hogy a *mindenki* szó, melyet pedig kétségtelenül Faludi alkotásának tartottunk, azóta előkerült egy XVII. századi Bánfi Dénes ellen írott gúnyversben, Tört. Tár 1888:278, ha ugyan *Komáromy András* szövegközlése pontos“ (BpSzemle 162:141, 1915-iki évf.). Ezt a helyet pár évvel később Simonyi, a Faludi szóalkotóságának kétségbe vonója, idézte is *Mindenki* című cikkében (Nyr 47:97), ezt jegyezve meg róla: „De az eredeti kézirat nincs meg, s abban [*mindenkinek* helyett, ahogy a közlés adja] talán *mindeneknek* volt.“ Utána néztem magam is a Tört. Tár idézett helyének s meg kell állapítanom: először, hogy az ott „Apati udvara“ cím alatt közlött gúnyvers-sorozat a hitelesség minden biztosítéka nélkül való közlemény (a kéziratnak sem az éve, sem az őrzése helye nincs megmondva); másodsor, hogy a közlés nem Komáromy *Andrástól*, az ismert történettudóstól és orsz. levéltári igazgatótól való, akitől ilyen pontatlan közlés föl sem tehető, hanem Komáromy *Andortól*, a *Magyarországi Boszorkányperek Oklevéltárának* kiadójától, akinek közlés módjáról nemrég mutattam ki, mennyire megbízhatatlan (l. Nyr 50:106–107). Hogy ennek az oklevéltár-kiadónak a nyelvtörténeti tájékozatlanságát megvilágítsam, elégséges egy lapalatti jegyzetét idéznem, amelyet a következő, 1726-ból való helyhez fűz: „eljött [Balázs Gáspárné] a házamhoz *kérőért*.“ Ez utóbbi szóhoz u. i. kiadónk ezt jegyzi meg: „A »*kérő*«-ért szó itt érthetetlen, de határozottan így van írva“. Az akadémiai kiadvány készítőjének tehát nem volt tudomása az újabb idők két legnevezetesebb akadémiai szótáráról, amelyek mindegyikében megtalálhatta volna a szükséges fölvilágosítást: a Nyelvtört. Szótárról és a Magyar Tájszótárról. Mind a két szótárból tudjuk, hogy a *kérő* itt tépést jelent. Ennek a közlőnek mostmár nemcsak a Tört. Tárbeli *mindenki*-je, hanem a Boszorkánypörök 671. l. előforduló

mindenkinek szóalakja is (1759-ből) megbízhatatlan. (Előtte is, a 670. l. és utána is, a 672. 674. ll., *mindenek* olvasható.)

A *mindenki* névmásra tehát első hiteles forrásul ezután is Faludi marad.

(Budapest)

ZOLNAI GYULA.

Ló mint jelző állatnevek előtt. Egész sora van az állatoknak, sőt a növényeknek is melyek *ló*-val kezdődnek. Ezek közt nem azokat vesszük szemügyre, melyeknek van valami közük az equus caballushoz, hanem azokat, melyeknek nincs közük.

Ott van p. o. a *lótetű*. Se nem ló, sem tetű. De bizonyos, hogy a többi tetűnél sokkalta nagyobb. Ott van a *lódarázs*. Ez már csakugyan darázs, csakhogy a többinél jóval nagyobb.

A Balaton mellett sok sirály-féle halászmadarat látunk. Ezeket ott csérnek hívják. Van különböző kisebb-nagyobb fajtájuk: a legnagyobb a *lócsér*. Világos, hogy ennek a mi paripánkhöz semmi köze, legfőlebb a hippogryphhoz, mert az is röpült. Jelzőjét tehát csakis nagyságának köszöni.

Nálam tudósabbak e sort bizonyára kiegészíthetik. De így is alaposnak látszik a feltevés, hogy abban az időben mikor a nevek keletkeztek az ősmagyarok a lóban látván legnagyobb állatukat, ezt állították oda mértéknek és nevével jelezték azokat az állatokat, melyek a maguk fajtájukban leginkább kitűntek nagyságukkal.

Tovább is mehetünk. A ló mint jelző szerepel igen számos sexualis vonatkozású névszóban is. Szabad tehát a következtetés, hogy a ló itt is csak a viszonylagos nagyságot jelöli. Ez annál valószínűbb, mert hiszen épen e névszók femininuma az equus caballusnál aránylag sokkal kevésbé van kifejlődve, mint más állatfajoknál, vagy épen a homo sapiensnél.

MARCZALI HENRIK.

Ezt a gondolatot még sok hasonló állat- és növénynév igazolja. Ilyenek *lóbab*: nagyszemű bab CzFog, MTsz; *lóbárzsing*: salvia pratensis: MTsz; mentha sylvestris CzFog; *lóbogár*, *lófereg* am. lótetű CzFog; *lóborsó*: vicia sativa CzFog; *lóböngöly* CzFog; *lógesztenye*: vad gesztenye, mely a szelidnél nagyobb szokott lenni CzFog, MTsz; *lóhangya* a hangyák legnagyobb faja CzFog; *lóhunyor* helleborus foetidus MTsz; *lókörörcsin*: anemone pulsatilla CzFog, NySz; *lólégy* CzFog, NySz; *lólencse* CzFog; *lóménta* CzFog, MTsz, NySz; *lóposz* alma nagyságú, gombalakú fejes növény... CzFog, pöfeteg gomba MTsz; *lósóska* CzFog, MTsz, NySz; *lótorma* CzFog; *lósálya* CzFog. Ezt a gondolatot a növénynevekről szólva már Simai Ödön is megemlítette a Nyr-ben (31 : 139): „Sokszor csak azt jelzi az állatnév a növénynevekben, hogy az illető növény részei a rendes mértéktől eltérnek vagy nagyobbak vagy kisebbek, mint a rendes nagyság. Sok lóról nevezett növényben a ló csupán a nagyságot, mértéken-felüliséget jelenti“. Példák: *lóbab*, *lógesztenye*, *lóménta*, *lókörörcs*, *lósáska*, *lóposz*.

B. J.

Se füle se farka. Noha ez a szólásunk igen sűrűn használt és általánosan elterjedt, magyarázatát tudtommal még senki sem kísérelte meg. A szólásforma tudvalevőleg az értelmetlen, érthetetlen, zavaros, badar beszédet, előadásmódot akarja jelölni. Eredetileg azonban egészen más jelentése volt, ahogy az Gaál György „A tudós palótz, avagy Furkáts Tamásnak Mónosbélbe lakó sógorurához írt levelei“ c. művelődéstörténetileg még igen kevésbé méltatott munkájából kitűnik. Ennek a levélgyűjteménynek tudvalevőleg az első bécsi élclap, a Richter József szerkesztette „Briefe eines Eipelbauers“ volt mintaképe és a 19. század elejének Pestjéről és Budájáról igen ötletes és eleven képet ad.¹ A negyedik kötet harmadik levelében írja Furkáts a következőket: „Mivel az Ökröket már előre botsájtottam, most a' Lovak következnek. A' tekintetes Uram most két lovat vett magának, a' mellyeknek füleiket és farkokat elvágatta, hogy Angliai lovakhoz hasonlók legyenek. Azon elvágást *Englizirozásnak* nevezik. A mostani Világnak szokása szerént nem elég, hogy az emberek megbolondulnak, hanem azt akarja a' *Sistema*, hogy az Állatok is megbomoljanak. Bizon kár, hogy a magyar Produktumokat úgy eltsűfítják, mert az olyan Englizirozott lónak *se füle, se farka* és utoljára még az embert is illetni fogja ezen közmondás.“ Olyan szokást említ itt Gaál, amely a 18. században vagy tán még előbb Angliában jött divatba és a ló farkát lefelé húzó izmok átvágásával, a fül megkurtításával a ló külsejének nemesebb tartást igyekezett adni. A németben englisieren vagy anglisieren volt a neve.² Ez a szokás a 18. század elején már nálunk is ismeretes volt, mert amint Palocsay György 1704-ből való „Nay Modi“ c. versezetében mondja (közli Badics Ferenc Irodalomtörténeti Közl. 1912. 7. 1.)

„Paripája fülét s farkát elheréli,
Hosszan nyólt serényét kurtábbra metéli.“

Igen valószínű, hogy Gaál György tudós palóca nem csupán ennek az általánosan elterjedt szokásnak magyarázatát adja, hanem a hozzáfűzött megjegyzés hatása alatt vehette fel a szólás ma is használatos jelentését.

VERŐ LEÓ.

Ritka igeképző. A denom. *-j* igeképzőre, mely néhány rokon nyelvben *-j* és *-i* alakban közönséges, a mi nyelvünkben Budenz csak a *h*-hangú helyhez és *bünhődik* féle igéket hozza föl s ezt a két *i*-hangút: *öriz* és *faiz* (= *fáész*), a TMNy ellenben néhány *j*-hangú példát is felsorol: *hirjeszt, árjad, árjong, kórjadosz*, s mint kérdéses eredetűeket még: *marjúl, örjit, örjög, terjed*. — Ezeknek a történetéhez most megjegyezhetjük a következőket: *Terjed* és *terjeszt* ősrégi szók, kódexeinkben közönségesek, de a *j* bennük nem igeképző, hanem névszóképző, mert a NySz két adatában *terj*

¹ L. Verő Leó: Gaál György. Heinrich-album 1912. 127. s köv. II. Gragger Róbert: Irodalomtörténeti forrástanulmányok. Bpest, 1916. Kilián F. 18. 1.

² L. Brockhaus Lexikon. Jub.-Ausgabe 1902. 6. köt. 33. 1.

főnév és *terjes* melléknév is van s ezek úgy látszik azonosak a *tér* és *téres* névszókkal. *Marjúl* és *örjúl* a NySz-ban 17. századi forrásokból vannak idézve; ez utóbbihoz vö. *öringel*: eszeveszetten szalad MTsz (és *örvény*, *örmény*? az *ör* v. *öröl* igéből?) *Korjadosz* a régi nyelvben csak egy adatban fordul elő, a TMNy *kórjadosz* alakban csak Nyitra megyéből és *gorjadosz* alakban a MTsz csak Göcsejből idézi, de rendszeren *kornyadosz* és *gornyadosz*, s a MTsz a *görnyedez* igével veti össze, mert ez hasonló jelentésben is előfordul ('gyengélkedik, göthösködik'). Szóval: nem bizonyos, hogy *kórjadosz* a *kór* főnév származéka. — Azonban *hírjeszt* és *árjad* a NySz-ban nincs meg, de újabb nyelvünkben meglettük kétségtelen. A *hírjeszt*, *hírjesztel* és *hírjel* igéket a TMNy a Kassai-féle Szókönyvtől kezdve több forrásból és több nyelvjárásból idézi (Heves megyéből is közli Berze Nagy János a *hírjesztel*-t). Minthogy ezek a régiségben alig voltak meg, s minthogy *elhírjesztetni valamit* annyi mint *elterjesztetni* a híret, hihető, hogy ez utóbbi ige hatása alatt keletkezett amaz, illetőleg alakult át a régi *hírheszt* igéből (ez ugyan csak Kassainál van meg így, de bizonyosan megvolt a kimutatható *híreszt* és *hírhet* műveltetők mellett). — Az *árjad* igét a TMNy három forrásból, az *árjlong* alakot Kölcseyből és Szász Károlyból mutatja ki. Emez előfordul Szemere Pálnál is; éppen Kölcseynek írja 1823-ban: „Ezen töredék [Kölcsey értekezése] nem . . . nyugalomban foly, hanem olykor-olykor partot vészelve árjlong (Munkái 3:216). Azután 1855-ben Gyulai írja: „Tóth Endre határozatlan árjongása“ (Krit. dolg. 204). Szász K. a TMNy-ban idézett helyen kívül többször is használja: Emlékezetéből égi illat *árjlong* (Századok legendája 10). A fény . . . árjlong (uo. 128). Lisznyainál *árjalog* van (Új palóc dalok 23). Vö. még: Csodás erődből *árjadosz* ránk (Szabolcska: Csendes dalok 92). *Árnyalog* Lisznyai: Új palóc dalok 23. — Nézetem szerint az *árjad* ige (ebből: *árad*) szintén a rokonértelmű *terjed* hatása alatt alakult, belőle aztán *árjlong* és *árjalog* képzőcserével, mint *terjed*-ből *terjeng*.

SIMONYI ZSIGMOND.

Góliás. Szinnyei József (MNy 12:339 és 17:220) azt hiszi, hogy a Döbr. c. (1508) 430. lapján olvasható *goliás* a „legrégebbi vegyülékszó“: *Góliás* < *Góliát* × *óriás* (vagy × *Tóbiás*). Azonban ez az alak előfordul a latinban is és sokkal régebb, mint 1508. (Vö. Vincenzo Crescini, Appunti su l'etimologia di „goliardo“. Atti del R. Istituto Veneto 1919—20:1100.)

Már az Ecclesiasticus-ban előfordul a *Goliae* genitivus, Prudentius *Ψυχολογία*-jában *Goliam* accusativus, Szent Ágostonnál *ad Goliam*, *Golias* etc. Nagy Gergely pápa és Izidorus így deklinálják: *Golias*, -ae. Emellett használatban volt a Bulgata alakja *Goliath*. A Királyok Könyvének ófrancia átdolgozásában vegyesen fordul elő *Goliath* (nem ragozható) és *Golias* nom., *Golie* obl. Az ófr. eposzban, *La Chevalerie Ogier*, fordul elő a név *Goulias*, s ez köznévvé lett; falánk, nagyszájú, hencegő vagy élvezethajhászó embert jelentett; pl. *qu'ils [les jeunes gens] se gardent d'estre*

venteux, ne goliath en paroles (Olivier de la Marche-nál, 1470 körül) Továbbá: *familia, discipuli, pueri Goliae*, „die Goliarden, die fahrenden Kleriker, die sich Wein, Weib und Gesang widmeten.“ Tehát nem a magyar nyelv körében történt kontaminációról van szó, hanem a középtátról átvett alakról, amely egyébként nagyon jól illik a *Mátyás* stb.-hez.

(Bonn.)

SPITZER LEÓ.

Vákáncsosok. A vákáncsosok modern barlanglakók a dúsgazdag Debrecen határában. Afféle nincstelen, koldús vándorparasztkok. Nyomorultabb az életük, mint a cigányoké. *Vákáncsosoknak* hívják őket; majd azt is megmondom mindjárt, hogy miért? A gazdag és híres város óriási kiterjedésű erdeit parcellánként irtják. Helyébe akáccsometét ültetnek. Na most már a város betelepít egy-egy irtásba, ahol már új ültetés van, egy ilyen koldús vándorcsaládot. Azoknak az a kötelességük, hogy felneveljék három-négy hold területen a kicsi akácfákat. A fizetségük pedig, hogy keserves állati munkával kiáshatják a földből az irtás után otthagyt, ördögnek se kellő fatuskót. Ezt a komisz, vizes gyökérfát, amit sehogyan sem fog a balta, valahogyan felaprítják és eladogatják a városban. Azután van még sokféle joga a vákáncsosnak. Joga van például a sárföldbe kunyhót ásni, mint a vakondoknak. És a kunyhója körül megterem talán egy kis krumpli, ami a családjának kell. A többit, a lisztet, a zsirt, sót, cukrot, világítóanyagot, ruhát, cipőt abból fedezi, hogy elad három-négy esztendő alatt vagy három szekér fatuskót. Mikor azután a csemeték már szépen nőnek, a vákáncsost kergetik tovább. Otthagyjá megszokott fedezékét és vándorol tovább az erdőben, újabb irtást keresve. Egyébként azért hívják vákáncsosnak, mert a *vakudall*, vagyis kiürített erdőterületen tengődik. Különös, Istentől, embertől elhagyatott, állati sorba sülyedt nomád emberfajta ez.

BALASSA IMRE.

Klappan és husszan. Babits Dante-fordításában találok két érdekes szót: *klappan* és *husszan*. Vajjon nem a rím kedvéért *ad hoc* keletkezett szavak ezek? A német *klappen* és *huschen* nem hathatott e szavak, esetleg önkéntelen képződésére?

L. I.

Pótlások. 1. **Indihanc.** (vö. Nyr 50:136.) Verő Leó magyarázta, hogy *indihanc* am. *in die Hand*, jelentés szempontjából kifogástalan, mert ez a kommandó valóban evvel áll szemben *schullert!* s azt parancsolja, hogy a fegyvert a vállról le kell venni. Ez a magyarázat mégis lehetetlen, mert a szóvégi *sz* (ill. *c*) hozzájárulása (*hanc = hand + s*?) nem igazolható. Az *indihanc*, pontosabban *indi-hinc* (szótagképző *n*-nel; a két ékezet a hangsúlyt jelöli, a gondolatjel pedig a szünetet a két rész, az avizó *indi* és a tulajdonképpeni kommandó *hinc* között) megrövidülése a német nyelvű csapatok az *in die Balanz* kommandójának. Az *in die -anz*, *in die -nz* megrövidülése szükségessé tette a hehezetet, mivel így a szótag sonans eleme (az *a* ill. *n*) annál nagyobb erővel lökhető ki. Epígy hallható *marsch* helyett *arsch* és *harsch*. Érdemes volna pontosabban tanulmányozni a nyelv változását a kommandó hanghordozás hatása alatt. Megemlíthetem még, hogy a *Zug —marsch* kommandóban az első szótag magánhangzóját mindig diftongusnak ejtik: *zong*, *zung* (legalább a magyar csapatoknál), s ebben az esetben a romanisták körében felmerült kifejezéssel *Affektdiphthongierung*-ről beszélhetünk.

(Bonn.)

SPITZER LEÓ.

Verő Leó (Nyr. 50:136) az *indihane* kifejezést a ném. *in die Hand*-ból származtatja. Így természetesen magyarázatlan a szó végződése. A ném. vezényszó azonban: *in die* — *Balance*; ezt a kiképző altiszt *in die Ba-lanz*-nak (c-vel) szokta mondani. Minthogy pedig ilyenkor a puskát kezében tartja a baka, a *Hand* szóval kombinálták a *Ba-lanz* szót, így lett már a németben: *in die — hanc*. — Az igazság kedvéért jegyezzük meg azt is, hogy Verő téved, ha azt hiszi, hogy a *beifusz* vezényszóra „a kolbni nem érheti a földet.” Könnyen meggyőződhetik róla, hogy ez a megállapítása csak az „*in — dihanc*” helyzetre vonatkozik. (L. E.—3. 144. pont.)

FOKOS DÁVID.

2. Digo és társai. Szigetvári Iván cikkéhez (MNy 17:212) megjegyezzük, hogy a *digo* szóról a Nyr 49. kötetében több ízben volt szó. Molnár Jenő (127. l.) megvilágította a magyar, Spitzer Leó pedig (156. l.) az olasz nyelvbeli alakot. — A francia ember *Parlevu, Vulevu, der Olála, Tulemong* elnevezéséről a katonanyelv német irodalmában gy: kran volt szó (vö. Nyr 49:76). Megemlíthetjük még azt is, hogy Villatte-nál (Parisismen) ezt is megtaláljuk: „*matuvu (m'as tu vus?)* Schauspieler; *café matuvu* Schauspielerkneipe. — Prahler, Wichtigtuert.“

A szerkesztő.

ETHIKA-KÖNYVTÁR.

Az Ethika-Könyvtár oly tudományos művek kiadását tűzte ki feladatául, amelyek a természeti és a szellemi tudományok, valamint a filozófia különböző köreibe vezetik be az olvasót. E célból sikerült a legkiválóbb szakemberek közreműködését megnyerni, kik tárgyukat nemcsak kellő szakszerűséggel, hanem egyszersmind közérthető és élvezetes formában adják elő. Az Ethika-Könyvtár tiszta, elfogulatlan tudományt akar nyújtani, hiven jelzavához, Spinoza mondásához: non ridere, non lugere, neque detestari, sed intelligere. Mert az igazi tudás megszünteti az elfogultságot az emberek közt, elsimítja a szenvedélyek szülte egyenetlenkedést, megkönnyíti a kölcsönös megértést és emberré teszi az embert.

Az Ethika-Könyvtár eddig megjelent kötetei:

I. Schmidt József: Az ó-ind epika	Ára 70 K.
II. Ballenegger Róbert: A termőföld	Ára 80 K.
III. Benedek Marcell: A francia regény a 19. században	Ára 70 K.
IV. Réthly Antal: Időjárás és Éghajlat	Ára 120 K.
V. Földessy Gyula: Ady-tanulmányok	Ára 70 K.
VI. Czakó Ambró: A vallásfilozófia alapvonalai	Ára 70 K.
VII. Király György: A magyar ösköltészet	Ára 70 K.
VIII. Rubinyi Mózes: Vajda János	Sajtó alatt.

Az ETHIKA tudományterjesztő és könyvkiadó r. t. kiadása.
Főbizományos: LANTOS r. t. könyvesboltja.

Értesítés. A Magyar Nyelvőr 1920. és 1921. évfolyama még kapható egyenként 50 korona áron. Tanárok, tanítók és más tisztviselők, ha előfizetők, 30 korona kedvezményes áron kaphatják.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
F O L Y Ó I R A T A

SZERKESZTI ÉS KIADJA:
BALASSA JÓZSEF

TARTALOM:

Schmidt József. Egy latin kiejtésbeli divathóbort	35
Kertész Manó. Szólások magyarázata	37
Munkácsi Bernát. Néhány szó a "lóhere" magyarázatához ...	40
Zolnai Gyula. A magyar katonanyelv jövevényszavai	46
Bebesi István. A magyar nyelv hangesztétikai sajátosságairól. II.	49
Irodalom. <i>Munkácsi.</i> Vogul Népköltési Gyűjtemény. (Fokos Dávid.) — <i>Setälä.</i> Nyelvészet és nyelvhelyesség. (Bán Aladár.) — Könyvek és folyóiratok	54
Gyászjelentés. Szilády Áron (B. J.)	58
Nyelvművelés. Legidősebb-legrégibb. (Németh Aladár.) — Já- ratos, jártas. (Borsodi László.) — Ki szállt kora sírba? (Benedek Marcell.) — Napilapjaink és a helyesírás. — A magyar nyelv a hírlapokban és folyóiratokban. (V. I.) — Lei, lej vagy leu	58
Magyarázatok. Egy szólás vándorlása. (Rubinyi Mózes.) — Spanyol <i>pues</i> , magyar <i>hát</i> . — Tájszók. (Ifj. Radványi Sán- dor. Bocsári Kálmán.) — Adatok a gyermeknyelvhez. (R. J.) — Pótlások. (Spitzer Leó. F. D. B. J.) — Helyreigazítás ...	62

A kiadóhivatal értesítései.

A Magyar Nyelvőr előfizetési ára az 1922-ik évre (január—december) 70 korona. Eddigi előfizetőink közül tanárok, tanítók és más tisztviselők 35 korona kedvezményes árban kaphatják a Nyelvőrt, ha közvetlenül a kiadóhivatalnak küldik az előfizetési összeget. Régi előfizetőinknek megadjuk ezt a kedvezményt, noha lapunk előállításának költsége jóval felülmúlja ezt az összeget. Ezt a kedvezményt csakis tanítóknak, tanároknak és tisztviselőknek adhatjuk meg. **Kérjük tehát azokat az intézeteket, amelyek előfizetési díj fejében kevesebbet küldöttek be, pótolják a hiányzó összeget** s ne várják, hogy egyenként szólítsuk fel őket. A levelezés főlegesen költséggel terheli a kiadóhivatalt.

Régibb évfolyamok. A Nyelvőr régibb évfolyamai közül még néhány kapható. Az 1920. és 1921. évfolyam ára egyenként 50 korona.

Elmaradt számok megküldésére vonatkozó kéréseket csakis az illető év folyamán tejesíthetünk.

ETHIKA-KÖNYVTÁR.

- I. Schmidt József: Az ó-ind epika ... .. Ára 70 K.
II. Ballenegger Róbert: A termőföld ... .. Ára 80 K.
III. Benedek Marcell: A francia regény a 19. században Ára 70 K.
IV. Réthly Antal: Időjárás és Éghajlat ... .. Ára 120 K.

Ez a könnyed modorban megírt szakszerű munka az egészségünket, kedélyünket és gazdasági boldogulásunkat annyira befolyásoló időjárás elemivel, valamint azok eredményével, az éghajlat sajátágaival ismerteti meg. Külön részben foglalkozik Magyarországgal és Budapest időjárásának első összefoglaló képét nyújtja.

- V. Földessy Gyula: Ady-tanulmányok... .. Ára 70 K.

Három tanulmány, mely finom beleérzéssel, egységes szempontból értelmezi Ady egyéniségét és költészetét. Különös érdeklődésre tarthat számot az Ady-kommentár, az első nagyszabású, átfogó kísérlet Ady költeményeinek magyarázására.

- VI. Czakó Ambró: A vallásfilozófia alapvonalai ... .. Ára 70 K.

Rendszeres vallásfilozófia, önálló módszeres felfogással felépítve. Főbb fejezetei: valláspszichológia; a vallás igazságtartalma; Isten és a világ; vallás és kultúra; a normavallás.

- VII. Király György: A magyar ősköltészet ... .. Ára 70 K.

Alapos kritikája a magyar ősköltészetre vonatkozó eddigi véleményeknek. A szerző világosan adja elő a maga beható tanulmányon alapuló felfogását.

- VIII. Rubínyi Mózes: Vajda János ... .. Ára 100 K.

Az első rendszeres és művészi kísérlet a Vajda-probléma megoldására. Vajda emberi és írói egyéniségének plasztikus rajza, költészetének rendkívül beható jellemzése, prózájának, epikájának, forrásainak és hatásának részletes ismertetése.

Az ETHIKA tudományterjesztő és könyvkiadó r. t. kiadása.

Főbizományos: LANTOS r. t. könyvesboltja.

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest, IV.
Ferenc József rakpart 27.

EGY LATIN KIEJTÉSBELI DIVAT-HÓBORT.

Irta Schmidt József.

R. Meringer egyszer azt mondta, hogy egy „hangtörvény“ semmivel sem föltünőbb, mint pl. az a törvény, hogy a paraszt-asszonyok vörös ernyőt és fekete fejkendőt hordanak (Aus dem Leben der Sprache 239.). Fr. Müller már korábban (1884) divatoknak nevezte a hangtörvényeket. Igazuk van: hangtörvények és divatok egyaránt lassankint keletkeznek s miután bizonyos ideig bizonyos területen érvényben voltak, megint elmúlnak; azonkívül a divat sem mindig tudatos utánzás, viszont a kiejtés is sokszor tudatos. Egyes emberek, egész társadalmi osztályok nem ritkán teljes tudatossággal térnek el a széltében dívó ejtéstől: raccsolnak, orrukon át beszélnek, selypítenek, affektálnak (l. Delbrück példáit: Grdfr. der Sprachforsch. 100—101) — többek közt azért is, mert azt hiszik, hogy így szép, finom, előkelő, uras, szóval: mert ‚divat‘, távolabb állók szemében persze merő hóbort. Ilyen divat-hóbort volt a latinban az *aspirálás* (hehezetesítés).

Az ó-latin nyelvben nem voltak aspiráták (hehezetes zárhangok), ami többek között abból is kiviláglik, hogy a görög φ, θ, χ [= *ph, th, kh*] a legrégebb kölcsönszóokban a *p, t, c* [= *k*] jegyekkel vannak feltüntetve; vö. *purpura, tūs, calx* < gör. πορφύρα, θύος, χάλξ, föliratokon *Pilipus, Antioco[m]* < Φίλιππος, Ἀντίοχος.

A Kr. előtti 2. század közepe táján azonban hirtelen megjelennek latin föliratokon a *ph, th, ch* [= *p-h, t-h, k-h*] aspirátajegyek — még pedig (instruktív!) a görögös műveltségű L. Mummius consul feliratain (Kr. e. 146), aki *Achaia capt[a] Corinto deleto Romam redieit triumphans* [Dessau, Inscript. Lat. I. 20] s az *Achaicus* < Ἀχαιός meliéknevet kapta. A jó társaságbeli rómaiak ettől az időtől fogva sokat adtak a helyes görög kiejtésre, jelesül buzgón törekedtek a gör. aspiráták ejtésére s buzgalmukban csakhamar honi latin szavak zárhangjait is kezdték aspirálni. *Graecia capta ferum victorem cepit* s nem csupán a művészeteket hozta be a parasztos Latiumba, hanem a művelt görögség aspirátáit is. Előkelő római családok azzal is kifejezésre juttatták görögös művelt-

ségüket, hogy nevükbe aspirátákat csempésztek be. Egy Sempronius a maga jó latin hangzású és eredetű *Graccus* nevének¹ a görögös hangzású *Gracchus* alakot adta, hogy a *Bacchus* < Βάκχος szóval rímeljen. A *Pulcer* név pénzeken gyakran *Pulcher* (először: Kr. e. 104), gör. átírásban πύλχερ, πούλχερ. Hasonló módon görögösített római nevek: *Cethēgus*, *Matho*, *Otho*, *Thorius*. A tulajdonnevek után a köznevekre került a sor. Az aspiráták először gör. kölcsön-szókban lépnek föl, vö. *philtrum*, *thēsaustus*, *chorus* < φίλτρον, θησαυρός, χορός — s ilyeneknek hatása alatt honi közneveken is, v. ö. *lurcho*, *Orchus* stb. Egyes esetekben grammatikai spekulációra lehetne gyanakodni, mert ez szívesen hozott latin szavakat kalandos összefüggésbe görögökkel, vö. pl. *pulcher*: πολύχρους (Terentius Scaurus VII. 20. 7—8), *sepulchrum*: sē-pulchrum (! Charisius I. 73. 17; v. ö. egy föliraton: *sepulcrum hau pulcrum pulcraī feminae*, *inchoāre*: χάος (Diomedes I. 365), *chorōna*: χορός (Paul Fest.) stb., — s egyik-másik szó valóban gör. eredetű, mint *bra(c)hium* < βραχίων, *lympha* (régebben: *limpa*, *lumpa*) < λύμφη. De az aspirata-tartalmú szók zöme oly hangalkatú, hogy gör. eredetről még római grammatikus sem álmodhatott.²

Az aspirálás divata lépésről-lépésre, de megállíthatatlanul terjedt. Cicero (106—43) saját szavai szerint az *Orcivius*, *Mato*, *Oto*, *Caepio*, *sepulcrum*, *corona*, *lacrima* szavakban ragaszkodott a régi *h*-nélküli ejtéshez, ellenben a *pulcher*, *Cethegus*, *triumphus*, *Karthago* szókban kénytelen volt az új aspiráló szokáshoz alkalmazkodni.³ Szavaiból világosan kitűnik, hogy az aspirátákat nem csupán írták, hanem ejtették is, hogy ő maga nem szívesen ejtette s hogy az aspiráták ejtése tekintetében semmi megegyezés nem volt — természetesen, mert szabály egyáltalában nem volt. Az aspirálás a műveltség egyik sibbolethjévé vált, minél fogva már Cicero idejében valószínű mániaivá fajult: a félműveltek csöstül ontották az aspirátákat; — minél műveltebbeknek akartak látszani, annál többet. Közülük való az az *Arrius*, akiről *Catullus*, Cicero kortársa (84—54), egy epigrammja (carm. 84) elején így énekel:

¹ *Graccus* < *gracus [mint *Varro*: *vārus* stb.], v. ö. *graculus* 'csóka' és *gragulus* < *Graculus*. Egy *gragulus* pénzén varjú képe van.

² Egyes esetekben etruszk befolyás is szóba jöhet, így pl. *Cethēgus* [Quintilianus I. 5. 22—23: *Cēthēgus*!] esetében vagy oly esetekben, mint *Otho*, *Velhuria*, *Volchacius* (etr. *Uđun-*, *Velđuri*, *Velxa*). A köznevek között *triumphus* (korábban: *trumpus*), ha gör. eredetű [< θριπαιβος?], etr. közvetítés nyomát viseli magán [v. ö. etr. Φερσε = *Pherse* < Περσεός]. Hogy azonban az 'Infektionsherd' inkább Etruria, mint Hellas (*Sommer*, Hb.² 201), az alig hihető: a rómaiak előzőleg vagy félezer éven át érintkeztek az etruszokkal s még sem 'inficiálódtak'. Az 'infectio' csak a görögökkel való benső érintkezés után indult meg.

³ *Quin ego ipse, cum scirem, ita maiores locutos esse, ut nusquam nisi in vocali aspiratione uterentur* [cf. *holus*, *vehō* etc.], loquebar sic, ut *pulcros*, *Cetēgos*, *triumpos*, *Kartlaginem* dicerem. Aliquando idque sero convicio aurium cum extorta mihi veritas esset, usum loquendi populo concessi, scientiam mihi reservavi (!) *Orcivios* tamen et *Malones*, *Olonēs*, *Caepiones*, *sepulcra*, *coronas*, *lacrimas* dicimus, quia per aurium iudicium licet (*Orator*, 48. 160).

Chommoda dicebat, si quando *commoda* vellet dicere et *insidias* Arrius *hinsidias*.¹

Quintilianus (Kr. u. 35—95) még vagy száz év mulva is arról értesít, hogy a régiek nem aspiráltak, de aztán csakhamar elharapózott az aspirálás szokása, úgyhogy oly írások, mint *chorona*, *chenturio*, *praecho*, bizonyos feliratokon még az ő idejében is előfordultak.²

Teljes összhangban vannak a föntebbi nyilatkozatokkal a fölíratok, amelyeken ily alakok kerülnek elő: *lachryma*, *trichilinium*, *archa*, *exerchitator*, *virthus*, *Volchano*, Σολφίσιος [i. e. *Sulphicius*], *coinchvendi*, *inchoata*, *centhurio* [Quintilianus: *chenturio*!]; *Nucherinis*, *chorte* [= co(h)orte]; *phosit* (posuit), *pache* (pace) stb. Vannak görögnél görögebb alakok, 'hypergraecismusok', mint *sarchofagus*, *Melphomene*, *Olympus*: σαρκοφάγος, Μελοπομένη, Ὀλυμπος; *anchora* (Servius ad Aen. I. 169) < ἄγκυρα.

Hogy az aspiráták főleg nasalis és liquida szomszédságában jelentkeznek, az igaz, de hogy keletkezésükhöz e hangoknak közük volna, nem valószínű. De ha így állana is a dolog, az aspirálás messze túlment állítólagos eredeti határain s egészen önkényes és szeszélyes affektálássá lett, divatos bolondsággá, amely miután kitombolta magát, lassankint elveszítette vonzóerejét s utoljára egészen megszűnt. Későbbi grammatikusok ingadozása a *pulcer*-és *pulcher*-féle alakok között arra mutat, hogy az aspirálás már mulóban volt. A neo-latin nyelvekben úgyszólván nyomtalanul eltűnt. Csak a *ph* aspirátának vannak gyér nyomai, mint az ol. *golfo* < *colphus* (< gör. κόλπος!), *zolfo* < *sulphur* (de ó-prov. *solpre* < *sulpur*), de ezek is másként magyarázhatók (l. *Sommer*, Hb.³ 201). Egyébként nem-aspirált zárhangok jelentkeznek: ol. *colpo*, *calare*, *tallo* < vulg. lat. *colapus*, *caläre*, *tallus* < gör. κόλαφος, χαλάν, θάλλος.

SZÓLÁSOK MAGYARÁZATA.³

Irta Kertész Manó.

Só nélkül az étel élvezhetetlen; a *sótalan beszéd* is az. De a són kívül még egyéb fűszerszám is elengedhetetlen s a Radvánszky-féle szakácskönyv tanúsága szerint a bors volt a régiek legked-

¹ A *h* a nép nyelvében eltűnt (v. ö. fölír. *abeo*, *omo* e *h. habeo*, *homo*), de a művelt nyelvben az orthographia nyomása alatt egy ideig tartotta magát s szintén a 'finom' beszéd ismertető jelévé lett, minél fogva természetesen sokszor alkalmazták helytelenül, vö. pl. fölír. *hemo*, *Horcus* e *h. emo*, *Orcus*.

² *Diu deinde servatum, ne consonantibus [veteres] adspirarent, ut in Graccis et in triumphis. Erupit brevi tempore nimius usus, ut choronae, chenturiones, praechones adhuc quibusdam in inscriptionibus maneant, qua de re Catulli nobile epigramme est [Instit. orat. I. 5. 20]. Catullus epigrammját l. föllebb a szövegben.*

³ A magyar nyelv művelődéstörténeti emlékei c. könyvnek a konyháról szóló fejezetéből.

vesebb fűszere; könyvünkben számos ilyen szakácsnak való utasítást olvashatni: *Megborsold és savát is megadjad* (27. l.). Meg kell hinteni gyengén sóval, borssal (37. l.) Sót, borsot csinálj össze és hintsd meg vele (38. l.). *Add meg az savát* úgy, mint az urad szereti, annakutána *borsold* s gyömbérezd meg (14). Mikor feladod, az tálban *megborsoljad és savát is megadjad* (41).¹ — Egy céhtörvény szerint meg a mesterasztalnál legyenek „két kóstoló mesterek, kik az ételnek savát és borsát meglássák“ (Szádeczky: Céhek 59). — Ezeket az adatokat pedig annak a bizonyítására sorakoztattuk fel, hogy ez a szólásunk: *megadja a beszédnek savát, borsát* 'jóízűen beszél' (Nyr 19:90) — formailag és tárgyilag nem általában a konyha, hanem valójában a régi magyar konyha életéből sarjadt ki.

A bors, torma orringerlő illata miatt mondjuk régtől fogva: *Fel-borsol valakit, avagy borsot, tormát tör az orra alá*, azaz, valakit boszszant, fel-bujt, fel-gyujt, haragra indít (Kassai, 1:359). *Borsot törnek ám ezek orrod alá*, Alvinczi uram (Pázm. Alv. Fel. ÖM 2:664). *Borsot törni orrába* (BSzD: MVir. 337). Ezeket sem gyomroskodásból, sem a végre nem írom, hogy valakinek *tormát törjek orra-alá* (Pázm: Kal. NySz). Fenyegetődnek, hogy ptrüszöktető *tormát törnek orrom-alá* (Pázm: Csepr. Isk., ÖM 5:186). Ez utóbbi szólásnak ma szokottabb formája '*tormát reszel az orra alá*': Mit nem cselekednének Kegyelmeddel, minekutánna *annyi tormát reszelt az orrok alá* (Mon. Irók 24:632, NySz). Ez a változat felel meg a mai szemléletnek, de azért az elsőt sem kell a *borsot tör* analógiájára keletkezettnek gondolnunk, mert a régiek a tormát nemcsak reszelték, hanem törték is: Mikor fel akarod adni, az inassal az tormát ha megreszeltetted, vagy mozsárban megtöretted, kis tálban tévén, eczetet tölts reá, az csuka mellett úgy add fel (Radv. Szak. 104).

A régi magyar konyha másik jellemző sajátága a mártások, levek nagy változatossága; e változatosság szemléltetésére íme szakácskönyvünk néhány adata: *foghagymás kaszás lével tehénhús* (14); *hagyma lével tehénhús* (15); *borjúhús éles lével* (38); *disznó álla sódora gyümölcsös lével* (60); ugyanaz *székfüves lével* (60); *disznónak édes húsa fekete lével* (61); *lud német lével* (79); *malosa lével kappan* (85); *madár lével tyúk* (88); *Magyar Balás lével tyúk* (89). — A szakácsnak szóló utasítások is gyakran emlékeznek a léről: *Az húsát mosd liszta fazékban, az levét össd rá* (107). Rakd az tálban *az húsát, az levét*, mint annak az módja, szúrd reá (113). Az míg *az húsát főzöd, az levét elkészítsed* (168). Hogy *az húsát feladod, úgy össed az levét az tálban* (24). Látni való, hogy a régiek szinte minden húsételt lével tálaltak s a *húsa-leve* kapcsolatot a konyha nyelvében állandó volt; bár a leve sem kivetni való, de az igazi érték mégis csak a húsa; ez magyarázza a régi, feny-

¹ Éppen a bors nagy szerepének tulajdonítható, hogy a *bors* általában fűszert is jelenthetett: Az savát szépen és jó módjával add meg, arra bőségesen *petrezselyem levelet* vess; mert ez annak az *borsa* (uo. 13.).

szerint — eledelül szolgál“ Simai Ödön állítja s Fokos e nézetet helyeselve idézi.

Páriz-Pápai szótárának 1801-ből való kiadásában *here* (így magában, a *ló* jelző nélkül is) „Trifolium, Klee“ s e címszó alatt a *ló-here* több fajtáján kívül a következő növénynevek találhatók: „*Olasz Here*: Trifolium melilotus Italica, Italienischer Steinklee“, „*Szarvas sárga Herefü*: „Lotus corniculatus, Gehörnter Schottenklee“, „*Tsiga-here*: Medicago arborea, Baumartiger Schneckenklee“, „*Tzáp here-fü*: Ptoralea bituminosa, Stinkender Klee“ (*cáp* a székegyben a. m. 'kecskebak'), „*Szamár-here*: Hedysarum onobrychis, Esparsette, Hahnenkopf“, „*Nyul Here-fü*: Anthyllis vulneraria, Wundklee, grosser Hasenklee“. Megemlítem még, hogy Wagner Jánosnak „Magyarország gyomnövényei“ (1908) c. nyelvi tekintetben is igen becses műve bizonyára a népies nyelvhasználat alapján szintén jelző nélkül alkalmazza a *here* szót a trifoliumra s szól pl. „*here*- és lucerna földéről“ (175, 183. l.), a „*here* lekaszásáról“ s nevezi a *lóhere* tenyészetének ártalmas 'Cuscuta Trifolii Babington' növényt *here-fené*nek vagy *here-fojtó arankának* (162). Ugyane mű említi a *heré*-vel összetett következő növényneveket is: *macska-here*, *cica-here* = '*herehura lóhere*' = 'Trifolium arvense Linné' és *kő-here* = 'orvosi somkóró' = 'nagy *lóhere*, vad lucerna' = 'Melilotus officinalis Linné'.

Nem vonható kétségbe, hogy e botanikus kifejezések általában fordítások, főképp a németből. A *kő-here* mellett ott van a *Steinklee*, a *nyúl-here* (fü) mellett a *Hasen-klee*, a *csiga-herének* a *Schneckenklee* az előképe, a *farkas-here* 'trifolium lupinaster' és a *kecske here* 'cytissus' növényneveké (melyeket Fokos Graumann nyomán idéz), valamint az utóbbival egyező Páriz-Pápai-féle *cáp-heré*füé a *Wolfsklee*, illetve *Gaisklee*. A *szamár-here* jelzésben is fölismerhető a megfelelő botanikai név, az *onobrychis* („szamárordítás“) előrésze. Ha ezek után azt látjuk, hogy a magyar *macska-here* v. *cica-here* a németben *Katzenklee* s hogy e növény *nyüllábfü* nevének is megvan a németben *Hasenpfötchen* egyezése, miként tarthatnók e kifejezéseket egyébnek mint németből való fordításnak?! Hiába akarja tehát Fokos a 'trifolium arvense' jelentésű *macska-here* szót a tőle fölfedezett zürjén 'Katzen h o d e' értelmű trifolium nevezettel (*kás-ke*l) magyarázni, az mégsem lehet másértelmű, mint a német 'Katzen klee', melynek a *macska-here* csak fordítása; vagyis benne a *here* szó nem 'testiculus', hanem 'trifolium', úgy mint a fent elősorolt növénynevekben, melyek között pl. a *kő-herének* nem is gombos a virágzata, hanem „megnyúlt füzér“ (Wagner, i. h. 182). A *macskatókfü* nevezet, melyre Fokos nézetének megerősítésére hivatkozik, Wagner szerint nem a 'trifolium arvense' jelzése, hanem egy egészen más növényfajé, a 'kerek repkényé' (Glechoma hederacea Linné, i. h. 283); de föltéve, hogy Wagner adata téves s a *macskatókfü* csakugyan a *macskahere* kifejezés változata volna, akkor sem lehetne azt másnak tekintenünk, mint népetimológia alapján keletkezett változatnak, melyben a 'trifolium'

értelmű *here* szót az ugyanily hangzású 'testiculus' értelmű szónak jelentésben egyező mása váltotta fel.

Csupán a *ló-heré* kifejezés ismeretlen a környező nyelvekben, mi arra a föltesésre jogosít, hogy e nevezetben szókincsünk keletéről hozott elemével van dolgunk. Egybehangzó e felfogással, hogy e növény eredeti hazája, amennyiben a gazdaságban legjelentősebb fajtájának, a lucernának (*medicago sativa*) történetéből hitelesen megállapíthatjuk, Média. Innen — vagy mint Strabo írja, ὑπὸ τῆς κασπίου πύλαις — került e takarmányfűnek ismerete a perzsa hadjáratok nyomán a görögökhöz, míg a Perzsiához közelebb élő kaukázustáji népek, köztük bizonyára a magyarok is, már előbb ismerték. A médiái eredetre utal a lucernának görög *μεδική πόα*, vagy egyszerűen *μεδική*, azaz „médiái fű“ neve, melynek latin *medica* máshoz Plinius ezt a magyarázatot fűzi: „ut a *Medis* advecta per bella Persarum, quae Darius intulit.“ A népies *medica* szóból lett a *medicago* műnév. Mindezt tüzetes igazolással fejtegeti Hehn Viktor „Kulturpflanzen und Haustiere“ című jeles művében (VI. kiad. 397—398. l.) s Laufer Berthold „Sino-iranica. Chinese Contributions to the History of Civilisation in Ancient Iran“ (Chicago, 1919) c. könyvében (208—10), kiknek adataihoz itt csak azt jegyezzük meg, hogy a tájnyelvi orosz *medunka*, *medunnik* 'trifolium pratense' (Skalozubov, Botanicskij Slovarj, 72), mely mint már Laufer észrevette, a görög nevezet átalakítása („from Greek *medikē* 219), a néptudatban mint a *med* (*mjod*) 'méz' szó képzése jelentkezik s ennek tulajdonítható, hogy az orosz név fordítása nyomán a trifoliumnak egyik csuvas jelzése *pil kurđaa* (Paasonen) 'méz fűve' s az erdei cseremiszből ugyanily értelemmel *mü-šudā* a csuvas *pil*, illetve cser. *mü* 'méz' szavakkal.

A kérdés immár, ha a lóhere növényfaj keleti eredetű s ha a nyugaton ismeretlen *ló-heré* kifejezés is föltehetően keleti eredetű, találunk-e keleti nyelvekben is hasonló kifejezéseket? Hogy kutatásunk ez irányban nem hiábavaló, igazolják a következő adatok:

1. A 'trifolium' középperzsa (pahlavi) *asp-ast*, ujperzsa *aspist*, *ispist*, *aspust*, *uspust* neve, mely elemeire bontva tulajdonképen 'ló-ételt' jelent (< óperzsa *aspa- 'ló' + *asti* 'étel'). Ez az adat, melyre már ÁKE. munkámban hivatkoztam, vezetett legfőképen arra a gondolatra, hogy a *ló-heré* összetétel is hasonlónak értelmű kifejezés lehet; vagyis hogy ennek utótagja nem 'a 'testiculus' jelentésű *here*, hanem egészen más szó, melynek való értelme 'fű' vagy 'étel'. Támogatott ebben a felfogásomban, hogy a kaukázusi avar nyelvben a 'fűnek' szava éppen egyező hangalakú, t. i. *χer*, *χ'er* egyéb kaukázusi nyelvek *qār*, *qar* ejtésű változata mellett. Az természetesen nem szenved kétséget, hogy *her* és *here*, ha hasonló is egymáshoz, azért ép úgy lehetnek merőben különböző szók, mint akár *reg* (reg-vel) és *rege*, *tok* (hal) és *toka* (áll alja), *hol* (hol-val, hol-nap) és *hola* (lőszín) s hogy különválassuk a két szót, az a körülmény is javallja, hogy a *ló-heré* növénynévnek sehol

oly kifejezésbeli másai nem ismeretesek, melyekben a 'testiculus' közismert rendes jelzései szerepelnének.

2. A 'trifolium' csuvas *laža kurđaa*, vagyis 'ló füve' neve (*laža* 'ló', *kurđk* 'fü'), melyet Paasonen szótára nyomán (82) ismerünk. A fent s alább idézett oroszból fordított kifejezések mellett ez lehet a trifoliumnak régibb csuvas kifejezése, mely nézetem szerint ép úgy keletkezett a perzsa *asp-ast* mintájára, mint ahogy ez a magyar *ló-her* nevezetről föltehető. Ezt az egységes előképét a magyar és csuvas kifejezéseknek alkalmasan magyarázhatjuk ugyanazon alapon, amelyen egyéb magyar és csuvas nyelvi egyezéseket, vagyis a keleti magyarok s a csuvasok elődeinek, a török nyelvű keleti bolgároknak egykori ethnikai érintkezése alapján, melynek szintere — amint ezt ismételve bizonyítottam — a Kaukázustól északra eső földterület volt.¹ Itt a középkor elején mindkét szomszéd nép hatása alatt állhatott a középkori perzsa műveltségnek s igen érthető, hogy a mesterségesen is tenyésztett be-

¹ Ugyanez eredményhez jut újabban Gombocz Zoltán is „A bolgár kérdés és a magyar hünmonda“ című tanulmányában (MNy. XVII, 15), még pedig mint maga írja az enyémhez „részben hasonló megokolással.“ „Növényföldrajzi okok“ — írja itt egyebek közt — „amelyeknek fontosságára először gr. Zichy István utalt, szintén arra kényszerítene, hogy a magyar-bolgár érintkezés szinterét ne a Közép-Volga vidékén, hanem délebbre keressük. Döntő fontosságuk a szőlőművelésre vonatkozó műszavak: *bor*, *szőlő*, *söprő* (Hefe), *szür-ni* (filtrer). Különösen az utóbbi három saiatos csuvas hangalakja kétségtelenné teszi, hogy a magyarság a szőlőműveléssel bolgár révén ismerkedett meg“ (18). Ez a megokolás sem egészen új, olvasható t. i. már a m. kir. Keleti Kereskedelmi Akadémia „Bulgária és Törökország gazdasági és jogi viszonyai“ című 1916-ban megjelent kiadványában, hol Strausz Adolf a magyar-bolgár őstörténeti érintkezéseket tárgyalva utal az én 1903 óta állandóan hirdetett megállapításomra, hogy „a magyar nyelv régi török elemei voltaképp *bolgár* jövevényszók“ s hogy „e felfogás most már az egész tudományos világ elfogadott nézete lett;“ majd így folytatja: „Csupán a bolgár-magyar nyelvi hatás s ethnikai érintkezés *székhelyére* vonatkozólag van lényeges nézeteltérés. Nyelvészek és történészek körében az a nézet uralkodik, hogy a magyarok ősi hazája a történeti Jugriától, vagyis a vogulok és osztjákók lakóhelyeitől délre, a mai baskir földön volt s szerintük itt alkalmasan vehették át a *volgai bolgároktól* a régi török csuvas hangjellegű elemeket is. Ezzel szemben Munkácsi több értekezésében azt bizonyítja, hogy azok a magyarok, kik egy évezreddel ezelőtt e mai Magyarországot elfoglalták, *sohasem laktak Baskiriában, nem érintkeztek a volgai bolgárokkal*, sőt hogy a vogulok, osztjákók, votjók és zürjének sem őslakói annak a földnek, melyen ma lakóhelyeik vannak, amint ezt kétségtelenül igazolja az a tény, hogy a földrajzi nevek mind e helyeken idegenek s az ott élő mai nyelvek alapján meg nem fejthetők. Ellenben a valamennyi finn-magyar nyelvben található árja s különösen oszét-alán, úgyszintén kaukázusi nyelvektől való elemek arra vallanak, hogy az ókorban e népek hazája a Kaukázus közelében lehetett, amint hogy ott találjuk a magyaroknak is legrégebb történeti és földrajzi nyomait. De ellene szól annak a felfogásnak, hogy a magyar nyelv régi török jövevényszavai a volgai bolgárból erednének, az a tény is, hogy azok közt vannak ilyenek is mint *oroszlán* = tör. *arjşlan*, *leve* = tör. *lävü*, *dävü*, *gödény* = tör. *kütän*, *szölö*, *bor* s különösen a *tenger* szó, melyek mind *délrebbi vidékekre* mutatnak. Némely török-magyar szó mása csak a kaukázus vidéki török nyelvjárárásban található meg. Ily nyelvi egyezések csakis magyar, kaukázusi-bolgár és alán ethnikai érintkezés alapján érthetők, de nem magyarázható az oszét-alán egyezés a volgai bolgár hatás fölvétele alapján“ (9—10. l.). Ez a kiírt rész Strausz dolgozatában az én írásbeli közlésemen alapul.

cses lótakarmánynak, a lóherének perzsa 'ló-étel' nevét ép úgy fordították a maguk nyelvére, mint ahogy ez újabban a *Katzenklee*, *Hasenklee* s egyéb német botanikai kifejezésekkel történt. Emlékezzünk ez alkalommal arra, hogy a földművelés már ez időben megindult bolgár hatás alatt a magyarok közt is, amint e foglalkozási ág több bolgár eredetű magyar szava (mint *eke*, *arat*, *szérű*, *tarló*, *sarló*, *búza*, *árpa* stb.) bizonyítja.

3. Az oszmanli *jondža* 'Klee, grün abgemähtes Gras' (Radloff Wb. III:419) szó, melyet a XIII. századból való s M. Th. Houtsmától kiadott kipscak nyelvi szójegyzék is említ s mely *junčqa*, *jonučka*, kirkiz *jonška* (Skalozubov, 45) s egyéb változatokban¹ a keleti törökben is el van terjedve. Ezt Laufer (id. m. 209) az ötörök, ujjur, csagataj *jont* 'ló' szóból (Radloff Wb. III:418) származtatja, melynek oszm. változata *jond* megszorított jelentéskörrel 'eine in der Heerde wild lebende Stute' (Radl.). A *jondža* szó végzete eszerint a kicsinyítő értékű *-ča*, *-čä* képző lehetne (vö. *aya* 'älterer Bruder, Onkel; Grossvater': *aya-ča* 'Väterchen; Onkel; Frau'; *ädil* 'Strom, Fluss; Wolga': csag. *ädil-čä* 'ein kleiner Fluss, Flüsschen' Radl. Wb. I:150, 857; volgai tatár *kükräk* 'mell': *kükräk-čä* 'melltakaró' Bálint, Kaz. Tatár Nytan, 26), mely növénynevekben is szerepel, mint pl. Albert v. Le Coq „Sprichwörter u. Lieder aus der Gegend von Turfan“ műve szójegyzékének ez adataiban: *qizilčä* 'Rote Rübe', *kökčä* 'Melonenart', *täpčä* 'vorjährige Baumwollenstaude', *ärčä* 'Juniperusart' ezek mellett: *qizil* 'rot', *kök* 'blau, grün', kojbal, sor *täp* 'Zeit, Zeitpunkt', volgai tatár *artjš*, ujjur, *artuč*, oszm. *ardjž* 'Juniperus'.

4. A távol keleten igazolható hasonló növénynevek a mandsu *moryxo*, mely Gabelentz fordítása szerint 'eine Art Gras, das zum Pferdefutter dient' s mint Laufer megállapítja (id. m. 218) a *morin* 'ló' és *oryxo* 'fű' szók összetétele — s a japán *uma-goyaši* a lucerna jelzése, mely Laufer szerint (uo.) ezt jelenti: „horse-nourishing,“ mely mintha csak a perzsa *asp-ast* fordítása volna.

5. A tobolszki kormányzóság déli részéből följegyzett orosz tájszók a 'trifolium pratense' jelzésére: *konskaja kaška*, szószerint 'ló-kásácska' és *koņevnik* 'lónak való (fű)'. Magát a *kaška* szót,

¹ Bang (Turán, 1918. évf. 528) ilyenekül tekinti a khivai *joindža* alakon kívül ezeket is: csag. *forundža*, *forunčka* (Sulejman, 305), kazak-kirkiz *jonurčqa*, kirk. *džonuršqa* (az előbbi alak szóközépi mássalhangzóinak átvetésével) 'grünes, gutes Futter, Klee', de Radloffnak az oszm. *jurundža*, *jurunčka* változatokhoz fűzött magyarázatából (Wb. III:547) a szónak egész más eredete következik. Eszerint t. i. emitt a 'Klee' értelem alapja: „als ein Gewächs, das zum W a h r s a g e n gebraucht wird“; minél fogva *forundža* a keleti török *for*- 'auseinandersetzen, deuten (einen Traum)', oszm. 'etwas als gutes Vorzeichen ansehen' (uo. 540) ige származékának bizonyul, aminthogy meg is van a *-ča*, *-čka* végzet közvetlen alapja az oszm. *forum* 'ein gutes Vorzeichen, eine gute Vorbedeutung' (uo. 426) képzésben. Az utóbbi szavak tehát eredeti értelmük szerint ezt jelentik: 'jósló (fű)' vagy 'jó előjel (füve)'. Tudvalevő, hogy nálunk és más tájakon is s z e r e n c s e előjel é n e k tartják, ha valaki négylevelű lóherét talál.

a *kaša* 'kása, ételpép' kicsinyítő képzős származékát, továbbá az ebből alakított *kašník* és *kašečník*, képzéseket is alkalmazzák a réti lóhere nevéül Nyugatszibériában (Skalozubov id. m. 72). Ugyanily kifejezések a lengyelben: *konik* 'Pferdchen' és 'Klee' s *koniczyna* 'Klee' (E. Berneker: Slavisches Etym. Wb. 190) a szláv *koň* 'ló' szóból. Egyébként a szláv nyelvek a 'trifolium' növény jelzésére a 'harkály' jelentésű or. *datel*, cseh *datel*, lengyel *dzięciol* szó kicsinyítő képzését alkalmazzák, így: or. *datelnik*, *datlina*, bolgár *dételina*, szerb *detelina*, cseh *dételina*, tót *datelina*, lengyel *dzięciolina* stb. (Berneker uo.), mire itt azért utalunk, mivelhogy ennek utánzásai a 'trifolium' volgai-tatár *tukran-baş*, baskir *tumortka-baş* nevei, melyeknek szó szerinti értelme: 'harkályfő', ezeknek pedig fordításai a votják *šiz-jir* zürjén *šiz-jur* 'trifolium', tkp. 'harkályfő' és az erdei cseremisiz *kerge-vuj šudō* 'trifolium', tkp. 'harkályfő fű'. Ide tartozó szabadabb alakítások a 'trifolium' jelzésére: csuvas *kajâk-puš* 'madárfő', *ššavca-puš* 'varjúfő' *mšegâr-puš* 'ökörfő' mordM. *varšîn-pal*, mordÉ. *varakaň-pal* 'varjukosz' (?), mordÉ. *čavkaň-pulo* 'csókafark', hegyi cserem. *kombo-lapan šudo* 'ludtalp fű'.

Egyértelműen tanuskodnak ez adatok arra nézve, hogy a *lóhere* keleti eredetű kifejezés s hogy benne a *ló* jelző azt emeli ki, hogy az illető növény a lónak kedves füve, vagy eledele, úgy amint ezt a régi magyar szótárírók felfogták.

De vajjon nincsenek-e a lóhere növénynek olyan nevei is a keleti nyelvekben, melyekben a 'testiculus' képzete jelentkezik? Mert hogy ilyenek lehetnek, azt a Fokostól följegyzett zürjén adat sejteti, melyről t. i. eleve föltehető, hogy idegenből való fordítás, úgy mint a lóhere egyéb nevei a volga- és kámavidéki nyelvekben.

S valóban előkerül Skalozubov fent idézett növénytani jegyzékében (44, 45), mint a 'medicago falcata' és az 'onobrychis sativa' (magyarul *szamárhely* vagy 'baltacim') kirgiz neve *erkek-džumurka*, mely szónak alkatrészei 'hím-tojást' jelentenek: *âr-kâk* 'männliches Wesen, das Männchen von Tieren' és keleti török *jumurka*, kirgiz *džumurka* 'Ei' (Radloff Wb. I: 777, III: 579); vö. tatár *džumurka* = 'jajco (tojás)' és 'šulata (testiculus)' Nasyrov szótárában és csuvas *šemar-da* 'tojás; here' (Paasonen) = oszm. *jumurda* 'tojás'. Csak csekély képzésbeli különbséggel tér el a *jumurka* szótól a 'medicago falcata' tatár *jumurčka* neve, melynek párja a volgai tatár *jumjrčka* (*džumerčka*) 'wilde Erbse' (Radloff III: 576). Most értjük meg a zürjén „Katzenhode“ kifejezés eredetét, mely ezek szerint minden valószínűséggel a Káma- és Uralvidéken faluról-falura barangoló tatár kereskedőktől való, kik a heremagvakat árulván megismertették értelme szerint a növény nevét is. Bizonyára a tatárból vett jövevényszó a *medicago falcata* orosz *jumorki* neve is (< tat. *jumurka*), melyet Laufer idéz (id. m. 219). Jegyezzük meg, hogy az utóbbi kifejezések sem említik a ló herejét, hanem a zürjén nevezetből következtetve valamely kisebb állat (pl. macska) ily testrészéhez hasonlítják a trifolium piros vagy fehér gombos virágját.

Egybevetve az itt előterjesztett adatokat, ezeknek tanulságát a magyar *ló-heré* kifejezésre nézve a következőkép foglalhatjuk össze:

1. A Perzsiából származó növényt a lótenyésztő keleti magyarság kaukázusvidéki hazájában a perzsa műveltség hatás alatt ismerte meg.

2. Eredeti neve a *ló-her*, ép úgy mint a csuvas *laža kuršga* a perzsa *asp-ast* 'lóétel' kifejezés utánzása.

3. Valamely későbbi török (pl. kazar, bessenyő, kún) ethnikai érintkezés révén ismeretessé válik a növény 'testiculus' neve-zete s ennek hatása alatt a *ló-her*-nek magában véve érthetetlen utótagja elváltozik *heré*-vé. Itt tehát alaki és jelentésbeli egybekeveredés esetével van dolgunk.

A MAGYAR KATONANYELV JÖVEVÉNYSZAVAI.

Irta Zolnai Gyula.

E cím alatt Verő Leó a Nyr 50:135—139. lapjain azokkal a német katonai szókkal foglalkozik, amelyek a volt osztrák-magyar közöshadsereg német vezényleti és szolgálati nyelve révén a közös katonaság magyar részének nyelvébe kénytelen-kelletlen átszármaztak. A nyelvésznek kétségtelenül ezeket is tudomásul kell vennie és ezekkel is szakszerűen foglalkoznia kell. Nem nyomhatom el azonban néhány gondolatot, amely ezeknek a *jövevényszavaknak* az olvasására támadt bennem. Én ugyanis azt tartom, hogy ezeknek a német katonaszóknak jókora része, mint pl. a *stramm*, a *gesüceckzercír*, a *lönning*, a *ferslusz*, az *indirekt*, a *riktkrajz*, a *hilfszil*, a *beifusz* [így? talán inkább *bájfusz*?], a *tagwache* [így], a *ferkösztingungszstáció*, a *ziht*, a *fájerberájt* s a hozzájuk hasonló igazában csak olyan *jövevényszók*, mint teszem a művelt magyarság beszédében a *par excellence* az *ex-lex*, a *rector magnificus* (még ha budapestihirlaposan *rektor magnifikusz*-nak írom is), a *pairschub* (ha mindjárt *persub*-bá alakítom is), a boldogult *reichsrath* (ha magyaros *rájkszrát* gunyába bújtatom is), a *schulverein* (ha *sulferájn*-ná kereszteltem is) és egy sereg hasonló *idegenszó*, amelyeket ajkunkra és tollunkra is veszünk anélkül, hogy meghiúsult *jövevényszóknak* tekintenők őket. Ugyanilyen természetű szók a katolikus magyar papság beszédében pl. az *infula*, a *responsorium* (vagy ha úgy tetszik: *responzórium*), a *thurifer*, a *thuribulum* stb. stb. Amint ezeken minden papember érzi az egyház hivatalos nyelvének ízét, úgy a közöshadsereg német katonai szavait is minden magyar katona *német szóknak* tekintette. Mivel tehát a német katonai műszókat *csak a közöshadseregbeli* magyar katona nyelve törte, rajtuk sokszor magyarosítani sem bírván, s mivel csak a volt közöshadsereg merev szelleme kényszerítette a magyart e szóknak használatára, azért igazi *jövevényszavakat* alig kereshetünk bennük. Még azt sem mondhatjuk, hogy „a német szolgálati nyelv-

vel *szükségszerűen kerültek át a magyarba*“ (139. l.). Legföljebb azt állapíthatjuk meg, hogy ezeket a német katonai kifejezéseket a boldogult közöshadsereg vezetősége *rakényszerítette* a katonáskodó magyarságra, noha *szükség* alig volt rájuk.

Az imént elősorolt úgynevezett „jövevényszók” mind olyanok, amelyekben a magyar nyelv semmi számbavehető átalakító hatást nem bírt tenni. Már a *gelenkszübun*, *miündungsdekli*, *akszelklapni*, *bejőbahtungsstand*-féléken mutatkozik némelyes magyarosító vonás, és e magyarosítás módjának megfigyelése és magyarázata kétségkívül hozzátartozik a nyelvész földadatához, mind a mellett, hogy ezek a szók se váltak igazán a magyar nyelv valódi kincsévé. Hiszen mindezek az szók ma már csak a múltéi. A közös birodalom szétesésével és vele a közöshadsereg megszűntével kiapadt e szóknak az életforrása is, és csak azoknak az összegyűjtését és tanulmányozását tartom a magyar nyelvtudomány számára hasznosnak, amelyek az átvétel módjára nézve valami nyelvi tanulságot tartalmaznak. Avagy az egész osztrák katonai műnyelvet a maga teljességében beiktassuk a magyar nyelv *jövevényszavai* közé?

Nyelvünk magyarosabb fejlődésére nagy jelentőségű az osztrákságtól való elkülönülésünk, nemzeti önállóságunk. Hogy a volt közös hadvezetőség német nyelve és német szelleme mennyit ártott nyelvünknek, azt a világháború folyamán lépten-nyomon tapasztalhattuk. Mindennapi társalgásunkban a nagyobb számmal levő közös tisztiek beszédje révén csupa német katonai kifejezések voltak forgalomban; vitéz ifjaink haza írt levelei tele voltak *Batterie*-kkel, *Flieger*-ekkel, *Korpskommando*-kkal, *Platzkommandant*-okkal, *Kriegsministerium*-mal stb. stb. A sok keserűség között, amely a lezajlott világháború idején a lelkeket eltöltötte, nem utolsó volt: egyre látnom, hogyan felejtkezünk meg a mi tulajdon magyar katonai műszavainkról. Nap nap után kellett ilyeneket olvasnom hirlapjainkban: „a kassai *Militärkommando* megbízottja“ (Az Est 1918 márc. 10, 2. l.); „a budapesti *Militärkommando* utasította a helyőrséget [szerencse, hogy nem a *garnizon!*] hogy...” (BpHirl. 1918 júl. 11, 3. l., egy országgyűl. képviselő beszédéből, e h.: *katonai parancsnokság*); „a budapesti *schwäre Feldartillerie Regiment No 32*-nél“ (uo. 1918 jún. 21, egy éppen magyar katonáink mellőzöttségéről panaszkodó országgyűlési beszédben felede így a magyar szót az illető képviselő, e h.: *a 32. nehéz táborigádés*); „ide vezette be legfrissebb *marsbatallionját*“ (uo. 1916 aug. 26, 8. l., e h.: *menetzászlóalját*); „a *pionirok* [a tekepályához] golyófogódobot, gurító-csatornát is csináltak“ (uo. 1916 máj. 19, tc., e h.: *utászok*); ugyane lap 1916 jan. 9-iki tárcája egy középiskolai tanár *szekerész*főhadnagyot beszéltetett, aki *trénfőhadnagynak* mondta magát s ilyen nyelven felede: „a *trénkolonne* [igy] lassan ballagott felém“, „husz embert és szekeret adjak le a *korpsztrén*hez“, „*stellungba* vágja magát“ stb., ahelyett, hogy a megfélelő magyar katonai kifejezésekkel élt volna; ugyane lap, amely egyébként Shakespeare nevét is magyarosan *Sekszpir*-nek írja, *inspicirozás*-

ról, *inspicirózó* főtisztról beszélt 1917 aug. 23-i tárcájában, e h.: *ügyelettel v. ügyelettevés és ügyelettevő*; a budapesti főkapitányság pedig 1916-ban már nem tudta, hogy a *sappeur* katonáknak magyar nevük is van: *árkász*, mert egy hivatalos hírközleményében véges-végig *szappör*-öknek nevezte őket, s a Bp. Hírlap, amely a jó magyar *szenvedély* és *engedély* szavakat szükség nélkül *szenvedelem*-re és *engedelem*-re szokta változtatni, nem cserélte ki a francia-német katonai műszót a magyar megfelelőjével (1916 dec. 12-i sz. 4—5. l.). stb. stb.

Kérdem mármost: vajjon mindezeknél fogva a *batterie*, *militärkommando*, *korpsztérén*, *pionir*, *szappör* stb. stb. egyszeriben *jövevénytársakká* váltak? És sietnünk kell-e velük mint ilyenekkel foglalkozni? Én azt hiszem, hogy nem. *Idegenszók* ezek csak és nem *jövevénytársak*. Az a káros, pusztító hatás, amelyet a közös-hadsereg elmúlt intézménye a magyar nyelvre tett, a honvédség magyar katonai kifejezéseit érvényesülni nem engedvén, ez a pusztító hatás országunk önállóságával s a magyar nemzeti hadsereg fölállításával immár megszűnt. De megmaradt még, sajnos, két másik nagy akadály a magyar nyelv *nemzeti irányban* való fejlődésének, nevezetesen: a német hírlapi és tudományos nyelvnek nyugtató hatása. Mind a kettő hemzseg a szükségtelen görög-latin szavaktól. S (minthogy hírlapíróink is, tudósaink is legfőképpen német forrásból táplálkoznak s a német szellem igáját nyögik, hírlapi és tudományos nyelvünk főképpen ezért nem bír megszabadulni a szükségtelen nemzetközi szavaktól: a *generációktól* (*nemzedék* helyett), *krízisektől* (*válság* h.), *éráktól* (*korszak* h.), *demarkációs* vonalaktól (*határoló vonal* h., az általánosabb értelmű *határvonal* tól megkülönböztetve), *perszónálunióktól* (*személyi államkapcsolat* h.), az *internacionálizmustól* (*nemzetköziesség* h.) stb. stb. A mostanában megnyílt újságíró főiskolában gondolnak-e vajjon a hírlapi nyelv *nemzeties* irányú fejlesztésével? Hiszen a *Turáni Szövetség* nagyvezére vezeti ezt az új intézetet, jut-e eszébe tehát, hogy mai hírlapi nyelvünk és kifejezésbeli divatunk bármi egyébnek inkább nevezhető, csak *turáninak* nem; hogy minden nyugati és nemzetközi szón kapva-kapunk és sorban mellőzzük, feledésbe juttatjuk igazi turáni eredetű vagy százados használat útján turánias jellegűvé lett magyar szavainkat? Ami pedig a *tudomány* nyelvének magyarságát illeti, tudományos testületeinktől várjuk a megfelelő kezdeményt s a nemzeti szellemben való rendszeres irányítást.)

(Budapest.)

A MAGYAR NYELV HANGESZTÉTIKAI SAJÁTSÁGAIRÓL.

Irta **Bebesi István.**

— Második közlemény. —

d) A mély magánhangzók gyakori ismétlése alkalmas annak a hangulatnak erősítésére, melyet a cselekvés ereje, zordonsága, irtózatossága hoz létre (fenségi hatás).

Szóllott s a honvadászó szilaj, vitéz hadak A párducos Árpáddal előre zúgtanak. (Garay. A magyarok Mózese.)

A fejedelem kezében a nép viaszdarab — Jaj annak, aki abból csak bábokat farag! (Garay. A magyarok Mózese.)

Csak sast nemzenek a sasok, S nem szül gyáva nyulat Núbia párduca. (Berzsenyi. A felkölt nemességhez.)

Hazám dicső nagy ősei, Ti földetrázó viharok! Ti egykoron a porbaomlott Európa homlokán tomboltatok. (Petőfi. A hazáról.)

Hadd zúgjon az álgú! pogány Ali mond És pattog a bomba és röpked a gránát. (Arany. Szondi két apródja.)

Mindez idézetekben a cselekvés vagy történés erejét emeli ki szavaival a költő s ugyanakkor a mély magánhangzók fokozzák az erő hangulatát.

Búcsúzómm immár tőletek örökre: Bús hárfa, lágy lant, méla-sípú nád. Szabadult lelkem szomjas az örökre, Markom szorongat harsány harsonát. (Sik Sándor. Énekszó a magasságból.)

A 2. sorban a hosszú, mély magánhangzók a szöveg méla-bús, borongó hangulatát erősítik, a 4. sorban pedig már a cselekvés erejének fokozására szolgálnak.

Ábrányi Emil a „Magyar nyelv“ c. költeményében, midőn éppen a magyar nyelv bánatkifejező erejét magasztalja, nagyrészt mélyhangú szavakat használ. A bánatot tolmácsoló magyar nyelv hangzását olyan harang szavához hasonlítja, melynek hangja mély, komor. Kifejező ereje úgy megdöngeti a kedélyt, mint súlyos léptek kongó kriptacsarnokok csöndjét.

Magasztos gyásznak bánatdúlta hangja Úgy zendül benne, mint egyház harangja. Búg mint a gyászdal, mint sirfáklya lobban. (Ábrányi.)

A következő idézetekben a cselekvés ereje zordonságig, irtózatosságig emelkedik s az érzelmekre tett hatásukat mély hangzók erősítik.

Haragos hullámban, zord fellegek árnyán, Irtózatossárcsal száll s pusztít Beliál. (Endrődi. Fergeteg.)

Fujt s haragos mord füstgomolyag tombolt a nagy ürbe, Arca kigyúlt s dült, hullt a parázs, a zsarátnok, a villám. (Kálmán Károly. Dávid kir. XVIII. Zsolt. ford.)

Hogy a mély hangok az erő fokozására alkalmasak, azt a magyar nyelv természetéből elméleti alapon is bebizonyíthatjuk. Minden előtt utalok a belső szóképzésre: gumó a. m. nagyobb gümő; csúcs a. m. nagyobb csúcs-ke; karom a. m. nagyobb, erősebb köröm; kavár a. m. erősen kever; ont a. m. erősen önt stb.

A magas és mélyhangú szók jelentésbeli különbségéről nyelvészeti irodalmunkban már többször volt szó. (Vö. Lugossy József „Hangrendi párhuzam ezer példában“ 1858.) Jelen dolgozatom az általános nyelvészeti értékű megállapításokat próbálja költői példákön igazolni és esztétikai területre átvinni.

A mélyhang a magashoz képest nagyítást, erősítést fejez ki. E nyelvi sajáttság csodálatosan művészi alkalmazását találjuk Arany következő soraiban:

Sötét az éj: *elig-elig* Hogy a vízfény fehérelik. (Gyengébb érzéki hatás: magas hangalak.) Csöndes a táj: *alig-alig* Hogy a folyamzúgás hallik. (Erősebb érzéki hatás: mély hangalak.) *Elig-elig* a palócnyelvjárásban használatos magashangú alakja a köznyelvi *alig-alignak*.

Még szembetűnőbben mutatkozik nyelvünk e sajáttsága néhány indulatszó hangalakja és jelentése közt. Amint növekszik az érzellem ereje, úgy mélyül a szó hangalakja: hej, haj, huj!

Hejh, azóta húsz esztendő telt el Megrakodva búval és örömmel... Húsz esztendő... az idő hogy lejár! (elmélázás) (Petőfi. Szülőföldemen.)

Hajh, de bűneink miatt Gyúlt harag kebledben. (keserűség) (Kölcsey. Himnusz.)

Tort ülünk rajtad, kegyetlent, rémest, Ma hadd örüljön a honi isten, Egész Szent-Gallent oltárul égesd! *Huj!* Égjen égve! (féktelen harag) (Bodor. Magyar dalos Szent-Gallenben.)

Ilyenfélék még: eh, ah, oh, uh; ej-haj, sej-haj (huj). A jelentés erejének fokozását világosan érezzük a hangutánzó ikerszókban is a magas hangok segítségével: *csitt-csatt, dirr-durr, kápp-kopp, pitteg-patog* stb.

Ugyanez tűnik ki a közelebbre és távolabbra mutató határozó szókból *itt-ott, tél-tul, ez-az*, sőt egész közönséges más szókból is *libeg, lebeg, lobog; libben, lebben, lobban*.

II. A mássalhangzók szerepe.

„A nyelv nemcsak a gondolatközlés eszköze, nemcsak fogalmakat, rideg értelmi elvonásokat szállít a beszélő ajkáról a hallgató fülébe, hanem az érzelmvilág tolmácsa is. Minden szó több hangból álló zenei sorozat, mely dallamával a hallgató lelkében hangulatot is kelt“... „Mi más-más hangulatot kelt a magyar *halál*, a német *Tod*, a latin *mors*, a szláv *szmrť* — pusztán csak szóhangjainál fogva is“... „Egy nyelven belül is, más-más akkordja van minden szónak.“ Mondja Tolnai Vilmos a „Halhatatlan magyar nyelv“ c. értekezésében. Ezeket a tudat alatt érvényesülő hangesztétikai sajátságokat igyekeztem megállapítani a magyar nyelv magánhangzóira nézve. Megkísérlem most ugyanezt a mássalhangzók szempontjából.

1. A hangutánzó szók alkalmazásának hatásossága általánosan ismeretes. A legtöbb hangutánzó szónak velejét mással-

hangzók alkotják. Nagy nyelvművészi tehetséggel megáldott jeles költők azonban sokszor nem elégednek meg az egyszerű hangutánzással, hanem önkénytelenül vagy tudatosan úgy válogatják össze a szavakat, hogy a hangutánzó közvetlenségen kívül, az utánzott hanggal együttjáró hangulatot is felidézik a nyelvi hangok zenei hatásával.

Ez tehát hangutánzás + hangulatkeltés hangutánzó szókkal és hangokkal. Pl. *Kong, bong, borong* a vén *harang*. (Váradí A. Strassburgi *harangok*.)

Az első két szó hangutánzó, de a jellemző *ng* hangpár még kétszer ismétlődik oly szóban, melyek már nem hangutánzók. A négy *ng* hangpár ritmusa a harangzúgás folytonosságának érzetét kelti, a sor mély magánhangzói pedig a költemény alaptónusának megfelelő borongós hangulatot erősítik.

Zengő *harang*. Zsong, bong kicsiny toronyban; ing a lomb, Reng, hajlong, bontja, bántja untalan Az esti szél, mely rajta átbolyong; S mikép egy véghetetlen glória: Terjeng a zsongó „Ave Mária.” (Váradí. *Ave Mária*.)

Az *ng, nt* hangpárok folytonos ismétlése zeneileg fejezi ki a glória „véghetetlenségét.”

Szalmafödélét beárnyékozza hűsen Susogó erdőség rezgő lombozatja, Min magát a vígan füttyülő rigófaj És búsan bűgő vadgalamb ringatja. (Petőfi. *Erdei lak*.)

Az erdőn átlengő szellő sejtelmes susogását festi a sziszegő hangok (*sz, z, s*) ismétlődése. Az utolsó sorban megint a borús hangulatot keltő mély magánhangzókkal találkozunk.

Zúg, morog a zivatar, zajog a zord éjszaki szélvész.

A szélverte hangot utánozzák itt is a sziszegő hangok, a mély magánhangzók pedig a szavakkal kifejezett erő hangulatát fokozzák.

Kivül a hideg szél Sűrű apró pelyhet csapdoz ablakomba. (Arany. *Télben*.)

Az ablaküvegre eső hópolyhek halkán ismétlődő pettyenéseit bámulatos finomsággal utánozzák a *p...p...b...b...* (explosiv) mássalhangzók. A sor éppen ezért észrevétlenül is beleringat bennünket a „kinn hideg, benn meleg” méléző téli hangulatába. Itt Arany nem használ egyetlen hangutánzó szót sem, csupán az egyes szavakban ismétlődő hangutánzó hangok zenéjéből árad a hangulat.

Szintily hangulatkeltő és művészi módon utánozza az eső suhogó locsogását Tóth Árpád, a következő sorban:

S míg éles eső sűrű cseppjei mossák a fákat stb.

Ha a sort hangosan és gyorsan olvassuk s az egésznek puztán a hanghatását figyeljük, szinte halljuk az eső suhogását, locsogását.

A tő tövét kapálja pőrén a póri nép. (Garai. *Mátyás király Gömörben*.)

A kemény rögöz ütődő kapa újabb meg újabb koppanását utánozzák az ismétlődő kemény *t, k, p* hangok.

2. A kemény mássalhangzók. A kemény mássalhangzók olyan halmozása, hogy a kemény hanghatás uralkodóvá válik a lágy hangokkal szemben: az erőnek, zordonságnak érzetét kelti (fenségi hatás.)

Ábrányi a magyar nyelv csatafestő erejét a következő sorokkal jellemzi:

Ciklopsz pőrölye hogyha csatát fest, Csatakürtök bőszi riadása!

Babits Mihály a „Halál automobilon“ c. zordon fenségu balladájában leírja a Halál utazását, amint egy téli éjszakán haldokló fiatal emberért megy. Az autó szemvédője mögött az emberek réme ül: a szemetlen, fületlen, koponyás csontváz. Kaszája messze belevillog az éj sötétjébe. Az úttalan utakon egyhangú gyorsasággal guruló kerekek hosszanfutó, végtelen nyomot (karcot) hagynak a dérlepett rónákon s Ő csak megy, mintha a hátsó kerék nyomával el akarná érni az elsőket.

Dérlepett rónákon kergeti karcát, Kereke karcát fekete rém.

A sok kemény mássalhangzóból kiárad a Halál kegyetlenségének a hangulata.

3. A lágy mássalhangzók. A lágy mássalhangzók olyan halmozása, hogy a lágy hanghatás válik uralkodóvá a merengés, álmodozás, gyengédség, báj, könnyedség, mulandóság hangulatát kelti. (Kellem kifejezése.)

Arany János Walesi bárdok c. balladájában a király parancsára „Ha! lágyabb ének kell nekünk“ — így kezdi lágyabb énekét az ifjú bárd: „Ah! lágyan kél az esti szél Milford öböl felé...“

Ébredj deli hajnal! te rózsazöld, Már lengeti leblét hűs reggeli szellő. (Arany. Buda halála.)

Elhull a virág, eliramlik az élet. (Petőfi. Szeptember végén.)

Így szól deli Ilma s a völgybe röpül. (Kisfaludy K. Eprészleány.)

Imája lengé szellő szárnyán az égbe száll. (Garay. Szt. László király harcai.)

Bús donna barna balkonon, Mereng a bibor alkonyon. (Babits. Messze... messze...)

Nyelvünk lágyságáról mondja Ábrányi: Bír-e más nyelv úgy epedni: Annyi bájjal, annyi kéjjel, Olvadóbb mint lant zenéje Holdvilágos langyos éjjel... (Magyar nyelv.)

4. A folyékony hangok, különösen az *r* szerepe. A folyékony hangok lágyak és általában ugyanaz a jelentő erejük, ami a lágy mássalhangzóké, csak az *l* és *r* hangról van külön megjegyezni való is. Az *l* az összes hangok közt a legjobb kifejezője a lágyságnak, könnyedségnek. Ha megvizsgáljuk a 3. pont idézeteit, föltűnően sokszor találkozunk bennük az *l* hanggal a lágyság kifejezésére való különös alkalmassága miatt. Az *r* hang gyakori ismétlődése a gyorsaság érzetét kelti, bizonyára azért, mert nyelvünk maga is gyorsan rezgő mozgást végez az *r* képzésekor (pereg).

Ti is ráró szárnyon járó hamar lovak! (Balassi. Búcsú a hazától.)

Rajta! rajta! rontsad rációk sűrű rendét. (Kuruc Költ.)

S hallik itt-ott vén cser oldaláról Tarka harkály gyors kopácsolása. (Tompá. Erdei lak.)

Véred forrjon, mint az örvény árja. (Vörösmarty. Vén cigány.)

Vadat és halat s mi jó falat Szem-szájnak ingere, Sürgő csoport száz szolgál hord, Hogy nézni is tereh. (Arany. Walesi bárdok.)

S melyet vad vérharag dühe forgat, sodor, Oroszlán és tigris egybeforrott gomoly. (Kemenes. A színekör oroszlánja.)

Egy szó — s ím a földből tündérvár fakad, Karcsu tornyok törnek ím az égnek gyorsan. (Bodor. Tavaszi mese.)

Így férfigondok barna földézetén, Míg sors sodor, mint gyors-rohamu vad ár S míg forgató örvények nyílnak, Így mulik el botor éltem árván. (Tóth Árpád. Lomha gályán.)

Összefoglalás. A magánhangzók művészi alkalmazásával tehát kifejezheti a költő 1. a cselekvés lassú menetét, tartóságát, vég nélkül valóságát; 2. fájdalmas, gyászos hangulatát; 3. erejét, borzalmasságát. A mássalhangzók alkalmasak 1. a pusztá hangutánzásán kívül a kísérő hangulat felkeltésére; 2. az erő és zordonság (fenség); 3. a könnyedség, báj stb. (kellem) kifejezésére; 4. a cselekvés gyors folyását erősítheti velük a költő.

Természetes, hogy a magán- és mássalhangzók kifejező erejét a költő nem egymástól elkülönítve használja föl, hanem a nyelv egész zeneiségét kiaknázza a tartalom erősítésére: hangulatkeltésre.

A hangok kifejező erejének művészi alkalmazásával találkozunk Petőfi Szeptember végén c. költeménye kezdetén, hol az ősz erőtlenségét a tél zordon erejével a hangok zenéje is szembe helyezi.

Még nyílnak a völgyben a kerti virágok, Még zöldel a nyárfa az ablak előtt. (Uralkodó hangok: *l, r, m, n, ny*.) (Kellem.)

De látod amottan a téli világot, Már hó takará el a bérci tetőt. (Uralkodó hang a pattogó *t*) (Fenség, zordonság.)

Hasonlóképen Homér és Oszian c. költeményében Homeros kellemét Oszian zord fenségével nemcsak a szavak értelme, hanem a hangok zenéje is ellentétbe állítja:

Halljátok Homért? Dalában a mennyei bolt Egy csendes örömmek örök mosolya, Ahonnan a hajnali bíbor S a déli verő sugár aranya Oly nyájasan ömlik alá... (Erősen uralkodik a lány hanghatás.)

S látjátok amott Osziant? Az éjszaki tenger örök ködű földén Vad szikla fölött viharokkal együtt Harsogja dalát az alaktalan éjben stb. (A lány hanghatás erősen lefokozódik a kemény javára.)

*

A két közleményben foglaltak kétségkívül bizonyítják, hogy jogosan beszélhetünk nyelvünk hangesztétikai sajátosságairól. Hogy e sajátosságok megállapítására irányuló szerény kísérletem mennyire sikerült, annak megítélésére kívánatosnak tartanám a hivatottak hozzászólását.

IRODALOM.

Munkácsi Bernát, *Vogul Népköltési Gyűjtemény.*
II. kötet 3. füzet. Budapest, M. Tud. Akadémia, 1921.

Munkácsi hatalmas művének, a négy kötetből álló Vogul Népköltési Gyűjteménynek második kötete az istenek hősi énekeit, regéit és idéző igéit tartalmazza. Az ehhez a II. kötethez tartozó bevezetést (01—0756. l.) és az e kötetbeli szövegekhez fűződő tárgyi és nyelvi magyarázatokat szómutatóval együtt (435—772. l.) két terjedelmes kötetben adta ki a szerző. Ezek közül az első, amely a vogul nép ősi hitvilágából a bálványistenségeket, a természetet, a samán istenidézést és bűbájosságot, valamint az áldozatot s imádságot tárgyalja, 1910-ben jelent meg, a befejező II. kötet (amelynek a szövegkiadás beleszámításával 3. füzet a jelzése) csak most, 1921 végén, készült el.

A kötet első fele, a Bevezetés befejező része (0497—0756), a vogul-osztják hősköltészetet és hőséletet mutatja be rendszeres, kimerítő tárgyalásban. Munkácsi saját gyűjtéseinek eredményein kívül az e tárgyra vonatkozó gazdag irodalomnak lehetőleg teljes felhasználásával világosan áttekinthető, rendkívül tanulságos képét adja a vogul-osztják hőséletnek. A szerző nemcsak egy rég letűnt kornak a nagy tudású és széles látókörű filologus biztos módszerével rekonstruált képét nyújtja, hanem állandóan figyelemmel van ennek a kornak őstörténeti szempontból, valamint a tárgykörnek nyelvi tekintetben kiválóan fontos tanulságaira.

A magyar őstörténet és folklóre kutatója megbecsülhetetlen tárházát találja itt az ugor népek ősi hitvilágára és egykori hőséletére vonatkozó fejtegetéseknek és megfigyeléseknek; a nyelvészek pedig már régóta nélkülözhetetlen forrásmunkája a Vog. Népk. Gy.-nek egész anyaga.

A hősének szerkezetének és tárgykörének bemutatása után a szerző a hőséletet tárgyalja. Először a fejedelemnek és a népnek egymáshoz való viszonyát vázolja, majd a fejedelmi hős nevelkedésével, kiváló tulajdonságaival foglalkozik, bemutatja a hős fegyverzetét, várát, a várbeli életet, a hadba indulást, szemünk előtt folyik le maga a hadjárat, izgalmas várostrom után nyílt harcok és párviadalk kötik le figyelmünket. Megismerkedünk a nőszerezés változatos kalandjaival és harcaival, végül a vogul-osztják családi élet boldogságát, megható gyöngédségét látjuk magunk előtt.

A kötet második része a szövegekhez fűződő tárgyi és nyelvi magyarázatokat tartalmazza. Ezek a magyarázatok őstörténeti s néprajzi szempontból, valamint az egyes szavak és kifejezések etimológiája szempontjából is rendkívül fontosak.

Igen becses az I. és II. kötet bevezető részeihez s tárgyi és nyelvi magyarázataihoz készített szómutató is (628—725. l.), amely addig, míg Munkácsinak vogul szótára el nem készül, Szilasi és Trócsányi szójegyzékeivel együtt nélkülözhetetlen segédmunka. A

vogul szómutatóhoz osztják, magyar, zürjén, votják stb. szómutató (725—744) csatlakozik, végül nyelvtani jegyzetek, pótlások és helyreigazítások (744—772) fejezik be a kötetet.

Hadd említsük még meg, hogy ennek a kötetnek is, mint Munkácsi minden munkájának, szerkezete világos, előadása gondos, élvezetes. Azzal az óhajással fejezzük be sorainkat, amelyet magyar és finn nyelvészek egyaránt sűrűn hangoztatnak, hogy bárcsak nemsokára megajándékozná Munkácsi a finnugor nyelvtudományt vogul tanulmányainak az eddigi közléseket kiegészítő másik becses eredményével: a várva-várt vogul-szótárral!

FOKOS DÁVID.

Kielentukimus ja oikeakielisyyt. Kirjoittanut **E. N. Setälä.**

Helsingissä, 1921. (Nyelvészet és nyelvhelyesség. Irta Setälä E. N. Helsingi, 236 lap.)

Setälä Emiinek, a nagynevű finn nyelvtudósnek e műve mint a „Tieteellisii lastuja“ (Tudományos forgácsok) című sorozat első száma jelent meg. A könyv négy értekezést foglal össze, melyekben a szerző alapvető nyelvtudományi kérdéseket fejteget tudományos népszerűsítéssel. Mind a négy megjelent már más alkalommal; az első magyar nyelven is. Most a tudós szerző a nyelvészet legújabb vívmányainak figyelembe vételével újra átdolgozta őket. Ismertetésünkben csupán a főbb tételekre leszünk tekintettel; bár a minden izében modern munka megérdemelné a részletesebb taglalást is.

A négy értekezés közül az első és a harmadik általános nyelvi problémákkal foglalkozik, a második és a negyedik pedig a finn nyelv külön életével. Az első, „A modern nyelvtudomány alapelvei“ (3—59. l.), más fogalmazásban magyarul is megjelent „Újabb nyelvtudományi módszerek“ címen *Szilasi Móric* fordításában (Budapesti Szemle, 1894.). Ebben az értekezésben a szerző világos, áttekinthető előadásban tárgyalja a modern nyelvészet alapigazságait. Főbb pontjai: a leíró és történeti nyelv kutatás mivolta, az összehasonlító nyelvészet módszere s az ú. n. tövek és szógyökök értékének megállapítása.

Erdekes e megjegyzés: „Az ú. n. szógyökérnek nincs semmi tudományos értéke; nem egyéb az, mint elvonás, melynek alkalmazását csupán az menti, hogy némi gyakorlati könnyebbséget nyújt a vizsgálónak. A valóságban csak mondatok vannak a ezek elemzésével jutunk az egyes szavakhoz.“ (11. l.) Az idézett szakban rejlő igazsághoz a legutóbbi évtizedekben kifejtett természetes módszer útján értünk el, mely módszer annak az igazságnak a fölismerésén és érvényesítésén alapszik, hogy a nyelv csakis a beszélő ember által nyer életet. A történeti módszer tehát csupán a szociológiai módszerrel együttesen vezethet kellő eredményre. Ez általános fejtegetés után a szerző bővebben tárgyalja a finn hangtan némely jelenségét, kimutatván, hogy az ú. n. kivételek nem egyebek, mint a hangfejlődés különböző korszakainak maradványai s így megértésükhöz szükséges a nyelv életének kronolo-

giai ismerete. Enélkül a nyelvvalakok hangtani magyarázata lehetetlen, mivel az egyes szavakban a fejlődés fokozatainak különböző rétegei halmozódnak fel. Önkénytelenül eszünkbe jut e pontnál Wundt néplélektani rendszere, mely lényegben ugyanezen elvet hirdeti a néphagyományok magyarázatában.

A második értekezés: „Nyelvhelyesség a finn nyelvhasználat szempontjából“ (61—147. l.) az irodalmi és a beszélt (köz) nyelv közötti viszonyt fejtegeti. A bevezető rész főleg a svéd Noreen nyelvészeti műveire van tekintettel. Kár, hogy a szerző itt nem használja föl az alkalmat a mi Révaink és Verseghynk harcának ismertetésére, mely lényegben ugyanaz volt, mint az újabb nyelvészek versengése e kérdésben. E rész után a szerző áttér a finn nyelv külön életének vizsgálatára s behatóan tárgyalja a történeti és a gyakorlati irány küzdelmét a finn irodalmi nyelv kialakulásában, valamint a finn nyelvújítási törekvéseket. A fejtegetések eredményét e lakonikus szavak fejezik ki: „Kinek van — kérdehetjük — elismert és tiszteletben tartandó tekintélye arra, hogy szakértő gyanánt megszabja, mit kell elfogadnunk a köznyelv számára, mit nem? Nyelvakadémia véleményem szerint nem vinne az óhajtott célhoz, mert először is nehéz volna oly embereket találni, akik a nyelvhelyesség kérdésében tökéletesen meg tudnának egyezni, másodszor pedig az ilyféle akadémia bizonnyára megakasztaná a fejlődést, nem tudna vele lépést tartani, mint ezt más országokbeli példák mutatják. A nyelv kétségtelenül úgy fejlődik legjobban és leginkább, ha minden író tehetsége szerint a legjobbat igyekszik nyújtani; a szükség, hogy megértesse magát s hogy elkerülje mindazt, ami olvasóinak a nyelvérzékét sérthetné — bárminél hathatósabban serkenti az írókat arra, hogy kifogástalan és a célnak megfelelő nyelven írjon.“ (144. l.)

A harmadik dolgozat „Bolygótűzek az emberi gondolkodás mesgyéin“ (148—187.) címet viseli. E dolgozat főképp a népetimológiával s az ennek alapul szolgáló képzetársítás nyelvi szerepével foglalkozik. Éles határt von a valódi népetimológia s a szójáték, valamint a tudományos szóelemzés között. A népi és tudományos etimológia között a főkülönbség az, hogy az előbbi tisztán a hangzásból s az ennek nyomán kelt asszociációból indul ki, az utóbbi pedig *módszeres* vizsgálat eredménye. Igen értékes az a rész, amely a népetimológiának a népszokások keletkezésére való hatását tárgyalja. Gyakran megtörténik, hogy egy-egy babonás szokás valamely szó népies magyarázatának köszöni létét. Így a régi svéd kifejezésből *langa fredagher* (most: *långfredag*, nagypéntek) alakult a finnben: *lanka perjantai*: fonál-péntek (*lanka* finnben: fonál). E népies értelmezés adott létet annak a hiedelemnek, hogy nagypénteken kell megkezdeni a szövést. Népies szófejtés az alapja számos mithosznak, amint ezt a Kalevalából idézett példák is bizonyítják. A folklór kiderítette, hogy a mai népek mithoszai, sőt még a görögökéi is átvételek régebbi népektől. De honnan vették őket a régiek? Nincs okunk kétségbe vonni azt az állítást, melyre az

újabb mithoszok alakulásának vizsgálata vezette a néphagyományok kutatóit, hogy t. i. a mithoszok, hitregék kiinduló pontja gyakran egy-egy népetimológia. Az emberi gondolkodás főleg nyelv útján történik és vele együtt fejlődik; a gondolkodás a tárgyakat a nyelv fényében látja. E fény gyakran csak bolygótűz, mely a gondolkodást tévútra vezetheti, de kalauzolásával bukkanunk a képzelet legszebb virágaira is.

Az utolsó dolgozat: „V. Kilpinen mint finn nyelvújító“ (188—236. l.) teljesen a finn nyelv területén mozog, de ebből is számos analogiát és tanulságot meríthetnénk a magyar nyelvújító küzdelmek megvilágítására, valamint a finnek szintén a magyar nyelvújítás történetének alaposabb tárgyalásából. Erre rá is mutat Setälä professzor a következő szavakban: „Nagyon érdekes volna a finn nyelvújítás összehasonlítása a magyarral. Kilpinen nyelvújítása bizonyos fokban a magyar nyelvújítók működésére emlékeztet, de amaz mégis sokkal kevésbé volt merész s meglehetősen lanyhább volt, mint emezeké és nagyon sok, amit Kilpinen ajánlott, nem tudott ideiglenesen sem bejutni a nyelvhasználatba, míg a magyar nyelvújítók lényegileg győzelmet arattak. A mi nyelvújításunk lassan haladt, a nyelvtekintélyek legfőbb vezetése alatt. Magyarországon ellenben az újítás valóságosan forradalmi rohamban mozgott, nagy vitákat keltvén az ortologusok és neologusok között.“ (216. l.) Kár, hogy az illusztris szerző az említett egybevetést nem végezte el, holott a magyar nyelvészeti irodalomban való jártassága erre őt szinte hivatgatja.

Az érdekes és értékes könyvet mind az általános, mind a finn nyelvészettel foglalkozók nagy haszonnal és élvezettel forgathatják.

BÁN ALADÁR.

Könyvek és folyóiratok.

* *Horváth János*. Magyar ritmus, jövevény-versidom. A magyar jambus kérdéséhez. (Olcso könyvtár 2060—2065) Franklin-társulat.

Dr. Gróf Apponyi Albert. Emlékirataim. Ötven év. Pantheon r. t. Budapest, 1922.

Mémoires de la Société Finno-ougrienne. XLIX. *Kai Donner. Über die anlautenden labialen Spiranten und Verschlusslaute im Samojedischen und Uralischen. — LI. *T. I. Ikonen*. Lappalaisten Ruokatalous. (Lapp étkezés.)

Prof. Dr. A. Zauner. Romanische Sprachwissenschaft. I. (Sammlung Göschen.) Berlin u. Leipzig. Vereinigung wissenschaftlicher Verleger. 9 márka.

[A gráci egyetem kiváló romanistájának összefoglaló munkája a román nyelvtudományról már negyedik kiadásban jelent meg. Rövid összefoglalásban, világosan adja elő a román nyelvek történetét. Az új kiadás mindenütt figyelembe vette a tudomány haladását s a kutatás újabb eredményeit.]

Az Athenaeum kiadványai: *Lengyel Menyhért*. Amerikai napló. — *Szomory Dezső*. II. Lajos király. — *Majthényi György*. Majális. — A magasztosság a művészetben. Egy névtelen görög esztétikus elmélkedései. Ford. Kallós Ede.

Folyóiratok: *OMKE* 1922 febr. 4. *Rubinyi M.* A magyar kereskedelem és a helyes magyarság kérdése.

Ungarische Jahrbücher I. 4. — *Elemér Mór*. Die deutschen Spielleute in Ungarn. — *Alexander Bonkáló*. Die ungarländischen Ruthenen. III. Hungarismen in der ungaro-russischen Kultur.

* A könyv ismertetésére visszatérünk.

GYÁSZJELENTÉS.

Szilády Áron. 1837—1922. Alig egy évvel ezelőtt emlékeztünk meg arról, hogy a Nyelvőr első évfolyamának dolgozótársai közül Szilády Áron az egyetlen, aki még az élők között van. Március 19-én ő is elköltözött az élők sorából, életének 85-ik, kiskunhalasi lelkipásztori működésének 60-ik esztendejében. Hosszú, munkás élet zárult le Szilády Áron elhunytával. Tudós munkásságának kezdetén a perzsa és török nyelvvel foglalkozott, de csakhamar a magyar nyelv és irodalom s a magyar történelem felé fordult egész tudományos törekvése. A régi magyar irodalom terén kutatásai új utakat törtek s a Régi Magyar Költők Tárában nemcsak a régi magyar költészet kincsesházát tárta fel, hanem jegyzeteiben, a költeményekhez fűzött magyarázatokban gazdag tudással s éles, kutató és bíráló ésszel tette vizsgálatá tárgyává a költői alkotásokat filológiai és nyelvi szempontból. A Nyelvőr megindulásakor ő is Szarvas Gábor gárdájához csatlakozott s az első két évfolyamban sűrűn jelentek meg kisebb, nagyobb dolgozatai. Különösen érdekes az *ékielem* szó magyarázata (1:121) s a nevekről és a mesékről írt két cikksorozata. Csaknem három évtizeden keresztül szerkesztette az Irodalomtörténeti Közleményeket. B. J.

NYELVMŰVELÉS.

Legidősebb — legrégebb. Nagyon elkésnék vele, ha én akarnám felfedezni, hogy a német *alt*, a francia *vieux*, az angol *old* fogalmát mi a legkülönfélébb árnyalatokat is jellemzően, a legváltozatosabban tudjuk kifejezni. Ha nem is mondunk újat, mégis jól esik újból meg újból gyönyörködni Apponyinak — ami *old great man*-ünknek — február 16-i beszédében, midőn nyelvünknek ezt a gazdagságát pompásan alkalmazza: „Azon a címen, hogy ennek a Háznak talán a legidősebb tagja vagyok és mindenestre a legrégebb tagja a magyar parlamentnek, legyen szabad...” Furdalt a kíváncsiság, hogy az emlékezetes felszólalás eme bevezető részét a Pester Lloydnak mikép sikerül átültetnie. Ime: „Da ich an Jahren vielleicht das älteste Mitglied dieses Hauses, jedenfalls aber das älteste Mitglied des ungarischen Parlaments bin, sei es mir gestattet...” Tehát körülírás, kiegészítés, magyarázás szükséges ott, ahol a mi nyelvünk egyetlen egy szót találó élel használ. Írva van, hogy Apponyi német, francia, angol, olasz nyelven is tökéletes művészi készséggel szónokol. Hiszem. De a legtökéletesebben talán mégis magyarul. Nem azért, mert — végtelen szerencsénkre — ez az anyanyelve, hanem mert ez a nyelv nyújtja nemes gondolatai számára az életeleven kifejezéseknek legszebb, legdúsabb lehetőségeit.

(Debrecen.)

NÉMETH ALADÁR.

Járatos, jártas. A Nyr-ben egyes nyelvi kérdések tisztázása körül nem egyszer állítottam, hogy a felsőborsodi és mátraalji palóc nyelvjárás szókincese — a kiejtést nem tekintve, — leegyezőbb a szegedvidéki nyelvjárás szókincsével. (Állításom azonban a szó szoros értelmében csak azokra a palóc vidékekre vonatkozik, amelyek a tót hatástól teljesen elszigetelten állanak.) Ez a meggyőződésem indít arra most is, hogy a *járatos* és *jártas* rokonalakú szók értelmi különbségét szóvá tegyem. De fölvetem ezt a kérdést azért is, mivel pár héttel ezelőtt, egyik nevesebb fiatal írónk (nagy sajnálatomra — mert jegyzetem elkallódott, — bizonyosan nem állítom, melyik) egyik novellájában két helyen is találkoztam a *jártas* szónak a *járatos*-sal való felcserélésével. Pl. . . . *sokat látott, sokat tapasztalt, hát járatos volt az ilyenféle tudományokban.* Sőt a Czuczor—Fogarasi féle Szótárban is ezeket olvasom: *Járatos*, 1. Amin járnak. *Járatos út, ösvény.*¹ 2. Valamiben tapasztalt, ismeretekkel bíró, gyakorlott. *En e vidéken járatos vagyok. Ő ezen tudományban, mesterségben járatosabb, mint én.* 3. Valahová gyakran járó. *En járatos vagyok oda. Ő járatos mihozzánk.* Máskép: *jártas* v. tájdivatosan: *jártos.*“ Ide a hiba úgy csúszhatott be, hogy az illető vidék anyaggyűjtője csak ritkán volt *járatos* azon a nyelvterületen s így nem lehetett-kellően *jártas* az ottani nyelvjárás egyes szavainak megítélésében s éppen emiatt fogyatékos nyelvérzéke összekeverte a kérdéses két rokonalakú s rokonjelentésűnek tetsző szó értelmét.

Határozottan merem állítani, hogy a palóc nyelvjárásban a *járatos* és *jártas* szók merőben különböző értelemben járatosak. Vagyis: *járatos* (és nem *jártas*) *valahol* az, aki ott gyakran megfordul; *jártas* pedig *valamiben*, aki sokat tanult, tapasztalt v. valamely ismeretágban, tudományban otthonos. Pl. *Nem is kételkedteőnk másra, mikor eő vaót akkoriba letjáratosabb nálaónk.* Vagy: *Nat tudalma vaót annak; isz váarasi oskolát is járt no még az apja is jártas vaót mindén illyesbe, oszt az is ráhatta minden szērinek a tükát.*

Erős a hitem, hogy a kérdéses két szó a tiszavidéki (szegedi) nyelvjárásban is a palócéval azonos értelmű.

Az én vitatott igazam még inkább kitűnik, ha a két szónak: *járatosság, jártasság* — főnévi értelmét tekintjük. Itt már a kevésbé fejlett nyelvérzék se cseréli fel szabadon a kettőt egymással. Pl. egyik napilapban olvastam: „Ezen tudományban nagy *jártasságot* árult el.“ Tehát nem *járatosságot!* Vagyis még a pesti író lelkében is ott kísért az az igazság, hogy: a *járatos* és *járatosság* fizikai itt-ott való megfordulást, gyakori járás-kelest jelent; a *jártas* és *jártasság* pedig mindig (több vagy kevesebb) értelmi készséget, ügyességet, tudást.

BORSODI LÁSZLÓ.

¹ A nép nyelvében az út *járt* v. *járalan* és sohse *járatos*. Pl. *A járt utat sohse hadd a járallané!*

Ki szállt kora sírba? (Találós kérdés). Olvasván Császár Elemér egyet. ny. r. tanárnak „A magyar regény története” című könyvét, egy különös és megdöbbentő mondat ütötte meg a szememet. A „Nouvelle Héloïse” tartalmáról van szó. (62. l.) Megtudjuk, hogy „Julia gyötrelmes kínokat áll ki, végre enged, kötelességérzete azonban visszatartja minden ballépéstől s a rákényszerített, de becsült férj oldalán női méltóságát megőrizve él, még akkor is, mikor Saint-Preux hozzájuk költözik.” Szép mondat ez is, de a megtöbbenés csak most következik. *„Kora sírba szállva — így folytatja tovább Cs. E. — férj és kedves együtt könnyezik meg kedves halottjukat.”* Ez már valóban gondolkozóba ejti az embert. Ki is szállt itt voltaképen kora sírba? Az utolsó szavak és fogytékos francia irodalmi ismereteim szerint alighanem az a szegény Julia. Az első szavak azonban nyelvtanilag kétségtelenül a két férfira vonatkoznak. Ők ketten, az öreg Wolmar s a középkori Saint-Preux, ők szállnak kora sírba és még ott is siratják a korábban elköltözött Júliát. Ezt ugyan Rousseau már nem beszéli el, de ennyi fantáziája lehet a „tudománynak” is, ahogy Cs. E. nemes szerénységgel nevezi magát ebben a könyvben. Mindenesetre: míg a Nyr olvasói helyesebb megoldását nem találják ennek a kérdésnek, kénytelen vagyok úgy magyarázni Cs. E. mondatát, hogy Wolmar és Saint-Preux szállnak kora sírba. BENEDEK MARCELL.

Napilapjaink és a helyesírás. Csaknem 20 éve, hogy Wlassics Gyula közoktatásügyi miniszter 1903-ban kiadta az új iskolai helyesírás szabályzatát s elrendelte kötelező használatát az iskolában. Azóta nagy léptekkel haladtunk az egységes helyesírás felé, noha az akadémia még mindig ragaszkodik kiadványaiban az ő külön szabályzatához. Az iskola mellett a napi sajtó kötelessége volna az egységes helyesíráshoz ragaszkodva, előkészíteni és siettetni a könyvnyomtató műhelyek számára egyöntetűen kötelező írásmód elfogadását. Csakhogy maguk a napilapok sem használják mindnyájan ezt a már csaknem általános írásmódot, egyesek még mindig ragaszkodnak vagy egészen, vagy részben a régi, akadémiai szabályokhoz. Az igaz, hogy legtöbb napilapunk a három főpontban a hivatalos írásmódot követi: *c-t* ír, egy szóba írja az *aki, ami, ahol* stb. névmásokat s egyszerűsíti a kettős mássalhangzókat (*kérvénnyel, tanáccsal, terjesszék* stb.). Így írnak a Magyar Hírlap, Magyarország, Nemzeti Ujság, Népszava, 8 órai Ujság, Pesti Hírlap, Pesti Napló, Uj Nemzedék, Szózat, Világ. Az akadémiai helyesírást használja mind a három pontban Az Ujság (*cz, a ki, kérvénnyel*); válogat a kettő közül és saját maga számára külön helyesírást használ Az Est (*c; de: a ki, kérvénnyel*) és a Budapesti Hírlap (*c, kérvénnyel; de: a ki*). Egy némelyik lapnak még külön helyesírási bogarai is vannak. Pl. a Világ mindig két *t*-vel írja az ilyen műveltető igéket: *választtat, sejtтет, tarttat, festtet*; s ebben a Nyugat is követi. A Nyr egy ízben (49:82) már megrotta ezt az írásmódot s rámutatott arra, hogy teljesen oktalan

aprólékoskodás vezeti a betűszaporításban az író, mert a műveltető képző a magyarban nemcsak *-tat, tet*, hanem *-at, et* is lehet (*ad-at, fürd-et* stb.) Másrészt meg azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy mássalhangzó után sem a magyar kiejtés, sem a helyesírás nem ismer kettős (vagyis két egyforma) mássalhangzót; vö. pl. *között* és *közt*. (L. még mult számunkban: Visszásságok az *-ért* körül.) Az idegen szavak írásában napilapjaink mind a magyaros írásmódhoz ragaszkodnak. Nem egyformán alkalmazzák ugyan a szabályt, de mind túlmegy az akadémiai írásmód konzervativségán; némelyik, mint pl. a Budapesti Hírlap és a Népszava igyekszik minden egyes idegen szót magyarosan írni. Egy tekintetben minden lapunk sajnos következetesen jár el; abban t. i. hogy nem ismerik a hosszú *i, ú, ü*, magánhangzókat. Ha napilapjaink alapján akarná valaki a magyar nyelv hangtanát tárgyalni, azt kellene megállapítania, hogy a magyarban csak rövid *i, u, ü*, hangok vannak, tehát nincs különbség az ilyen igék közt *irt* (irtani) és *irt* (írni) vagy *hurok* (egyes sz.) és *húrok* (húr többes száma).

A magyar nyelv a hírlapokban és folyóiratokban. „A regény az írói fantázia nagyszerű játéka, mely elejétől végig magával ragadja az olvasót.“ (1922. II. 14.) A vonatkozónevmas helytelen használata (vö. Zolnainak mult számunkban közölt dolgozatát), mert nem tudhatjuk, mire vonatkozik a *mely*: a regényre, a fantáziára vagy a játékra.

„Feltétlen jóhiszeműségében máig sincs okunk *kételkednünk*.“ (1922. I. 28.) „A cikket, sajnos, nincs módunkban *közölnünk*.“ (II. 19) Helytelen a személyragos igenév használata; helyesen: nincs okunk kételkedni. A személyragos igenevet csak egy másik igével (kell, lehet, szabad) kapcsolatban használjuk.

„Az *összes zsebekben jelenlevő kronométerek* negyednégyet mutattak.“ (1922. II. 22.) Rossz az *összes* használata *minden, mind-egyik* helyett s a jelző rossz helyen is van, mert hisz a tudósító azt akarta mondani, hogy a zsebekben levő minden egyes kronométer negyednégyet mutatott.

„... estélyt rendezett, amelyen *Claparède és Choisy egyetemi tanár üdvözölte* a magyar ifjakat.“ (1922. III. 1.) A két tulajdonnév után egyesszámban maradna az állítmány, de ha odatesszük, mint értelmező jelzót „*egyetemi tanár*“, akkor ezt is, meg az állítmányt is többes számba kell tenni, tehát: Cl. és Ch. egyetemi tanárok üdvözölték a magyar ifjakat.

„Budapesten fogtak el *angol fonthamisítókat*.“ (1922. I. 15.) Ez azt jelenti, hogy a fonthamisítók angolok voltak, pedig magyarok hamisítottak angol fontokat. Így lehetett volna szerkeszteni a hír címét: Budapesten fogtak el angol fontot hamisítókat.

„Az építés a Máv-nak, dacára a szállítás és minden anyagnak, egy magánépítkezés költségeinél tetemesen kisebb, csaknem felényi voltának, 65 milliójába került.“ Megdöbbentő példája a zavaros, értelmetlen mondatszerkesztésnek. Írója ezt akarta mon-

dani: Az építés a Máv-nak 65 milliójába került, noha neki a szállítás és minden anyag sokkal kevesebbe, alig felénél többbe került, mint egy magánépítkezésnél.

„Nagy *recensust* keltett.“ Nemcsak a figyelmetlen vagy tudatlan beszélők ajkáról halljuk a latin eredetű *resensus* szónak ezt az elferdítését, hanem napilapjaink hasábjain is gyakran találkozunk vele.

V. I.

Lei, lej vagy leu. A Budapesti Hirlapban (márc. 7.) szóvá teszi Zolnai Gyula azt, az utóbbi időben gyakran vitatott kérdést, vajjon hiba-e a román pénznek *lei* elnevezése s igaz-e, hogy hibátlanul beszélve az egyszámú *leu* alakot kell használni.

„Azon kezdem, — írja Zolnai — hogy a román pénznek *lei* neve nem a *német* nyelv hatása alatt, hanem ettől függetlenül magában a román uralom alá került *magyarságnak* élőbeszédében keletkezett, még pedig a szóátvételnél a nyelvtudományban ismeretes törvénye szerint, hogy a szót az átvevő nép abban az alakjában veszi át a maga ajkára, amely alakkal az idegen nép ajkáról a *legtöbbször hallotta*. Az pedig kétségtelen, hogy 100 eset közül 99-szer hallott a magyar ember *lei*-t, a pénz nevének többesét, míg a *leu* szóalak, a pénz voliaképpen, egyszámú neve az eseteknek csak egy százalékában juthatott a füléhez. Mert sokkal ritkábban beszélhet a román ember *egyellen-egy leu*-ról, mint 2, 3, 100, 1000 stb. *lei*-ről, tudván azt, hogy ez a nyelv is többesbe teszi a számnév mellett a főneveket. A *lei* elnevezés tehát a magyarban *nem németesség*, hanem természetes szóátvételi jelenség. Ennélfogva a fontoskodáson és tudákos erőltetésen kívül semmi okunk sincs arra, hogy a tősgyökeres erdélyi, tisztántúli és bánági magyarságnak nyelvszokásától eltérően *leu*-t mondjunk *lei* helyett.“ Megemlíti azt is, hogy a *leu* szóalakja teljesen idegenszerű, míg a *lei* magyaros, s azt ajánlja, hogy írjuk egészen a magyar kiejtés szerint *lej*-nek: *tíz lej*, *száz lej* stb.

MAGYARÁZATOK.

Egy szólás vándorlása. Riedl Frigyes Shakespeare és a magyar irodalom c. remek tanulmányában (Magy. Ktár 9. l.) ezt írja: „Igaz, Shakespeare nagyobb Aranyánál. A sarkcsillag is nagyobb égitest, mint a mi napunk, a sarkcsillag fontos ragyogó irányító: de a mi szőlőnk, a Hegyalja édes szőlőgerezdje nem érik meg tőle.“ Hasonlót mondott egyszer Brandes egy banketten Ibsennek: „Lehet, hogy a Sirius nagyobb, mint a nap; de a mi búzánk kalásza a naptól érik meg.“ Riedl azonban hasonlatát nem Brandestől vette. Ha egyáltalán készen vette át — ami egyéniségének szellemes alapvonásánál fogva aligha valószínű, — halványan élhetett benne egy az ő ifjúkorában nagyon híres, szép könyvnek emléke. David Friedrich Strauss: Der alte und der neue Glaube c. munkája 304.

lapján (1872) olvassuk: „Möglich, dass Shakespeare grösser ist als Goethe; möglich auch, dass der Sirius grösser ist als unsere Sonne; aber unsere Trauben reift er nicht.“ Strausst Riedl még Párisban olvashatta, hol mint Renan hallgatója sokat foglalkozott az első kereszténység problémájával. Avagy mindhárman egy ősforrásra mennek vissza?

RUBINYI MÓZES.

Spanyol *pues*, magyar *hát*. Spitzer Leó igen érdekesen tárgyalja az *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen* c. folyóiratban (142. k. 270. és köv. ll.) a spanyol *pues* szócska használatát. Eredeti jelentése: „tehát (*daher, also*)“; az élő nyelv igen gyakran használja emellett mint kapcsoló és határozott jelentés nélküli szócskát egy kérdésre adott felelet bevezetőjeként, mintegy a kérdés és felelet közötti ellentét enyhítéseül. Ilyenkor Spitzer *Pufferwort*-nak nevezi. Használják beszédközben, a mondat közömbös bevezetőjeként, továbbá mint igenlő és mint kérdőszócskát, mint fölkiáltást. A sp. *pues*-nek evvel a sokféle használatával összeveti a magyar *hát* szócskának hasonló használatát. Klemm Antalnak a MNy-ben (15:77) megjelent cikke (*Hát, tehát, tehát*) alapján rámutat a *hát* hasonló változatos s a spanyol *pues*-ével csaknem teljesen megegyező használatára. Utal arra, hogy a nem rokon nyelvek összevetése mennyire hasznos és hogy ezáltal juthatunk csak általánosabb megismeréshez s hogy az egyformaság a legkülönbözőbb nyelvekben az emberi lelkiélet egyformaságának felel meg. „Mi a közös a magyar és a spanyol ember között?“ — így fejezi be fejtegetését. — „Az udvarias lovagiasság, a fellépés méltósága, a szenvedélyesség, igenis, de különböző formában. Hogyan magyarázhatjuk meg a sp. *pues*-t s magy. *hát*-ot (meg a ném. *hall!*-ot) mint *Pufferwort*-ot ebből a három sajátásból? Ezek a szavak mindenekelőtt bizonyos elfogultságból (*Verlegenheit*) származnak s ez megvan minden beszélésnél, minthogy az szellemi munka.“

Tájszók. 1. *Mingyárást*: = mindjárt, azonnal, rögtön Szabolcs, Borsod és Heves vmegyékben nagyon elterjedt szó. Gárdonyi Géza is használja („A Nép“ 1921 dec. 25-iki számában): „Össze is jegyeztem *mingyárást* a hiányok és ferde öltések kétségbeejtő sokaságát.“ Példák: *Mingyárást* takarodj ki a házamból! — A dolgát *mingyárást* elintézte. — De majd gyere el *mingyárást!* (Vö. MTsz.)

2. *Maszmákol* = tesz-vesz; eszik is, nem is, kell is neki, nem is. Példák: Elibe tettem, a kis malacok elibe az árpát s csak úgy *maszmákolnak* benne. Egész nap csak *maszmákol* a mezőn. Ne *maszmákolj* már, hanem szedjed a lábadat magad után! Kótaj, Devecser, Dombrád, Szabolcs, Kencsellő, Tiszabercel községekben (Szabolcs m.) használatos. (Vö. *maszmatól* és *maszmókol* MTsz.)

3. *Fincsi*, a. m. kitűnő, csinos, szép, előkelő. Tiszakarád, Cigánd, Nagyhalász környékén (Szabolcs megye.) Általánosan használják. Példák: De *fincsi* most a fiatal úr! Olyan *fincsi* ruhám van, hogy mindenki megbámulja! — *Fincsi* kis muriban voltam! (Vö. *finc-fánc* MTsz.)

4. *Piszmákol*, ha valaki nem megfelelő munkát végez vagy lassan, lustán végzi. Szabolcs megyében: Kótajban, Nyíregyházán, Nyírszőlősbén, Oroson használják. Példák: Ez nem munka, ez csak *piszmákolás*! Egész álló nap csak *piszmákol*, de nem kaszált! Az egész munkája csak *piszmákolás* volt! (Vö. *piszmatól* MTsz., *piszmozg.*)

(Debrecen.)

ifj. RADVÁNYI SÁNDOR.

5. *Susnyak* a kukoricacsutkának száraz haja, amivel a szalmazsákot szokták megtölteni. (Vö. *susnya*, ág-bog, ágtörmelék, rőzse, Baranya m. MTsz.)

(Ökér, Bácsmegye.)

BOCSARI KÁLMÁN.

Adatok a gyermeknyelvhez. Egy hat éves fiú mondta, hogy *rablógyilkos* annyit jelent, mint rendőr. Ez a gondolat az *apagyilkos*, *királygyilkos* szavak analogiájára keletkezett benne. — A gyermek egyéni szóképzése: Egy három éves leány azt szokta mondani *bum*, ha az építő kövekből összerakott épület összedől. S midőn védte a házat vagy tornyot, amit felépített, így szólt: „Nem szabad *elbummítani!*“ vagyis eldönteni az ő épületét. Midőn ugyanezt a gyermekket dorgálva, anyja azt mondta: „Nem vagy te utcai gyerek!“ így felelt: „Nem, én *szobai* gyerek vagyok.“

R. J.

Pótlások. *Gluga*. (Vö. Nyr. 50:159.) Simonyi szerint az erdélyi *gluga* (kámzsa, csuklya, szűrféle) „nyilván a csuklyának régi *kuklya* nevéből. (Román közvetítéssel?)“ Erre az utóbbi kérdésre igennel felelhetek, hivatkozással Tiktin cikkére, rum. *glugă* ‚Kapuze‘. Tiktin ezt, valamint a gör. γούγλα-t és bolg. *gluga*-t a ném. *Gugel*-ra vezeti vissza. Bernekernél (s. v. *kukolb*) egy egész sor *k*-s alakot találunk (szkr. *ku''kulj*, *ku'kulja* stb.), s ezek a gör. κουκούλλι-ból származnak, amellyel a magy. *kuklyá*-t is összekapcsolhatjuk; s egy második sort is *g*-vel (bolg. *gúgla*), amely kfn. *gugel*-en haladt keresztül s ehhez sorozandó a rom. *gluga* s most az erdélyi magy. *g(u)luga* is. Végső sorban mindezek a lat. *cuculla* leszármazottjai.

(Bonn.)

SPITZER LEÓ.

Se füle, se farka. (Vö. Nyr 51:29.) E szólás régebbi előfordulását a NySz. néhány adata bizonyítja. Már 1598-ból: Sem elei, sem vtólyla, auagy *sem füle, sem farka*: sine capite fabula. (Decs: Adag. 2) 1588-ból való a köv. idézet: El mehech hiteddel, kinek *sem feje, sem farka* (Monoszlai Apologia). Decsi példabeszéde a szólásnak mindjárt magyarázatát is tartalmazza: „*sem elei, sem vtólyla*“ vagyis: elejétől végig, véges-végig.

F. D.

Ehhez a magyar szóláshoz hasonló dán kifejezésre figyelmeztet Schumacher Sándor dán író, aki több magyar regényt fordított már dán nyelvre. *Uden Hoved og Hale*, szószerint annyit jelent: se feje, se farka. A német nyelv megfelelő szólása: *Hal weder Hand noch Fuss*, más szemlélet alapján keletkezett.

B. J.

Helyreigazítás. Mult számunkban „Egy kis hivatalos magyarság“ címen közöltük a szacharin csomagok hivatalos felírását: „Mesterséges magyar állami édesítőszeres egyedárúsága.“ Az igazság kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy a kezünkbe került dobozka felírása így van elrendezve:

*Mesterséges magyar állami
édesítőszeres * egyedárúsága.*

Ha tehát kéthasábosan olvassuk — s reméljük, hivatalos helyen így gondolták, — a felírás hibátlan.

A szerkesztő.

Üzenetek. Hely szűke miatt kénytelenek voltunk több közlésre váró cikket a jövő számra hagyni.

A Nyelvőr legközelebbi száma június hó elején jelenik meg.

lapján (1872) olvassuk: „Möglich, dass Shakespeare grösser ist als Goethe; möglich auch, dass der Sirius grösser ist als unsere Sonne; aber unsere Trauben reift er nicht.“ Strausst Riedl még Párisban olvashatta, hol mint Renan hallgatója sokat foglalkozott az első kereszténység problémájával. Avagy mindhárman egy ősforrásra mennek vissza?

RUBINYI MÓZES.

Spanyol *pues*, magyar *hát*. Spitzer Leó igen érdekesen tárgyalja az *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen* c. folyóiratban (142. k. 270. és köv. ll.) a spanyol *pues* szócska használatát. Eredeti jelentése: „tehát (*daher, also*)“; az élő nyelv igen gyakran használja emellett mint kapcsoló és határozott jelentés nélküli szócskát egy kérdésre adott felelet bevezetéseké, mintegy a kérdés és felelet közötti ellentét enyhítéseül. Ilyenkor Spitzer *Pufferwort*-nak nevezi. Használják beszédközben, a mondat közömbös bevezetéseként, továbbá mint igenlő és mint kérdőszócskát, mint fölkiáltást. A sp. *pues*-nek evvel a sokféle használatával összeveti a magyar *hát* szócskának hasonló használatát. Klemm Antalnak a MNy-ben (15:77) megjelent cikke (*Hát, tehát, tehát*) alapján rámutat a *hát* hasonló változatos s a spanyol *pues*-ével csaknem teljesen megegyező használatára. Utal arra, hogy a nem rokon nyelvek összevetése mennyire hasznos és hogy ezáltal juthatunk csak általánosabb megismeréshez s hogy az egyformaság a legkülönbözőbb nyelvekben az emberi lelkiélet egyformaságának felel meg. „Mi a közös a magyar és a spanyol ember között?“ — így fejezi be fejtegetését. — „Az udvarias lovagiaság, a fellépés méltósága, a szenvedélyesség, igenis, de különböző formában. Hogyan magyarázhatjuk meg a sp. *pues*-t s magy. *hát*-ot (meg a ném. *halt!*-ot) mint *Pufferwort*-ot ebből a három sajátágból? Ezek a szavak mindenekelőtt bizonyos elfogultságból (*Verlegenheit*) származnak s ez megvan minden beszélésnél, minthogy az szellemi munka.“

Tájszók. 1. *Mingyárást*: = mindjárt, azonnal, rögtön Szabolcs, Borsod és Heves vmegyékben nagyon elterjedt szó. Gárdonyi Géza is használja („A Nép“ 1921 dec. 25-iki számában): „Össze is jegyeztem *mingyárást* a hiányok és ferde öltések kétségbeejtő sokaságát.“ Példák: *Mingyárást* takarodj ki a házamból! — A dolgát *mingyárást* elintézte. — De majd gyere el *mingyárást!* (Vö. MTsz.)

2. *Maszmákol* = tesz-vesz; eszik is, nem is, kell is neki, nem is. Példák: Elibe tettem, a kis malacok elibe az árpát s csak úgy *maszmákolnak* benne. Egész nap csak *maszmákol* a mezőn. Ne *maszmákolj* már, hanem szedjed a lábadat magad után! Kótaj, Devecser, Dombrád, Szabolcs, Kencsellő, Tiszabercel községekben (Szabolcs m.) használatos. (Vö. *maszmatól* és *maszmókol* MTsz.)

3. *Fincsi*, a. m. kitűnő, csinos, szép, előkelő. Tiszakarád, Cigánd, Nagyhalász környékén (Szabolcs megye.) Általánosan használják. Példák: De *fincsi* most a fiatal úr! Olyan *fincsi* ruhám van, hogy mindenki megbámulja! — *Fincsi* kis muriban voltam! (Vö. *finc-fánc* MTsz.)

4. *Piszmákol*, ha valaki nem megfelelő munkát végez vagy lassan, lustán végzi. Szabolcs megyében: Kótajban, Nyiregyházán, Nyirszőlősbén, Oroson használják. Példák: Ez nem munka, ez csak *piszmákolás!* Egész álló nap csak *piszmákol*, de nem kaszált! Az egész munkája csak *piszmákolás* volt! (Vö. *piszmatól* MTsz., *piszmog.*)

(Debrecen.)

ifj. RADVÁNYI SÁNDOR.

5. *Susnyak* a kukoricacsutkának száraz haja, amivel a szalmazsákot szokták megtölteni. (Vö. *susnya*, ág-bog, ágtörmelék, rözse, Baranya m. MTsz.)
(Ökér, Bácsmegye.) BOCSÁRI KÁLMÁN.

Adatok a gyermeknyelvhez. Egy hat éves fiú mondta, hogy *rabló-gyilkos* annyit jelent, mint rendőr. Ez a gondolat az *apagyilkos*, *királygyilkos* szavak analogiájára keletkezett benne. — A gyermek egyéni szóképzése: Egy három éves leány azt szokta mondani *bum*, ha az építő kövekből összerakott épület összedőlt. S midőn védte a házat vagy tornyot, amit felépített, így szólt: „Nem szabad *elbummítani!*“ vagyis eldönteni az ő épületét. Midőn ugyanezt a gyermeket dorgálva, anyja azt mondta: „Nem vagy te utcai gyerek!“ így felelt: „Nem, én *szobai* gyerek vagyok.“ R. J.

Pótlások. *Gluga.* (Vö. Nyr. 50:159.) Simonyi szerint az erdélyi *gluga* (kámzsa, csuklya, szürféle) „nyilván a csuklyának régi *kuklya* nevéből. (Román közvetítéssel?)“ Erre az utóbbi kérdésre igennel felelhetek, hivatkozással Tiktin cikkére, rum. *glugă* ‚Kapuze‘. Tiktin ezt, valamint a gör. γούγλα-t és bolg. *gluga*-t a ném. *Gugel*-ra vezeti vissza. Bernekernél (s. v. *kukoib*) egy egész sor *k-s* alakot találunk (szkr. *ku'kulj*, *ku'kulja* stb.), s ezek a gör. κουκουλλί-ból származnak, amellyel a magy. *kuklyá*-t is összekapcsolhatjuk; s egy második sort is *g*-vel (bolg. *gúgla*), amely kfn. *gügel*-en haladt keresztül s ehhez sorozandó a rom. *gluga* s most az erdélyi magy. *g(u)luga* is. Végző sorban mindezek a lat. *cuculla* leszármazottjai.

(Bonn.)

SPITZER LEÓ.

Se füle, se farka. (Vö. Nyr 51:29.) E szólás régebbi előfordulását a NySz. néhány adata bizonyítja. Már 1598-ból: Sem elei, sem vtöllyá, auagy *sem füle, sem farka*: sine capite fabula. (Decs: Adag. 2) 1588-ból való a köv. idézet: El mehech hiteddel, kinek *sem feje, sem farka* (Monoszlai Apologia). Decsi példabeszéde a szólásnak mindjárt magyarázatot is tartalmazza: „*sem elei, sem vtöllyá*“ vagyis: elejétől végig, véges-végig. F. D.

Ehhez a magyar szóláshoz hasonló dán kifejezésre figyelmeztet Schumacher Sándor dán író, aki több magyar regényt fordított már dán nyelvre. *Uden Hoved og Hale*, szószerint annyit jelent: se feje, se farka. A német nyelv megfelelő szólása: *Hal weder Hand noch Fuss*, más szemlélet alapján keletkezett. B. J.

Helyreigazítás. Mult számunkban „Egy kis hivatalos magyarság“ címen közöltük a szacharin csomagok hivatalos felírását: „Mesterséges magyar állami édesítőszerkegyedárúsága.“ Az igazság kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy a kezünkbe került dobozka felírása így van elrendezve:

Mesterséges * *magyar állami*
édesítőszerke * *egyedárúsága.*

Ha tehát kéthasábon olvassuk — s reméljük, hivatalos helyen így gondolták, — a felírás hibátlan. A szerkesztő.

Üzenetek. Hely szűke miatt kénytelenek voltunk több közlésre váró cikket a jövő számra hagyni.

A Nyelvőr legközelebbi száma június hó elején jelenik meg.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA:
BALASSA JÓZSEF

TARTALOM:

Fokos Dávid. Ed. (A gabonának régi magyar neve.)	67
Somogyi Géza. A mássalhangzóváltozások okairól	75
Horváth Sándor. Köményhal, menykövi hal... ..	78
Irodalom. Nyelvpszichológiai kérdések. <i>Max Deutschbein.</i> Satz und Urteil. (B. J.) — <i>Simonyi Zs.</i> Knie und Geburt. (Schmidt József.) — Könyvek és folyóiratok	79
Gyászjelentések. Beöthy Zsolt. (Kardos Albert.) — Király György. (Trostler József.) — Kulcsár Endre. (K. A.)... ..	82
Nyelvművelés. Magyar-ugorok vagy ugor-magyarok? (Zolnai Gyula.) — Elszaporodott a „le.” (Kardos Albert.) — Leépít. (Dénes Szilárd.) — Előbbkelő. (Zolnai Gyula.) — Ornemens és posztamens. (Kardos Albert.) — Okság, éniség és egyéb tudákosság. (G. B.) — A tőle megszokott. (Németh Aladár.)	85
Magyarázatok. Ápoljuk a magunk tájszólását. (Balásy Dénes.) — Kéne. (Simonyi Zs.) — Tájszók. (Borsodi László.) — Pótlás. Lei vagy leu. (Spitzer Leó.)	91
Nyelvtörténeti adatok. Tallózás régi sorok között. (Barcsai Károly.)	94

A kiadóhivatal értesítései.

A Magyar Nyelvőr előfizetési ára az 1922-ik évre (január—december) 70 korona. Eddigi előfizetőink közül tanárok, tanítók és más tisztviselők 35 korona kedvezményes árban kaphatják a Nyelvőrt, ha közvetlenül a kiadóhivatalnak küldik az előfizetési összeget. Régi előfizetőinknek megadjuk ezt a kedvezményt, noha lapunk előállításának költsége jóval felülmúlja ezt az összeget. Ezt a kedvezményt csakis tanítóknak, tanároknak és tisztviselőknek adhatjuk meg. **Kérjük tehát azokat az intézeteket, amelyek előfizetési díj fejében kevesebbet küldöttek be, pótolják a hiányzó összeget.**

Régibb évfolyamok. A Nyelvőr régibb évfolyamai közül még néhány kapható. Az 1920. és 1921. évfolyam ára egyenként 50 korona.

Elmaradt számok megküldésére vonatkozó kéréseket csakis az illető év folyamán teljesíthetünk.

A Nyelvőr legközelebbi száma október hó elején jelenik meg.

ETHIKA-KÖNYVTÁR.

I. Schmidt József: Az ó-ind epika ... .. Ára 70 K.

II. Ballenegger Róbert: A termőföld ... .. Ára 80 K.

III. Benedek Marcell: A francia regény a 19. században Ára 70 K.

IV. Réthly Antal: Időjárás és Éghajlat ... .. Ára 120 K.

Ez a könnyed modorban megírt szakszerű munka az egészségünket, kedélyünket és gazdasági boldogulásunkat annyira befolyásoló időjárás elemével, valamint azok eredményével, az éghajlat sajátágaival ismertet meg. Külön részben foglalkozik Magyarországgal és Budapest időjárásának első összefoglaló képét nyújtja.

V. Földessy Gyula: Ady-tanulmányok... .. Ára 70 K.

Három tanulmány, mely finom beleérzéssel, egységes szempontból értelmezi Ady egyéniségét és költészetét. Különös érdeklődésre tarthat számot az Ady-kommentár, az első nagyszabású, átfogó kísérlet Ady költeményeinek magyarázására.

VI. Czakó Ambró: A vallásfilozófia alapvonalai ... .. Ára 70 K.

Rendszeres vallásfilozófia, önálló módszeres felfogással felépítve. Főbb fejezetei: valláspszichológia; a vallás igazságtartalma; Isten és a világ; vallás és kultúra; a normavallás.

VII. Király György: A magyar ősköltészet ... .. Ára 70 K.

Alapos kritikája a magyar ősköltészetre vonatkozó eddigi véleményeknek. A szerző világosan adja elő a maga beható tanulmányon alapuló felfogását.

VIII. Rubinyi Mózes: Vajda János ... .. Ára 100 K.

Az első rendszeres és művészi kísérlet a Vajda-probléma megoldására. Vajda emberi és írói egyéniségének plasztikus rajza, költészetének rendkívül beható jellemzése, prózájának, epikájának, forrásainak és hatásának részletes ismertetése.

Az ETHIKA tudományterjesztő és könyvkiadó r. t. kiadása.

Főbizományos: LANTOS r. t. könyvesboltja.

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest, IV.
Ferenc József rakpart 27.

ED.

(A gabonának régi magyar neve.)

Irta Fokos Dávid.

A Besztercei Szójegyzékben fordul elő ez a más forrásból eddig ki nem mutatott és mostanáig meg nem fejtett *ed* szó. A Szójegyzék 5. lapján olvassuk a következő két adatot: „*epita* — *ed fel*, *Arista* — *ed zar*.” Finály magyarázata szerint: „*epita*, *ed fel*; valószínűen ehelyett: *spica*, *éd fej*.” (B¹ 444. sz.), „*Arista*, *ed zar* az az *éd szár*; ez az *éd e* jelentésben *búza* vagy *gabona* emlékeztet a népies élet-re s tán inkább *ét*” (445. sz.). A B-vel közös eredetű Schlägli Szójegyzékben e két szót a következő alakban találjuk: „*spica* — *buzafew*”, „*arisca*² — *eg zal*”. Szamota a *buzafew* 'búza' (Schl. 968. sz.) szóhoz a következő megjegyzést fűzi: „B-ben *ed fel*, melynek helyes megfejtése nincs.” Az *eg zal* (969. sz.) szót *egy szál*-nak olvassa.³ Zolnai szerint is *eg zal*: *éggy szál*-nak olvasandó, és hozzáteszi, hogy a B-beli „*ed zar* is valószínűleg *éggy szár*-nak olvasandó” (Nyelvemlékeink 89. l.). Az *ed* szót tehát Szamota megfejtetlennek tartja, Finály *ét*-nek, Zolnai *egy*-nek olvassa.

I. Nézzük először a Zolnai-féle magyarázatot. Ezt a magyarázatot természetesen ki kellene terjeszteni az *ed fel*-re is, amelynek *ed*-je tehát szintén *egy*-et jelentene. Azonban a két szójegyzék alaposabb vizsgálata a következőről győz meg bennünket: 1. Mindkét szójegyzékünk kitűnően ismeri még a ritkább növényeknek és tárgyaknak is a nevét; 2. ha valamelyik szónak nem ismerik a magyar jelentését, akkor a latin nevét tartják meg, pl. B. 1048. *unicornis* — *unicornys* (Schl. 1629. *eg zaruas*), 1155. *grifo* — *griph* (Schl. 1741. *grif*), 1149. *sciarphio* — *scorpya* (Schl. 1733. *scorpio*

¹ B. = A Besztercei Szószedet (kiadta Finály Henrik); Schl. = A Schlägli Magyar Szójegyzék (kiadta Szamota István). Mindkét szójegyzék „az 1415-ik év előtről való, de a Besztercei egy-két évtizeddel régebb a Schläglinél” (Melich, A magy. szótártírod. NyK 35 : 150).

² Oly. *arista*; a másolóra még a megelőző *spica* szó végződése hathatott. Vö. fönt *epita*: *spica* helyett; l. még Melich, NyK 35 : 144.

³ Kalmár Elek szerint a B-beli *ed fel* is annyi, mint *egy szál* „elrontott leírással” (NyK 24 : 254). — Megjegyzendő, hogy a *arista* még kétszer fordul elő a Schl.-ben: 2127. és 2140. sz. a. Mind a kétszer *tarlo* 'tarló'-nak van fordítva; vö. NySz.

— nincs lefordítva); 3. a B. ismeri a *buza* szót (467. frumentum — *buza*), az *árpa*, *rozs*, *zab* stb. szavakat is ismeri (már itt megjegyezzük, hogy a szláv eredetű¹ *gabona* szó a B-ben nem fordul elő), a Schl. ezek mellett a *gabona* szót (992. frumentum — *gabona*) is ismeri, tehát egyiknek sem lehetett semmi oka arra, hogy a *buza*, ill. *gabona* szó helyett az általánosító *egy*-et írja, különösen minthogy 4. a B. az általánosító határozatlan névelőt ('valamilyen' jelentésben) egy kétes eset kivételével (l. lent) sohasem használja.

Ezek után nem tarthatjuk valószínűnek, hogy éppen az annyira közönséges *spica*-t és *arista*-t mondja a B. csak általában *egy fel*²-nek és *egy szár*-nak. És még feltűnőbb volna a Schl.-nek az az eljárása, hogy az első szóban az általánosító *egy* helyett a közelebről meghatározó *buza* szót használta, azonban a második szóban meghagyta az *egy*-et.

De hátha az *egy* itt nem határozatlan névelő, hanem 'unus; csak egy' jelentésű? Csakhogy mi értelme volna éppen ennél a két szónál az *egy* kiemelésének, hogy *spica* csak *egy* fej, *arista* csak *egy* szár, mikor pl. uva ott csak *zelew* (B. 803; Schl. 1484: *zele*; vö. Murellius 1375. sz.: *Vua — Sóló*, Pesthy Nomencl.: *zewlew* stb.), *botrus* csak *zelew few* (B. 807; Schl. 1488: *fe*; vö. Murellius 1376: *Sóló feie*, Pesthy *zewlew few*, Gyöngyösi Sz. 3226—7: *sóló feő, sóló szem*, Szikszai FB. 48: *Szóló fő* stb.), *acinus* csak *zelew mag* (B. 813; Schl. 1491: *zele mag*; vö. Murellius 1377: *Sóló sem*, Gyöngy. Sz. 239: *Zóleo magh*, 253. *Zóló szem*: *vel magh*, Calep. 17: *Zólomag*, Szikszai FB. 48: *Szóló szem*, Brassói Sz. *Szélő magh* stb.); éppígy Schl. 284: *cicilium — hayzal 'hajszál'*, 398: *digitus — vy 'újj'* stb.

De nézzük, vajjon egyáltalán olvasható-e a B. *ed*-je *egy*-nek? A B-ben az *egy* a következő helyeken fordul elő: 1154. *fenix — eg madar* (Finály megjegyzi, hogy „a kifejezés maga kétértelmű; vagy nem tudott az író magyar nevet, s azt írta: *phoenix*, *egy madár*; vagy pedig a *phoenix* magyar neve: *egy madár*, azaz, az a madár, amely mindig csak egy a maga nemében a világon, akár szent madár értelmében“); 16. *patruelus — apaua egueng 'apával egyveng'*; 32. *fratruelis — egueng fin 'egyveng fiú'*; 44. *uterinus — eg veng 'egyveng'*.³ Mindezekben a helyeken az *egy* szó *eg*-nek van írva. Minthogy egyetlen egy biztos esetet sem tudunk a B-ből kimutatni, ahol a másoló a *d* és *g* betűket egyiket a másik helyett használta volna,⁴ az *ed*-et már alakjánál fogva sem azonosíthatjuk az *eg* 'egy' szóval.

¹ L. Miklosich Slav. El. 180. sz. Munkácsi Ethn. 8: 20. Ásbóth Nyr 28: 441, NyK. 30: 214. (Már Verancsics is rámutatott a szó szláv eredetére 1595-ben megjelent szótárának függelékében.)

² A *fel* 'superficius, pars superior' jelentésére vonatkozólag vö. B. 572. *supellectile — ag fel* (de l. Zolnai Nyelveml. 81. l.), 1013. *laccinium — they fel*; Schl. 1434. *laccinium — tey fel*; Calep. 358, 1032. l. *fólit*; NySz, OklSz, MTsz.

³ Vö. még 62. sz.?

⁴ Látszólag ilyen eset a következő: B. 1033. sz. Finály szerint: „*scrophia*, *emeyzno*, olv. *emedisznó*“; a hasonmás alapján azonban a szó inkább

'egyszarvas' (1629)¹; *clibanus* — *eg kemenche* 'egy kemence' (1062).²

A B.-ben tehát egyetlen egy esetet látunk, ahol az *egy* határozatlan névelőnek gondolható: *fenix* — *eg madar*. De már fönt láttuk, hogy Szikszai magyarázata szerint a közvetlen „*auis vnica*“, Miskolczy Vadkertjében pedig a közvetítő olvassuk a „Fenix Madarrol“: „...Élete rendszerint terjed hatszáz hatvan esztendeig, némelly Tudóság szerint továbbis. Azt - is állatják felőle, hogy az egész föld kerekiségén tsak egyetlen - egy madár légyen ilyen, ritkán láttatik... Két jeles dolgokról magasztaltatik pedig mindenek felett ez a' madár: I. *Hogy e' széles világon tsak maga egyedül légyen, és ritkán - is láttassék...*“ (302. l.) Ezek alapján ebben az egyedül álló esetben sem vehetjük az *egy*-et határozatlan névelőnek.³ Vö. Finály megjegyzését is és az *egynagy* 'monarcha' szóról adott magyarázatunkat.

A Schl. két adata: *eg zal* és talán az *eg kemenche* is azt mutatja, hogy a Schl. már ismeri az *egy*-nek határozatlan névelőként való használatát.⁴

De ezek a megállapításaink már közelebb visznek bennünket a szó megértéséhez. Vagyis: A B.-nek (és a B. s Schl. közös eredetijének) *ed* szava semmiképpen nem lehet *egy* jelentésű, azonban a Schl. írója már ismerte az *egy*-nek határozatlan névelőként való használatát, és így vele megtörténhetett, hogy az eredeti kéziratnak *ed* szavát bizonyos összefüggésben *egy*-nek értette.

II. Mielőtt azonban ezen a nyomon tovább haladnánk, nézzük először, vajjon elfogadható-e talán a Finály-féle magyarázat, amely szerint *ed* tkp. = *ét*.

Zöngétlen és zöngés mássalhangzók fölcserélése a B.-ben

¹ Vö. B. *unicornis* — *unicornys* (1048); Murm. *Unicornis* (535); Pesthy *unicornis* (Nom. I: cap. 29): Calep. *Egy zarv* (1137. l.); Szikszai FB. *Egi szaruu allat* (67. l.) MA. *Unicornis, egy Lo szabaso allat kinec az Orran* (1621: *kinec az homlohan*) vagyis egyenesen *egy Szarva*; Comenius (1673) *edgyszarvu, unicornis* (Janua 37); Miskolczy (1702) *Unikornis* (Vadk. 94); stb. Vö. NySz is.

² B. *Clibanus* — *kemenche* (520); Calep. *clibanus* -- *kemenche*, MA *kementze*; Ind. vocab. 1647: *Kementze*; PPB *Hordozhaló kementze*. (Vö. Kolozsvári glosszák: *kementze*: *furnus*. *clibanus*, *fornax* Nyr. 36: 65.) L. NySz OklSz. — De nem lehetetlen, hogy Kalmárnak van igaza, aki úgy gondolja, hogy „*eg kemenche*: nem lesz *egy*, hanem *ég kementze* értsd *égő*, *égető*, mint *es*: *eső*...“ (NyK 24: 253); vö. Nomenclatura (Nagyszében, 1629) *furnus*, *fornax* — *Egő kementze* 'Brennofen' (35. l.).

³ Calep. a Phoenix szó spanyol fordításánál: „Fenix, aue vnica enel mundo.“ — Máskép ('szent madár') Melich, Nyr 22: 182. — A határozatlan névelő használatára nézve vö. még a Bécsi C.-ben is: *Vala sido ferfu Susis varosaban* (51); *Naly ferfu babilloniabā lakozo* (167); *Es felémlem en zémérmét & latec Es ime ferfu* (296) stb. (Vö. *Eg bironac napiban* (1) = In diebus unius iudicis.) L. még Bogner Mihály, A Bécsi-, Münch.- és Apor.-K. mondattana 66. l. Vö. NySz, OklSz.

⁴ Simonyinak az a megállapítása, hogy „magát a [határozatlan] névelőt nem mutathatjuk ki a kódexek kora előtt, de a kódexekben már egészen közönséges“ (A jelzők mondattana 84), tehát helyesbítésre szorul.

valóban többször előfordul (az eredeti szójegyzék írója minden valószínűség szerint német ember volt; l. Melich NyK. 35:148), leggyakrabban *g* és *k* esetében¹ pl. B. 51. *ydeken* (Schl. 235. *idegen*), B. 133. *ydek* (Schl. 615. *ideg*), B. 138. *kevel* (Schl. 610. *gerel*); B. 514. *arnig has* (Schl. 1055. *arnik haz*), B. 683. *keg* (Schl. 1247. *kek* 'kék'), de *d*-t összetévesztésére mindössze a következő 3 példát találtam: 1. B. 12. atauus magyar megfelelője eredetileg *deth ez* volt, de ez át van húzva és melléje *dedeuz* 'dédős' van írva; B. 14. atauusa (= atavia; l. Finály) — *deth ez* (Schl. 195. *ded ws*, 197. *ded ik*); 2. B. 484. pala — *lapad* 'lapát' (Schl. 1018. palla — *lapat*, 2095. ventinabrum — *zoro lapath* 'szóró lapát'); 3. B. 1260. biscocus — *biscad* 'piskóta' (Schl. 1850. biscocutus — *tet zer* 'kétszer[-sült]').

Mindamellet az *ed*-et mégsem olvashatjuk *ét*-nek. Okaink a következők:

1. Az *ét* szó maga (l. NySz, MTsz) ugyan nem fordul elő sem a B.-ben, sem a Schl.-ben, de a vele rokon képzésű *étek* szó többször is: B. 1244. cibus — *ethek*, 1247. edilium — *ethek*, 1248. merenda — *nyuesnek valo ethek* 'mívesnek való étek', 1249. esca — *ethek*; Schl. 1832. cibus — *etek*, 1837. merenda — *mivesnek valo etek*, 1838. esca — *etek*, 1934. daps — *etek*². Mindezek a helyeken kivétel nélkül *t*-t vagy *th*-t találok. Miért írta volna tehát a B. írója az *ét* szót, amelyet mind hangalakjánál, mind jelentésénél fogva mindig szorosan az *étek* (*étel*) szóhoz kapcsolt a nyelvérzék, egymásután kétszer is *d*-vel? Pedig nemcsak ő írta így a szót kétszer is, hanem így írta a B. eredetijének is az írója, minthogy — ahogyan a következő pontban kifejtjük — az eredetiben is *ed*-nek kellett lennie.

2. Ha a B. és Schl. közös eredetijében *ét* vagy egy *ét*-nek olvasható alak lett volna, ezt a Schl. írója is okvetetlenül ismerte volna és nem helyettesítette volna a semmitmondó *egy*-gyel. Olyan szó volt tehát ott az eredetiben, amelyet a Schl. írója nem ismert vagy *egy*-nek olvasott és ezért az egyik helyen helyes szóhelyettesítéssel *buz*a-t tett helyébe, a másik szónál pedig meghagyta a szerinte *egy*-nek olvasandó és *eg*-nek irandó *ed*-et. Vagyis az eredetiben nem *et*, hanem *ed* volt.³

3. Az *ét* szónak 'gabona, búza' jelentése sem a régiségből, sem a nép nyelvéből nem mutatható ki.

Bizonyára ugyanezen okok miatt nem fogadták el Szamota és Zolnai sem Finálynak a magyarázatát.

¹ De vö. Szinyei MNy 12:255.

² Vö. Hortul. 2241. enteria, intestina — *bel etech* 'bélétek'; Murm. 2071, 2078. *etük*, 2080. *Etük*, 2323. *Etük* stb.; GyöngySz 438. *etkeek*, 664. *Eték*, 1002. *Ethók*, 1004. *Eték*, 231. *etelnék*, 3331. *nagy etelü* stb.; Calep. *Eték*, *etel*; SzFB. *eték*, *etel*; Verancsics *Étek*, *Etel* stb. stb. L. még NySz, OklSz.

³ Azt a lehetőséget, hogy a Schl.-ben *eg* tkp. íráshiba lenne *ed* helyett (vö. 1260. *sindo* — *dolch* 'gyölcs' = B. 695. *sindo* — *golch*), ki akarjuk rekeszteni, mert ha a Schl. írója az egyik helyen megtartott egy előtte ismeretlen szót bizonyosan megtartotta volna a másik helyen is.

III. Ha tehát a B. *ed* szava sem *egy*-nek, sem *ét*-nek nem olvasható, nem marad egyéb hátra, mint hogy ezt az *ed* szót, amely a B.-ben kétszer fordul elő és amely — mint a Schl.-beli *eg zal* is kétségbevonhatatlanul bizonyítja — a B. és Schl. közös eredetijében is megvolt, azok közé a kihalt szavaink közé soroljuk, amelyeket (miként több más szavunkat is) a B. írója mentett meg a feledéstől.

Miután sikerült a B. *ed* szavának hitelességét bebizonyítanunk, vizsgáljuk mármost a szó jelentését. Nézzük tehát a következő kétszáz év szójegyzékeinek és szótárainak megfelelő helyeit:

Hortularium (1420 és 1433 között; l. Melich, NyK 36:32): 2200. *arista* — *gabona fev.*

Murmellius (1533): 1526. *Spica* — *Kalaz*; 1527. *Spicula* — *Kis kalaz*; 1528. *Arista* — *Gabona feü.* (Vö. 1523. *Culmus* — *Gabona saar*; 1524. *Stipulae* — *Gabona saar heia.*) || Gyöngyösi Sz. (XVI. sz. közepe táján): 2022. *Arista ab ariditate dicitur Buza feő kalaas*; 3469. *Calamus naad zal.* uel penna scriptoris: *yro tolu.* uel *buza saal*; 3520. *Calamus: est hasta ipsius frumenti: Gabona zal: gabona saaar.* || Calepinus (1585): *spica* — *Kalazos buza hay*; *spiceus* — *Kalazos buza haybol valo*; *spicifer* — *Kalazos buza hay hozo termő*; *spicilegium* — *Buza fw (anag) kalazos buza heyzedes*; *spicatus* — *Kalazos buza haiaas, buza feies*; *spico* — *Kalazos buza heiat ki boisatok, meg kalazodom, feiet vetők*; — *arista Kalász.* (Vö. *calamus* — *Nád*; *culmus* — *Gabona szára*; *vnicalamus* — *Egy szaru* [„olv. *száru*“ Melich].) || Szikszai FB. (1590): 32. l. *Spica* — *Az fünek kicsin feie*; *Arista vel spica* — *Buza fő vag' kalasz.* (Vö. 32. l. *Culmus* — *Buza saaar*; 33. l. *Calamus* — *Buza saaar.*)¹ || Brassói Sz. (XVI. sz. vége és XVII. sz. eleje; l. Melich, A Brassói lat.-m. szótár-töredék 8. l.): *kalaz* — *arista*; *kys kalaz* — *aristella.* || Verancsics (1595): *Spica* — *Kalasz*; *Arista* — *Kalasz.* (Vö. *Calamus: ném. Ror* — *Chevè*; *Culmus* — *Gabona szara.*) || Molnár Albert (1604): *Spica* — *Kalaszos Buzafő, Buzahay*; *Spicátus* — *Kalaszos* (1621: *Kalászos*), *Buzafejes, Buzahajas*; *Spíceus* — *Kaloszos* (1621: *Kalászos*) *buzafőből valo*; *Spicifer* — *Buzafő termő*; *Spicilégium* — *Kalaszos buza főszedes*; *Spico* — *Megkalaszodom, fejet vetőc, kalaszosuloc*; — *Arista* — *Kalász.* (Vö. *Calamus* — *Nád*; *Nadsip, Iropenna*; *Culmus* — *Gabona szara.*) stb. Vö. még NySz, OklSz; továbbá Kolozsvári glosszák: *gabonafew*: *spica* (XVI. sz. közepe táján; Nyr 36:20); *gabona fü*: *arista, spica* (1577 körül; Nyr 36:178).²

A latin *spica*, *arista* tehát éppúgy, mint a Schl. és a későbbi szótárak értelmezései azt bizonyítja, hogy az *ed* jelentése búza vagy *gabona* volt. De még pontosabban is megállapíthatjuk, hogy az *ed* *gabonát* jelentett.

¹ Az 1602. évi kiadásban: *culmus* — *Buza szál*, *calamus* — *Nád szál.*

² Vö. *arista* — *Kalász*, *spica* — *Gabona fü, buza-kalász, buzafü, spicilegium* — *Kalaszos buza fü szedés* (Ind. vocab. 1647); *spica* — *Kalász, Gabonafő, arista* — *Kalász. Gabona-fü* (PPB) stb.

A B. 467. sz. adata: frumentum — *buza*, amelynek a Schl. ben 992. frumentum — *gabona* felel meg, még egyáltalában nem bizonyítja azt, hogy a szójegyzék írója a *búzát* általánosítva *gabona* helyett használta volna. Hasonló megkülönböztetést látunk néhány későbbi szótárunkban is; vö. Murm. 1504. Frumentum — *Buza vetemen*, 85. Horne fruges — *Vy gabona*, 1523. Culmus — *Gabona saar*; Calep. frumentum — *gabona, búza*; Szikszai FB. 34. 1. Frumentum — *Buza vetemeny*; Fruges, Frux — *Buza, gabona*. Vö. Kolozsv. gl. *buza, vetemeny, gabona*: frumentum (Nyr 36:132).¹ A *buza* a B.-ben tehát nem jelent okvetetlenül *gabonát*, viszont a *gabona* szó maga nem fordul elő, ott pedig, ahol elő kellene fordulnia, *ed-et* találunk. Ha ehhez a három körülményhez még hozzávesszük azt is, hogy a Schl. a *spica-t* valódi jelentésének megfelelően *búza* főnek fordítja, de már az *arista-t* (éppúgy, mint későbbi szótáraink is; l. fönt) nem fordítja *búzával*, hanem az *ed* félreértésével *egy szálnak* mondja, úgy világosan látjuk, hogy a B. *ed* szava a *gabona* régi magyar nevét őrizte meg számunkra, amelyről mindjárt ki fogjuk mutatni, hogy még a finnugor közösség korából való.

Van tehát egy *gabona* jelentésű *ed* szavunk, amely szójegyzékeink azon szavai közé tartozik, amelyekről Szamota megállapítja, hogy „számos olyan kihalt szót találunk, melyek nem szláv eredetűek, de helyettük ma már csak szláv kölcsönszokat használunk“ (Schl. 6. l.; Murmellius 1251. sz.-hoz való jegyz.; Zolnai, Nyelveml. 86, 93. l.). Az *ed-et* is idővel a *gabona* szó szorította ki. Az utóbbi szót a B. írója még nem ismeri, de már egy-két évtizeddel később a Schl. írója csak a szláv szót ismeri. Az ő korában az *ed* már kihalt, elavuló szó lehetett, amely talán még ideig-óráig egy-egy nyelvjárásban élt. Minthogy későbbben egyetlen szótár-írónk sem vette fel ezt a szót, már csak abban reménykedhetünk, hogy még valamikor valamelyik kódexünkben vagy egy még valahol lappangó újabb szójegyzékben kerül elő erre a szóra több adat, amely talán a szó ejtésére vonatkozólag is pontosabban útbaigazít. A szót valószínűleg *ed*-nek kell olvasnunk; vö. az *egér* szót, amelynek a rokonnyelvekben hasonló szókezdet felel meg, azonkívül csak ilyen olvasat alapján érthető a Schl. írójának részéről az *ed*-nek *eg*-gel való helyettesítése.

IV. Már fent megjegyeztük, hogy az *ed* szónak a rokonnyelvekben is megtaláljuk a megfelelőit, nevezetesen: osztják: É. *lant* 'liszt, gabona, halszálkával vegyült liszt pép; árpa kása'; *lant-pom* 'gabona fű, szalma' stb. (Hunf.); *lant* 'Getreide; Mehl; Grütze, Graupe'; *lant-sen* 'Grütze, Graupe; Korn' stb. (Ahlqv.); *lant* 'étel, táplálék' (Pápay—Beke); — D. *tant* 'Getreide, Korn' stb. (Castrén); *tant*, *t'ant* 'árpa, rozs, gabona; eleség'; *χῶρ-tant* 'rénzuzmó';² *vat'-tant*, *vat'-t'ant* 'zab (tkp. vékony

¹ Különös az Ortus šanitis-beli (XVI. sz.) Triticum — *Gabona* MNy 11:81 Vö. pl. Beythe István (1584): Triticum. *buza*. Frumentum, generaliter. *gabona* stb.

² Az osztj. szó *zuzmó* jelentéséhez vö. Paasonen FUF 2:189—190.

gabona)' stb. (Patkanov); Kel. *lant* 'Moos' (Castr.); *jent* 'árpa' (Papai—Munkácsi); Paasonen szerint: Konda *tänt* 'Getreide', *ät-tänt*, Jug. *n'ur-länt* 'Roggen', *pömæη-länt* 'Hafer'; Gerste'; Konda *näk-tänt* 'Hafer' stb. (FUF 2:189).¹ (A vogul *länt* 'liszt' Munkácsi VogNépkGy II:627, Munkácsi—Trócsányi NyK 39:445, szókezdő mássalhangzójának tanúsága szerint osztják kölcsönszó.)

zürjén: *šjd* (*šid*) 'Suppe, Kohlsuppe', *šjdes* (*šides*) 'Grütze' (Wiedemann); *šjd* 'jusculum' (шш) (Castrén); P. *šjd* 'шш' *šjdes* 'finom dara, kása' (Rogov); *šid* 'leves'; шш (Savvaitov); P. *šod* 'Suppe', *šodos* 'Grütze' (Genetz); *šjd* 'Suppe', *šjdes* 'Graupen, Grütze' (Wichmann) stb.²

votják: *šid*, *šid* 'Suppe, Speise' (Wied.); *šjd*, *šed* 'leves; lakoma, étkezés' (Munkácsi); *šid*, *šjd* 'Suppe' (Wichmann). L. még Wichm. Vokalism. 72, 81.³

Valószínűleg ide tartozik a következő cseremis szó is: *šädärnä*, *šödærη* stb. 'búza'. (Szilasi 209, 219), *šädängæ*, *šädän* stb. 'búza' (Wichm. SUS Aik XXX₆:9). A képzőre vonatkozólag vö. Wichm. uo. 7. l., ámbár éppen ebben a szóban Wichmann nem veszi fel ezt a képzőt (id. h. 9. l.). [A FUF legújabb füzetében 14:105 Wichmann a czeremis szót a zürj. *šobdi*, *šogdi* 'búza' szóval egyezteti.]

A zürj.-votj. szó jelentéséhez vö. mordv. *šuro* 'Korn, Getreide', finn *suurima* 'dara', *suurus* 'Mehlbrühe zur Suppe; Nahrungsstoff, Speise; Morgenbrot' stb., cser. *šürö* 'Kohlsuppe', *šüras*⁴ 'Gries, Graupe; Grütze, Brei' stb. (Paasonen, s-laute 64—5, Wichmann SUS Aik XXX₆:2).

Az *ed* szó tehát magánhangzós szókezdetével ugyanazt a megfelelést mutatja, mint az *egér*: osztj. *tèηgær* stb. (Karjalainen 160), zürj.-votj. *šjr* stb. (l. Paasonen SUS Aik XXVI₄:15, FUF 12:306, Beitrage 254; Szinnyi NyH⁶ 27), a *-d-* pedig eredeti *nt* ~ *nd*-re megy vissza (Szinnyi NyH⁶ 39).

¹ Anderson a keleti-osztj. *lant* 'moh' szót a finn *samma* 'moh' szóval egyezteti (Wandl. 18. sz.), de helytelenül; vö. Paasonen FUF 2:190; az északi-osztj. *lant*, déli *tant* 'gabona...' szót pedig, szintén helytelenül, a cser. *šož* 'árpa' stb. szóhoz kapcsolja (Wandl. 48. sz.; l. Setälä FUF 2:241, Wichmann FUF 6:33, 11:239).

² A zürj. *šjdes* képzőjére nézve vö. Wichmann SUS Aik XXX₆:3.

³ A zürj.-votj. *šjd* szót Munkácsi csuvas eredetűnek gondolta (NyK 18:123, VotjSz 485), de l. Wichmann Die tschuw. Lehnw. XXII. l. — Wichmann viszont kérdőjellel a finn *huttu* 'kása, lisztkása' szóval egyezteti a *šjd* szót (WotjChr. 916. sz.), ezt az egyeztetést későbbben is megismétli (Die tschuw. Lehnw. XXII., FUF 15:30), de ez a magyarázat is nagy hangtani nehézségekbe ütközik. (A szó jelentésére nézve meg kell jegyeznünk, hogy a *šjd* tkp. az együttesen elképzített leves, dara, hús összefoglaló neve.)

⁴ Ugyanazzal a képzővel, amelyet a zürj. *šjdes* szó végén is találunk (Wichm. id. h.).

A MÁSSALHANGZÓVÁLTOZÁSOK OKAIRÓL.

Irta Somogyi Géza.¹

Trócsányi Zoltán a MNy 12. kötetében (285—290. 1.) cikket írt ilyen címen: Kísérlet a magyar mássalhangzóváltozások okának kiderítésére. A cikk gondolatmenete abban csúcsosodik ki, hogy „a mássalhangzó-hangváltozások oka végeredményében a tudatban egymás mellé kerülő szóképek egymásra hatásából magyarázható meg“ (289. 1.). Rámutat már előzőleg is arra, hogy a mondatfonetikai helyzet folytán előálló hangváltozásokra nagyobb figyelmet kell fordítanunk, mert ezeknek „a hangváltozások megértésénél jelentős szerepet kell tulajdonítanunk“ (288. 1.). Tagadhatatlan, hogy ez állítások lényege megfelel az igazságnak s Trócsányinak eme gondolatai, ha nagyszámú adat gyűjtésével építjük őket tovább, hozzájárulhatnak a mássalhangzóváltozásoknak eddig szinte teljes sötétségbe burkolt okainak felderítéséhez. Azt a *módot* azonban, ahogyan Trócsányi a kódexekből vett adatokból tételét levezeti, lehetetlen szó nélkül hagynunk. Először arra idéz példákat, hogy nagyon „gyakori... a kódexekben, az egy szóban, egymás mellett előforduló mássalhangzók hasonulása“. Alá is írhatjuk, hogy nem írashibák, hanem valósággal ejtett alakok az ilyenek: a *ky* az *zerzedből* ez vilagra... ther Székelyudv. k. 349, *zögdösenec* Guary k. 7, az *lelögbe* uo. 9, ... az *keregeded alladba...* uo. 39, stb., mert ezeket ma is így ejtik széles ez országban. Ejtési sajátságok lehetnek ezek is: soha nem *nyukhatik* Székelyudv. k. 349, bekesseggel *marathasson* (uo. 354), *ieg...* meg nem *olvathat* Guary k. 39, stb., azért, mert a *h* előtt a zöngés hangok a mai népnyelvben is zöngétlenek lesznek. Az én anyanyelvjárásomban, a vas megyei Hegyháton pld. mindig: *mékhal*, *nyukhat[ik]*, *marathat* stb.; a Kemenes alatt: *mékhhivatott*, „*Athatná* *ék* kicsit belüllő,“ (NyF 33 : 41.) stb. A mai népnyelv tanúsága szerint tehát megvan a valószínűsége annak, hogy ezek az írott alakok ejtettek is lehettek.

Utána azonban mindjárt azt mondja Trócsányi, hogy „távolabbról is hathatnak a mássalhangzók egymásra: pld. ondogsagos Guary k. 13, kevetek wteth nagh *soghsagok* Székelyudv. k. 360, vettegednekvala Székelyudv. C. 359. Szerintem az első példában a *k* helyén levő *g* nem írási sajátosság, hanem ejtési s valamint a másik kettőben is, a következő szótagban előforduló zöngés mássalhangzó hatására vezethető vissza“. Szerintem azonban ehhez az állításhoz igen-igen sok szó fér. Az ugyan kétségtelen, hogy egyes szavakban *távolbaható hasonulás* is történhetik, vagyis valamely mássalhangzó megváltozhatik egy nem közvetlenül mellette, hanem csak három-négy hanggal odébb álló mássalhangzó hatása alatt is. Ha pld. a *n. cavallier* > *gavallér*, *kövecs* > *gövecs*, *gövécs*, *n. künzel* > *göncöl* stb. változásokat vizsgáljuk, azt kell mondanunk, hogy a *k* > *g* változás előidézésében hatása lehetett a következő zöngés

¹ Fiatalon elhunyt munkatársunknak hátrahagyott dolgozata.

hangnak (*v*, ill. *n*). Simonyi szerint is lehetséges, hogy a zöngés környezet hatása alatt keletkeztek: *hömpölyög* > *hömbölög*, *lapta* > *labda* stb. (Nyr 45 : 383—4).¹ Mindazonáltal azt, hogy a magyar nyelvterület egészen vagy legalább egyrészen valaha is *ondogságos*-t, *sogságok*-at mondtak volna, nem tartom elfogadhatónak (a *vetegednek* talán még inkább számíthat kegyelemre). Nem pedig a következő okokból: 1. az *s* zöngétlen hang lévén, előtte a zöngés hangból zöngétlen *s* így *g* > *k* lesz, pld. *fogsor* ejtve: *foksor*, a *hágos* ige egyik származéka: *hágos-ó* > *hágsó*, ejtve *háksó*, hangátvetéssel: *háskó* > *hácskó* stb.; 2. mivel a közvetlenül egymás mellett álló hangok természetesen nagyobb hatással vannak egymásra, mint a távolabb állók, azért a *-ság*, *-ség* képző *-g*-jének sem lehet elég ereje arra, hogy *k*-végű szavakhoz járulván, a *k-t g-re* változtassa; én legalább sohase hallottam *vakság*, *undokság*, *piszokság* helyett *vagság*, *undogság*, *piszogság* ejtést s arra sem emlékszem, hogy ilyesfajta ejtést mint valamely nyelvjárás sajátosságát említették volna, ellenkezőleg: *fogság*, *hanyagság* a kiejtésben mindig csak *fokság*, *hanyakság*! (A Hegyháton pld., ahol a hasonulás a köznyelvinél nagyobb fokú, azt mondják: *akság*: agg-ság, am. gond, vö. nem *agg* rá: nem gondol rá, nem törődik vele.) Nem állhat meg tehát Trócsányinak az az állítása, „hogy az ondogságos nem rosszul írott, hanem a kiejtésnek megfelelően leírt szóalak“ (i. h. 287. l.). Inkább amellet kell maradnunk, hogy az *ondogságos*, *soghságok* mégis csak „írashibák“ (szinte alig merem a tollamra venni ezt a végzetes szót, annyi galibát okozott már), s *visszaható tollhibával* keletkeztek *ondokság*, *sokhságok* helyett (Zolnai adta e jelenségnek ezt a találó nevet, vö. MNY 12 : 374.).

Azután arról szól Trócsányi, hogy nemcsak egy ugyanazon, hanem két, egymás mellé került szóalak mássalhangzói is hathatnak egymásra, s az ilyen mondatfonétikai helyzet következtében beállott hasonulásra felhossa ezt a két példát: *atky*: add ki, él *lob* benne: ellop benne. S hogy ezek valóságosan ejtett alakok voltak, annak bizonyítására felhossa az ilyen népnyelvi adatokat: *id van*, *od vót* stb. Helyesen! De miért felejtette el Tr. ezeket a bizonyító adatokat következő állításánál, hogy t. i. ugyanilyen helyzetben disszimiláció is lehetséges, s erre ilyen példákat idéz: *wallasd tezen*, nem *szenuethed töbet*, az *tanug közet*. Innen már hiányoznak a bizonyító népnyelvi adatok, nyilván azért, mert — egyáltalán nincsenek. Azt hiszem, itten minden további hosszadalmas bizonyítgatás felesleges, mert első pillanatra világosan láthatja mindenki, hogy ilyen ejtés-mód a magyarban *teljesen lehetetlen*. Ha pedig ez így van, akkor

¹ Bár itten melleleg megjegyzem, hogy az ilyen változásoknál mindig kell arra is gondolni, nem történt-e alakkeveredés, nem hatott-e valamely távoli szó, amely sem jelentésre, sem alakra különben nem rokon, a változás előidézésében közre. Az analógiás magyarázatok mai korában pld. én nem riadnék vissza olyan magyarázattól, hogy *hömpölyög* > *hömbölög* azért lett, mert az *mb* sokkal gyakoribb hangkapcsolat, mint az *mp* (vö. *comb*, *gomb*, *lomb*, *lombas*, *ember*, *ámbár*, stb., míg amaz: *lompos*, *tompör* stb.), vagy *bzs*: *lebzsel*, *habzsol* stb., míg *ps* csak: *tapsol*, *tapsi-füles* s ezért lehetett *kapsi* > *kabzsi*.

nincs más hátra, mint bevallani, hogy ez a néhány gyér adat nem annyira az eddig fel nem fedezett becsú és ritkaságú drágaságok közé, mint talán mégis inkább az annyira rettegett — helyesirási hibák közé tartozik.

Végül csak még egy megjegyzést: cikke végén azt mondja Tr., hogy „elképzelték, hogy ilyen „hibák“ előfordultak és előfordulnak a kiejtésben is, nemcsak az írásban. Az írás megléte előtt primitív népek beszédében egyes ilyen nyelvbtlások állandósulhattak s ezek adják magyarázatát a mássalhangzó-cserének, a mikor egymásból le nem vezethető hangok cserélődnek föl“ (i. h. 289—90.). Nem vonom kétségbe, hogy nyelvbéli, kiejtésbeli botlás, hiba elterjedhet és állandósulhat, főleg idegen szavak átvételénél, ahol valamely rosszul hallott, értett és ennek következtében rosszul kiejtett hangalak meghonosodhatik. (Idegen szavakban különösen a hasonló akusztikai benyomást keltő *k* és *p* hang cserélődhetik fel könnyen, vö. *heptika* és *hektika*; vagy vö. még, hogy nálunk a Hegyháton egymás mellett élnek: *bértákol* és *vértákol*, *gavall'ér* mellett hallottam *gaball'ér*-t is, *hərbati* ~ *hervati* stb.). Hogy azonban ezt általánosságban számos, vagy pláne minden „hibára“ elfogadjuk, az ellen tiltakozni kell.

Azt hiszem, hogy igénytelen megjegyzéseimből kiviláglik két igazság: 1. igaz az, hogy az érintkező és közelálló hangok kölcsönhatásában kell keresni a mássalhangzóváltozásoknak egyik fő okát; 2. mindazáltal e változásokat mégsem magyarázza meg kielégítően az, hogy itt van helyett *> id van-t*, *add ki > atki-t*, *marad-hat > marat-hat*-ot is ejtenek, és hogy erre régi példákat is tudunk idézni. Mert hiszen az *itt* szó csakis ebben a kapcsolatban *id*, máskor *itt*! Miért lett tehát: *kazdak > kazdag > gazdag*? Hogy ezt megfejtsük, szerintem azt kellene kutatni, hogy ez a szó nem olyan kapcsolatban v. kapcsolatokban (szólásban, közmondásban, állandó határozóban stb.) fordult-e elő *leggyakrabban*, ahol a kiejtésben a második *k* helyett *g* hangzott, pld. ilyesben: *kazdak-ból* (kiejtve: *kazdag-ból*) léssz a szegény! Az ilyen állandó használatból azután a *kazdag* alak önállósulhatott és elterjedhetett, s mikor már *kazdag*-ot mondtak, akkor a három zöngés hang (*z*, *d*, *g*) hatása alatt már könnyebben lehetett az egyetlen *k > g*, tehát a *kazdag > gazdag*. Ez azonban csak hipotézis, amelyet a régi-, meg a köz- és népnyelvből vett számtalan adattal kellene bizonyítani, s így kellett volna Trócsányinak is eljárni, mert régi igazság, hogy aki ingoványos talajra építi házát, az jól megalapozza és megtámogassa, hogy össze ne düljön. Ezzel egyúttal megmondottam azt is, hogy a régi nyelvnek ritka, különösen árva adatainak mibenlétét mindig az összes körülmények gondos mérlegelésével kellene megállapítani, s akkor nem állana elő az a sajnos helyzet, hogy az ilyen kérdések a magyar nyelvészeket két táborra, az „írásbák?“ és „vajjon íráshibák?“ jelszavak táborára osztják és egymás ellen ádatlan harcokra ösztökélik.

(1918.)

KÖMÉNYHAL, MENYKÖVI HAL.

Irta Horváth Sándor.

Sem az egyik, sem a másik elnevezést, halnevet a természet-tudomány, az állattan, nem ismeri. Nem is a természettudósok alkotása, nem az állattan, hanem a nyelvészet terén keletkezett mindakettő.

A *köményhal* szó Szamota Zsigmond tévedése alapján keletkezett. A Schlägli magyar szójegyzék¹ 800. tétele így szól: *Munerula* — *kw men hal* —; ezt azután Szamota önkényesen *köményhallá* vonta össze.

A 801. tétel: (piscis) *petrinus* — *kevy* — *kövi(hal.)* A szöveghez tartozó jegyzetben Szamota a Besztercei szószeret² vonatkozó helyeit közli, amelyek a magyar kifejezések tekintetében a helyes alakokat adják.³ A Besztercei szószeret *manerula*, a Schlägli szójegyzék *munerula* latin szava torzítás, a helyes *murenula* helyett.

A *menykövi hal* kifejezést *Melich János* adja a Gyöngyösi latin-magyar szótártöredékben.⁴ Ennek 1805. tétele így hangzik: „*Aquipenser*: genus piscis: quod frequens accipiat [:] *Meny: kóvy halj.*“

A szöveghez összeállított szójegyzékben azután (225. l.) már mint *menykövi hal*, 1805. jelenik meg.

A Schlägli szójegyzék helyes olvasása: *kőhal, menyhal*. A Gyöngyösi szótártöredéké pedig: *menyhal, kövihal*.⁵

A menyhal (kutyahal, méhal, ményhal) a természetrajzban a tőkehal-félék (*Gadidae*) rendjébe tartozik és helyes latin neve: *Lota lota* L. „Nappal kövek és egyéb a vízben levő tárgyak alatt tartózkodik... Ejnek idején elhagyja helyét és kóborol. Egyike a legfalánkabb rablónak.“ (*Brehm*, VIII: 220.). „Épéje a régi gyógyszerék közt igen előkelő helyet foglalt el és *liquor hepaticus muretae fluviatilis* néven volt ismeretes.“ (Uo: 221.).

Ezen latin elnevezés alapján is kétségtelen, hogy valamikor *vizi (folyami) menyét*-nek is nevezték; a nép pedig *kő-*, vagy *kövihalnak* is hívta. Egyik rokonát ma is *tengeri menyétke* (*Motella tricirrhata*, *Gadus mustella* Risso stb.) néven ismerik és nevezik. (Uo: 213.). A muréna (*Muraena helena* L.; uo: 414—416.) pedig az ángolna-félékhez (*Muraenidae*) tartozik. A rómaiak is jól ismerték; szinre ez még jobban hasonlít a menyéthez, és ugyancsak falánk és ragadozó. Szintén kövek és sziklák közül leselkedik zsákmányára. Az ősmagyarok is bizonyára jól ismerték mindakettőt; és a magyar halász ezt is helyesen nevezte és nevezhette *kövihalnak, menyéthálnak*.

¹ Budapest, 1894.

² *Finály H.* Budapest, 1892.

³ 301. és 302. tétel, 23. lap.

⁴ Budapest, 1898.

⁵ Vö. Zolnai ismertetését a Gyöngyösi szótártöredékről Nyr 28: 269.

De nem is ezen apróságokért hozakodtam elő a *meny-* (*menyét-*) *hallal*, hanem azért, mert már eddigi Physiologus-tanulmányaim alapján kétségtelen előttem, hogy a *menyem* = menyétem; *menyasszony* = menyét + asszony;¹ *menyemasszony* = menyétem + asszony; *menydörög* = menyét + dörög; *menyország* = menyét + ország; *menyeknek országa* = menyéteknek + országa; *menyhal* = menyét + hal stb. szavak, a pogány ősmagyar mitológiával és annak jelképezésével (symbolismus) is kapcsolatosak, és későbbben a magyar nemzetnek a kereszténységre térte után a melitonismus és physiologismus alapján, ezeknek keresztény moralisztikája segítségével tértek és mentek át, és maradtak is meg a magyar nyelvben. Nincs is egyéb céloom, mint hogy kiváló nyelvtudósaink figyelmét ezen szavakra felhívjam és a további fejtegetéseket rájuk bizzam, ami azonban csak akkor fog sikerülni, ha az összes nyugati és keleti Physiologus-szövegek — főleg az utóbbiak — valamelyik budapesti könyvtárban fellelhetők lesznek. Ezek a keleti Physiologusok minden valószínűséggel megadják a *menyét*, *hölgymenyét* szavaknak és összetételeiknek jelképies megfejtéséhez szükséges kulcsot.²

Budapest, 1922. márc.

IRODALOM.

Nyelvpszichológiai kérdések. Satz und Urteil. Eine sprachpsychologisch-logische Untersuchung. (Sprachpsychologische Studien II. Teil.) Von Max Deutschbein. (Cöthen. Otto Schulze.) Tanulmányainak első füzetében (ism. I. Nyr 49:78) Deutschbein a szubjektív, az objektív és a neutrális gondolkodás jelentkezését vizsgálja a nyelvhasználatban. Ezúttal a kezdetleges és a haladottabb gondolkodás (*primitives und fortgeschrittenes Denken*) fontosságát vizsgálja a mondat és az ítélet alakulásában. Elfogadja Fr. Müller, Winkler és Wundt felfogását, hogy a primitív gondolkodás a mondatalkotásban a névszói kifejezésmódot kedveli s hogy az igei mondatalkotás haladottabb gondolkodás eredménye. A naív gondolkodás tudattartalmát elemezve arra az eredményre jut, hogy a gondolkodó egyén érzékszervei útján tárgyakat vesz észre, ezek a tárgyak a jelek három csoportjából alakulnak: a) általános (*generell*) jelek, melyek a tárgyat, mint ilyet ismertetik meg; b) egyéni-tartós jelek (tulajdonságok); c) egyéni-pillanatnyi jelek (események). Ennek a hármas csoportosításnak megfelel a nyelvben a főnévi, melléknévi és igei képzet alakulása. E különböző fajta jelek szét-

¹ Ezen szónak első helyes értelmezését *Tagányi Károly* adta „A hazai élő jogszokások gyűjtéséről” irt alapvető művében, 27. l. és ugyanő „Lebende Rechtsgewohnheiten und ihre Sammlung in Ungarn” c. műve 39. lapján.

² Dolgozó társunknak cikke második részében megemlített ötlete vagy sejtése teljesen ellenkezik mind a két *meny* szóra vonatkozó eddigi tudásunkkal. Noha nézetét semmivel sem bizonyítja, mégsem akartunk elzárkózni attól, hogy gondolatát nyelvészeink bírálata és ítélete elé bocsáthassa. *A szerkesztő.*

válása lassanként történt: eredetileg csakis egy neutrális szóalak volt, ami magába foglalta a főnevet, melléknevet és igét. Úgy látszik, hogy aránylag korán vált külön a melléknév. Sok nyelvben hiányzik az igazi ige. Amit Deutschbein így elméletileg vezet le, azt sok tekintetben igazolja a gyermeknyelv fejlődésének vizsgálata. (Vö. Nyr 49:55. s köv. ll.)

Dolgozatának további folyamán a mondat alakulásával foglalkozik pszichológiai és logikai szempontból. A mondat meghatározásában Wundthoz csatlakozik, hogy a mondat egy egységes képzetnek szándékos tagolása logikai viszonyban levő részeire. A grammatikai alany a mondatnak az a része, amelyen alakilag valamiképp meg van jelölve, hogy ez a mondatbeli kijelentés hordozója. A mondatot lélektani szempontból elemezve, először a lélektani (pszichológiai) alanyt keresi. „Unter psychologischem Subjekt verstehen wir denjenigen Punkt einer Gesamtvorstellung, von dem aus die Gliederung erfolgt.“ Ez természetesen csak főnév lehet. Ha az egységes képzet tagolása közben két tárgy kerül egymással valamiféle viszonyba, az egyik, ahonnan a tagolás kiindul, a pszichológiai alany, a másik a pszichológiai objektum. Deutschbein *Objekt*-nek nem csak a mondat tárgyát nevezi, hanem sokkal általánosabb jelentésben használja, s evvel az egységes névvel jelöli a mondat minden bővítményét. Pl. *Der Mann* (psych. Subjekt) *auf der Strasse* (psych. Objekt). *Das Dach* (psych. Subjekt) *des Hauses* (psych. Objekt). Ha az egységes képzet tagolása közben, a képzet tárgyát ismertető jeleivel hozzuk kapcsolatba, ez esetben a pszich. alany és pszich. állítmány viszonyáról van szó.

A mondat kibővítésének lelki folyamatát D. Wundttól és Paultól eltérően fogja fel. Ha az egységes képzet elemzése közben pszich. alany és tárgy keletkezett, akkor egy másik folyamat pszich. alanyt és állítmányt fejleszthet, s ez a két folyamat nemcsak egymás után jöhet létre, hanem csaknem egyszerre; ezt nevezi D. sűrűsödésnek (Verdichtung) s így magyarázza a mondat bővítményeinek keletkezését. A jelzői bővítmény úgy is keletkezhetik, hogy az egységes képzetben eredetileg bent nem foglalt képzet asszociáció útján kapcsolódik hozzá. A gondolkodásnak és a mondatalkotásnak egy nagy lépése, midőn az ige önálló nyelvtani kategóriává alakul ki, vagyis midőn a tárgyi gondolkodást felváltja az állapoti. A tárgyi gondolkodás (gegenständliches Denken) a térben folyik le s a tárgyi pillanatnyi fázisát tartja szem előtt, az állapoti gondolkodás (zuständliches Denken) az egymást követő állapotok összefüggését és változását tartja szem előtt; feltételezi az idő fogalmát s az időben folyik le. Ezen az alapon tárgyalja D. az igei mondat pszichológiai és logikai feltételeit, áttér az ú. n. személytelen igék megvilágítására s szól az ítélet értékéről is. Előadása annyira rövid és tömör, hogy ez ismertetésben csak néhány főbb gondolatára irányíthatjuk a figyelmet. Őt első sorban a nyelvi kifejezés lelki feltételei érdeklik s ép ezzel ad alkalmat a nyelvésznek egyes kérdések mélyebb vizsgálatára.

Knie und Geburt. (Genu und genus.) Néhai való jó *Simonyi Zsigmond* egy német nyelvű postumus dolgozatban, amelyet *H. Schuchardt* tétetett közzé (K. Zschr. f. vergl. Sprachforschung 50:152—154.) egy igen érdekes problema-complexumot tárgyal. Az őstörténeti tény, hogy a vajudó nők egyes ókori (egyiptomi, héber és görög?) népeknél *téden* állva is *szültek*, kombinálja azzal a nyelvtörténeti ténnyel, hogy a 'térd' neve a szláv nyelvekben és több finn-ugor nyelvben 'ivadék, nemzedék' (Nachkommenschaft, Geschlecht) jelentésű is, s ebből azt következteti, hogy az 'ivadék' (quasi 'Kniegeburt') néha 'térd' jelentésű szóval volt megjelölve. Igaz ugyan, hogy a két jelentés közé közönségesen egy harmadik 'csomó, tag, íz' (Knoten, Glied, Gelenk) jelentés ékelődik be, de hátha ilyen közvetítő harmadik tagra nem volt mindig szükség? Ebben az esetben feltehető, hogy a latin *genu* és *genus* (*gignere*) szavak közvetlen etimológiai kapcsolatban állanak: *genus* eredetileg a. m. 'térd' és *gignere* a. m. 'genibus excipere,' mintegy 'erknieen.'

Az ötlet igen szellemes és a felhozott néprajzi adatok világánál igen megvesztegető. De a föllebb jelzett akadály is komoly. Azokban az indo-germán nyelvekben legalább, amelyekben 'genu' és 'generatio' összefügg, a közvetítő harmadik tag vagy nem, vagy feltehetőleg csak véletlenül hiányzik. A szláv ágban pl. ó-egyh. szl. *kolěno* valóban csak 'γόνυ' és φυλή' értelmű, de a megfelelő orosz, bolgár, szerb-horvát, cseh-tót szavakban megvan a hiányzó harmadik jelentés is (Barneker, Sl. Etwb. I. 545—546); a germánban is ó-angol *cnēo* szintén csak 'knee' és 'generation' (Sweet, Anglo-saxon Dict. 35), de a megfelelő ó-nord *kne* 'Knoten, Gelenk' értelmű is (Torp, Wortsch. der germ. Spracheinheit. 49.). Ha ez a nehézség nem elháríthatatlan, egy és más a thesis védelmére is felhozható. A lat. *genū* 'térd' szónak morfológiailag megfelelő (de, sajna, csak grammatikusoknál előkerülő) szanszkrit *dśānū* a. m. 'Geburt.' A lat. *genū* mellett egy szintén 'térd' jelentésű és semleges nemű *genus* lép fel (Cicero, Ovidius), amely oly képzés lehet, mint a szkt. *dśānis-* 'Geburt, genus' (Böhtlingk, Skt. Wb. s. v.), viszont a a lat. *in-genu-os*, *genu-inus* és perf. *genu-ī* u-bázisból való képzések, mint *genu*. A szkt. *dśānu-kā* 'gebarend' a *dśānu-* 'térd' szóval volna kombinálható. A lat. *genū* < *genu, *genus* < *genus és *genus* < *genos úgy állhatnának egymás mellett, mint pl. szkt. *tāpu-* 'forró', *tāpuš-* 'forróság' és *tāpas-* 'forróság' stb. Amennyire kedveznek persze az ilyen alternatiók a thesisnek, olyannyira meg is nehezítik a bizonyítást.

SCHMIDT JÓZSEF.

Könyvek. *K. Tagányi.* Lebende Rechtsgewohnheiten und ihre Sammlung in Ungarn. (Ungarische Bibliothek 3.). Berlin und Leipzig. Vereinigung wissenschaftlicher Verleger. 1922.

Az Athenaeum kiadványai: *Móricz Zsigmond.* Tündéerkert. Történelmi regény a XVII. század elejéről. — *Babits Mihály.* Timár Virgil fia. — *Krúdy Gyula.* Magyar tükör. — *Maupassant.* A Rondoli lányok. Fordította Laczkó Géza. — *Szalay Emil.* A magyar szerzői jog. — Az irodalmi és művészeti művek védelmére alakult nemzetközi berni unió.

Schultz A. Bevezetés a művészetbe. Ford. Lázár Béla. Pantheon irod. int. r. t.

Folyóiratok. *Turán* 1922. I. Paikert A. A turáni eszme. Petri Mór. Turáni szonettek. Bán Aladár. Karjala élethalálharca. Márki S. A turáni népek története. Némethné Sebestyén Irén. A távol Kelet.

Magyar Nyomdászati. 34. évf. 2—5. sz. Schwartz Ármin. Helyesírásunk irodalma. [Érdekes cikksorozatban tárgyalja a magyar helyesírást a könyvnyomtatók és a szedők szempontjából. I. A régi magyar írásmód. II. Az újkabkori írásmód. III. Helyesírási rendszerünk hibái.] — 4. sz. Rasofszky Andor. Fordítsunk figyelmet a nevek szedésére.

Orientalische Literaturzeitung. 1922. No. 4. — *Ernst Lewy*. Eine kaukasisch-balkanische Beziehung?

GYÁSZJELENTÉSEK.

Beöthy Zsolt. 1848—1922. Beöthy Zsoltban a Magyar Nyelvőr tulajdonkép nem dolgozótársát gyászolja, hanem törekvéseinek, céljainak egyik legfőbb támaszát, leglelkesebb segítő-társát. Nyelvészeti cikket nem írt egyet sem folyóiratunkba, csak azt az ötletét küldte be, amellyel Konstantinápolynak régibb *Konstancinápoly* alakját magyarázza (Nyr 33:112), továbbá a Nyelvőrben közölte azt a Szózatát, amelyet mint a tanáregyesület elnöke Szarvas Gábor követőihez és tisztelőihez intézett (Nyr 24:481), hogy állít-sanak látható emléket a nagy magyar nyelvtudósnak; ugyanott (Nyr 25:241) megismétli a Szarvas Gábor szobrára való gyűjtést célzó felhívását, a nemes ügynek befejezéseül a Nyelvőrben (28:340) adja közre Szarvas Gábor szobra előtt 1899. július 2-án tartott emlékbeszédét, végül megtisztelte a Nyelvőr 1912. évi első emlékfűzetét (41:57) „Egy Széchenyi probléma” című rövid elmefut-tatással, amelyben arra válaszol, hogy a különösen, merészen, újszerűen író Széchenyit hogyan értették meg kortársai, a XIX. század első felének magyar olvasói.

Mindez oly kevés, Beöthy félszázados írói munkásságának ezek oly parányi morzsái, hogy nagyítás volna őt a Nyelvőr dolgozótársává avatni. De a Nyelvőr mégis a magáénak vallja Beöthyt, azon egyszerű oknál fogva, mert Beöthy is a magáénak ismerte a Nyelvőrt. Mély tisztelettel és föltétlen becsüléssel viseltetett Szarvas Gábor, a Nyelvőr megalapítója iránt és benső szoros barátság fűzte a Nyelvőr második szerkesztőjéhez Simonyi Zsigmondhoz. A Nyelvőrt nem az orthológus vagy neológus kicsinyes szempontjából nézte. Teljesen levetkőzte azt az elfogultságot, amelyetől az ő nagy mestere, Gyulai Pál sohasem tudott szabadulni, aki Szarvas Gábortól és taborától a XIX. században oly magasra fejlett irodalmi és költői nyelv vívmányait féltette. Beöthy nem felforgatót, hanem hódítót látott Szarvas Gáborban, aki „fényes és éles szellemével, izgató és sugalló erejével, készültségének nagyságával és világosságával, szívós és törhetetlen kitartásával a magyar nyelvtudománynak mintegy visszahódította régi helyét a nemzet köztudatában és közéletében.” Beöthy jól látja Szarvas jelentőségét és ennél fogva találóan mondja róla, hogy félszázad, pontosabban Kazinczy óta nem volt senki, „ki nyelvünk eredetisége, története, törvényei iránt a komoly szeretet és munkás érdeklődés melegét

oly hatalmasan szét tudta volna árasztani ismét az egész művelt nemzet összes köreire, mint ő." Aki így méltatja Szarvast, aki annyit búzgólkodott, fáradozott, áldozott Szarvas Gábor emlékének méltó megörökítéséért, a Széchenyi szobra mellett álló Szarvas szobor létesítéséért, az bizonyára egy volt a Nyelvőrrel, annak szívéhez volt növe az egész Nyelvőr.

S a Nyelvőr és egész tábora mindig híven fogja őrizni Beöthy emlékezetét, mindig a legnagyobb magyar nyelv-művészek között fogja emlegetni, mindig a legkiválóbb magyar tanítómesterek egyikének fogja vallani, akinek egy félszázadig tartó támogatása, segítsége a Nyelvőrnek örök dicsősége marad.

(Debrecen.)

KARDOS ALBERT.

Király György. 1887—1922. Alig néhány hónapja ismertettük a *Nyelvőrben* a magyar ösköltészetéről szóló könyvét s most újra írunk róla, de ezúttal fájdalmas kötelességünk az írás: Király György meghalt...

Király filológus volt a szó legtágabb s legmélyebb értelmében. A filológia mint az interpretáció s rekonstrukció tudománya az irodalom- és nyelvtörténet kettős pillérére támaszkodik. S így Király, noha érdeklődésével első sorban az irodalomtörténet felé fordult, a filológia második összetevőjével sem szakította meg teljesen a kapcsolatot. Első tanulmányainak idejébe esik a pozitivistá Wundt néplélektanának s a hegelianus Croce nyelvészeti-kájának hatása. Ma már messzire kerültünk e hatások magyar lecsapódásainak álláspontjától, de kétségtelen, hogy Király fejlődésében nyomot hagyott mind a kettő. Hiszen végeredményben a néplélektan az összefoglaló rekonstrukciónak hasonló törekvése vezeti, mint akár az összehasonlító nyelvtudományt, akár az összehasonlító irodalomtörténetet. Király világosan látja az analógiát, de éppen utolsó művében óvatosan vigyáz arra, hogy ne történjék határsértés, hogy az elválasztó vonalak valamiképpen el ne mosódjanak. A nyelvészeti-kájának spekulatív, tehát ellenőrizhetetlen, megfoghatatlan része nem igen vonzotta őt, de tartós érdeklődést keltett benne a stílus, a költői nyelv eszközei és lappangó törvényszerűségei iránt. Az egyetemen Simonyi Nyelvtani Társaságának tevékeny tagja s mesterének, Katona Lajosnak példája is arra ösztönözte, hogy irodalomtörténeti kutatásai közben állandóan felhasználja a nyelvtudomány útmutatását. Első dolgozataiban, amikor még a XVIII. században (A törökországi levelek forrásaihoz EPhK. 1909; Mikes Kelemen fordításai u. o. 1912; Mikes K. levélformája, Irod. tört. 1913.) s a magyar romantizmus korában jár (Vörösmarty), inkább csak módszertani hasznát látja nyelvészeti iskolázottságának. De lassanként a régi irodalomba helyezi át munkakörét. Éveken keresztül foglalkozik a kódexek, a széphistóriák korával, a magyar széppróza kialakulásának történetével s noha első sorban itt is inkább tárgy- és formatörténeti kérdések érdeklik, a régi irodalom esztétikai értékének alacsonyrendűsége folytán akarva-aká-

ratlan közeledik a filológiának nyelvtörténeti összetevője felé. E közeledésnek nemcsak szöveginterpretációiban, forrástanulmányai-ban akadunk látható eredményére; egy verstani dolgozata (Az ősi nyolcas kérdéséhez, MNy 14: 126), két ismertetése (Heinrich János. Egy fejezet a német nyelvtörténetből. Irod. tört. 1912. I. 136; Honti, Rudolf, Italienische Elementargrammatik. Nyelvtudomány. 1914) s egy jegyzete (Az idegen helynevek nyelvünkben, Irod. tört. 1917. VI:96) is tanúságot tesz nyelvészeti tájékozódottságáról. Sokoldalú tájékozottságával különben is elválik nemzedékének legtöbb tagjától, sőt a nála idősebb kutatók jó részétől is. A legtöbb-jük tájékozottsága egyoldalú: középkori-latin (itt is szűk területen mozgó: legenda, himnológia), német vagy francia vagy olasz vagy angol, de alig akad közöttük olyan, aki egy kézben egyesítené a szétágazó területeket. Király itt is Katona tanítványa. A legtöbb germán s román nyelvvel, latinnal, göröggel, újabban a szlávval való foglalkozása páratlanul kitágítja látókörét. Nagy intuícióval éli bele magát a középkor világába s kétségtelen, hogy a tárgyak és formák összefüggésének tisztázása után eljutott volna a teljes rekonstrukcióig. Bizonyos, hogy Dilthey szellemtörténeti vagy Gundolf formatörténeti szintézise magasabbrendű mint az olyan, amely csak a tárgyak összefüggésére támaszkodik, de az is bizonyos, hogy Király tárgytörténeti hosszmetiszeteiben több az érték és maradandóság, mint száz meg száz olyan dolgozatban, amelyek eszmetörténeti frázisaikkal csak írójuk pozitívista tehetlenségét leplezik.

Hogy mennyire bele tudott kapcsolódni a régi irodalom s régi nyelv vérkeringésébe, ezt irodalomtörténeti dolgozatainál is jobban bizonyítják kiadásai (Mi asszonyunk szűz Mária csodáiról való hét legenda; Egy nemes emberről és az ördögről való história; Egy özvegy asszonyról s katonáról való história. Kner 1920; Ism. I. Nyr 50:17; Bornemisza Péter: Az barát fogadása. Manuskriptumképen u. o. 1921; Igen elmés és fölötte mulatságos anekdoták. Kner-almanach az 1922. évre. 1921) és *Faust* fordítása (Faustus históriája. 1921. Monumenta Literarum I. 6.) Az archaizáló nyelvi restaurációban és fordításban vannak előzői pl. Tóth Béla s főleg Laczkó Géza, de ezúttal is a maga útján jár. Mint remek *Aucasin* és *Nicolette* fordításában Tóth Árpád, az archaizálásban Király is inkább a mondatszerkezetre veti a súlyt s nem követi Laczkót szemképráztató, irodalmunkban páratlan megoldásainak területére. Keringésre bírja az elnémult XVI. század vérét s szinte észrevétlenül lopja beléje időszerű célzásait...

Király György halála pótolhatatlan veszteségünk. Helye betöltetlen marad, és bizonyára sokáig kell várnunk, míg akad újra valaki, aki folytathatná az ő programját. TROSTLER JÓZSEF.

Kulcsár Endre. 1858—1922. A Magyar Nyelvőr táborának egy régi híve dőlt ki a sorból f. évi március 29-én. *Kulcsár Endre* a magyar stílustörténetnek és a magyar tudományos stilisztiká-

nak buzgó munkása volt. A Nyelvőr 19. és 20. kötetében jelent meg egy nagyobb dolgozata a magyar nyelv képes beszédéről s a 28. és 30. kötetben egymásután ismertette a régi magyar stílműveseket, *Pázmányt, Mikest, Faludit*. Ápos, habár néha különkódésre is hajló tanulmányaiból két önálló munka is származott, egy középiskolai stilisztika és egy tudományos kézikönyv (Magyar stílus I—II.). Ennek két kötetében tömérdek hasznos adatot és érdekes megfigyelést halmozott fel, sőt néhány elfogadható törvényt is sikerült megállapítania.

Buzgó munkásságáért, amely sok tekintetben úttörő is volt, megérdemli Kulcsár Endre nemcsak a kegyeletes megemlékezést, hanem a tárgyilagos elismerést is.

K. A.

NYELVMŰVELÉS.

Magyar-ugorok vagy ugor-magyarok? Gróf Zichy István *A magyar őstörténet és a nyelvtudomány* címmel Akadémiánkban tartott fölolvasásában azt a népet, amelytől a magyar nyelv származik, rövidség okáért *magyar-ugornak* nevezi el (I. Akad. Értes. 1922. 36. 1.). Ennek az elnevezésnek, ha jól sejtem, az az értelme nyilván, hogy a finnugorság azon ágának történetében, amelyet *ugornak* nevezünk, s amelyhez a vogul, osztyák és a magyar nép tartozik, kellett lenni egy ősi korszaknak, amelyben a mi népünk *ugor* volt még ugyan, de a leendő *magyarság* nyelvi megkülönböztető jelei már föltünedeztek rajta, más szóval: *ugor* volt még ugyan, de már egyúttal némi mértékben *magyar* is. Ennek az őskori állapotnak a kifejezésére használja Zichy István a *magyar-ugor* elnevezést. Én, amint e kifejezést a fölolvasás alatt hallottam, azt jegyeztem meg mellettem ülő szaktársamnak, Gombocz Zoltának, hogy a magyar nép és nyelv őskorának ez az elnevezése az én nyelvérzékem szerint nem megfelelő, és hogy ezt a kort, illetőleg népet helyesen *ugor-magyarnak* kellene nevezni. Gombocz azt válaszolta, hogy ő is az utóbbi nevet ajánlotta a fölolvasónak, ez azonban a tanácsot nem fogadta meg. A fölolvasás után magával a fölolvasóval is közöltem a névadásra vonatkozó véleményemet, Zichy István azonban, amint az Akad. Értesítőbeli kivonatból látszik, megmaradt a maga eredeti elnevezésmódja mellett.

Az a kérdés mármost: melyikünk nyelvérzékének van igaza?

Ha népünk és nyelvünk őstörténetéről beszélünk, akkor kétségkívül a legősibb *magyarokról* akarunk szólni, arról a néprétről, amely a legősibb korban a *magyarság* kezdetét jelentette. Ebből a szempontból nézve a kifejezendő dolgot, az elnevezésben a *fő* szónak a *magyar*-nak kell lennie. A magyar nyelv jelentés-tanából azonban tudjuk, hogy az alárendelő összetételű összetett szavak két tagja közül mindig az utótag a *fő* fogalom, az előtag ennek csak megkülönböztető jelét adja, más szóval: csupán meg-

határozója. A *sárgásbarnában* a *barnaság*, a *sötétkékben* a *kékség*, a *kékeszöldben* a *zöld* szín a fő képzet; az előtagok: az első példában a *sárgás*, a másodikban a *sötét*, s a harmadikban a *kékes*, csak megkülönböztető, meghatározó fogalmak. Ebből a nyelvi törvényből következik, hogy ha mi a *magyarság* őseiről, vagy a *magyar* nyelv legősibb, a szó szoros értelmében kezdőkoráról beszélünk, akkor *fő* szóul, utótagul a *magyar* szót kell használnunk, vagyis *ugor-magyar* népről, nyelvünk *ugor-magyar* korszakáról kell szólanunk.) Ezt a törvényt érezte öntudatlanul a Hóman Bálint nyelvérzéke is, aki az *Értesítő* ugyanazon füzetében, szintén őstörténeti kérdést fejtegetve, „az *ugor-magyarságra* átalakító hatást gyakorló török keveredés“-ről beszél (26. l.), s így e nyelvi kérdésben a Gombocz és az én nyelvérzékem mellett szavaz.

A *magyar-ugor* kifejezés azonban, amelyet Zichy használ, a magyar összetétel jelentésánál fogva más szempont felé tereli az értelmet, és akkor van szabatosan a maga helyén, mikor nem a *magyarok*, hanem az *ugorok* őskoráról, illetőleg őskori nyelvállapotáról beszélünk, ha azt mondjuk például, hogy az *ugor* népegyeség és nyelvegység korában is voltak már egyes olyan apróbb, de egyre szaporodó nyelvi sajátságok, amelyek a *magyar-ugorokat* a *vogul-ugoroktól* és az *osztyák-ugoroktól* megkülönböztették, s amelyek idővel a nyelvjárás-keletkezés törvényei szerint a három nyelvnek különválására vezettek.

Azonban éppen itt van az elnevezés szabatosságának a kérdésében az ütközőpont. A magyar alárendelő összetételnek természete szerint ugyanis az utótag lévén a fő fogalom, a jelzőszó pedig, vagyis az előtag csupán megkülönböztető szerepet játszván, nyilván következik, hogy annak a szónak kell utótagnak lennie, amely a megnevezendő fogalomnak a legközelebbi nemét (genus proximum) fejezi ki. A *kékes-zöld* és *zöldes-kék* színnevek között az előbbi a *zöld* nemnek a fajtát, az utóbbi a *kéknek* a fajtát fejezi ki; a faji megkülönböztető jegyet (differentia specifica) amabban a *kékes*, emebben a *zöldes* jelöli, úgyhogy, amely tárgy alapján véve, tehát *inkább zöldre*, azt *kékes-zöldnek*, amely viszont alapján véve, tehát *inkább kékre*, azt *zöldes-kéknek* nevezzük. Ugyanez a viszony, illetőleg különbség van az *ugor-magyar* és a *magyar-ugor* elnevezések között is. Az *ugor-magyar* név ugor-kori *magyart* jelez, aki inkább *magyar* már, a *magyar-ugor* elnevezés ellenben *ős-ugor* népet, amely *magyar* jelleget is kezd már mutatni, amely tehát a *magyarrá* különülésnek csak a kezdetén van még. Ha ezt a fejlődésfokot akarja Zichy István a *magyar-ugor* elnevezéssel külön jelezni, akkor a főntebbi szemponttal szemben, amely az *ős-magyarok* nevét keresve, a fő szót a *magyar*-ban látja, mégis csak neki van igaza.

(Budapest.)

ZOLNAI GYULA.

Elszaporodott a „le.“ Letiport ország, levert nemzet vagyunk, hadseregünk is részben *le* van szerelve; nem csoda, ha ilyen körülmények között tekintetünk *lefelé* irányul, ha gondolataink

lent járnak és ha szavaink, kifejezéseink e lelki állapotunkat tükrözik vissza. De mégis mintha nagyon is elhatalmasodott volna a *le* igekötő újabb nyelvünkben, mintha a *le*-vel kötött igék nemcsak nyomasztó helyzetünkből erednének, hanem idegen utánzásból is fakadnának, mintha oktalan divat, könnyelmű megszokás volna a legfőbb melegágyuk. — Mint minden rossz szokás ellen, az ellen is fel akarunk szólalni, hátha még idejekorán visszaszoríthatnók, korlátozhatnók nyelvünknek ezt a legújabb járványos betegségét, hátha „leépíthetnők“ ezt a körtünetet, hogy a *le*-vel összetett igék közül a legképtelenebbet használjuk, amelyről külön is lesz szó.

Számos összetett igében a *le* egészen fölösleges. Elég, ha a hirlap közöl egy cikket, ha a gyáros *szállítja* a megrendelt árut; mire való a *leközöl*, *leszállít*? Ez az utóbbi annál kevésbé fogadható el, minthogy más értelemben (*bérl*, *árat leszállít*) már rég használatos. Más esetben a *le* igekötőt egészen más igekötőnek vagy határozónak kellene helyettesítenie. Eddig az egyetemi tanárok *előadták* a félévi anyagot, most *leadják*, az őrséget a háború előtt *felváltották*, a háború óta *leváltják*, a hirlapok régebben *közreadtak* valami nyilatkozatot, most *leadják*. Egyik napilapunk írja: „Politikai szempontból szeretné *lenyomoztatni* az ügyet.“ — A kereskedők használnak — ha jól tudom — egy magyar szempontból teljesen értelmetlen szót: *lehív*, amely *visszavon*-t, *visszarendel*-t akar jelenteni és amely bizonyára a legszolgáibb német fordítás. Szintén német forrásból eredt, valószínűen félreértésből a *leszegez*, amely már vagy húsz év óta rontja beszédünket és írásunkat, főképp a politikusokét. A régi magyar képviselőházban *tényeket konstataáltak*, esetleg *állapították meg*, az új nemzetgyűlésen *tényeket szegeztek le*. Régen a magyarok így vitatkoztak: *fölállítom azt a tételt*, ma így kezdik az érvelést: *leszegezem azt a tételt*.

Itt van a legfőbb ideje, hogy felszabadítsuk magunkat a szörnyen elszaporodott *le*-nek lenyűgöző hatása alól. A mai nemzedéknek a romokból építeni kell, megmaradt vagyonát, főképp szellemi tőkét, elsősorban a magyar nyelvet fejleszteni kell. Ehhez a munkához fölemelt fej, magasba irányuló tekintet szükséges, tehát: föl a fejjel! Hadd váltsa föl a *le*-t a *fel*! KARDOS ALBERT.

Leépít. A nemzetgyűlés pénzügyi bizottságának február elején tartott egyik ülésén a Köztisztviselők Fogyasztási Szövetkezete is szóba került, mégpedig a tisztviselőknek természetben nyújtott (tehát nem: természetbeni) járandóságával összefüggésben. A tárgyalásról félhivatalos közlést is adtak ki s ennek következtében február 4-én és 5-én minden egyes ujságban csaknem azonos tudósítást olvashattunk. A közlemények arról szóoltak, hogy a felmerült kívánságok értelmében az említett illetményeket lassan-lassan meg kell szüntetni s a tisztviselőknek tisztán pénzbeli illetményeket kell adni. A Szövetkezet működésének ellenőrzésére bizottság alakítását vették tervbe s célját úgy jelölték meg, hogy a természet-

ben adott járandóságokat illető „fokozatos *leépítés* munkájában való közreműködés lesz a feladata.“ Február 5-én a pénzügyminiszter levelet intézett az újságokhoz s ebben a következőket írja: „A ma reggeli lapok egy részében elferdített hírek közöltettek a Köztisztviselők Fogyasztási Szövetkezetéről és illetve a pénzügyi bizottságnak a tisztviselők természetbeni ellátásának *leépítésére* vonatkozó határozatáról.“

A nyelvnek folyton fejlődő, egyre alkotó ereje tehát új szóval gazdagította volna a nyelv kincsesházát, ha ugyan tűrhető az ilyen kétes értékű gyarapodás. Azonban ennek a szónak, vagy szóhasználatnak alapja nincs valami mélyre *leépítve*. Állapítsuk meg, milyen értelemben akarnák itt — német mintára — a *leépít* igét felruházni. Azt akarják vele mondani, hogy a kérdéses illetményeket nem szándékoznak máról-holnapra megvonni, hanem fokozatosan akarják megszüntetni. Tehát nem fogják az épületet a fal tövéig egyszerre lerombolni, hanem a téglasorokat egymásutánban fogják leszedegetni. Már pedig a *leépít* ige használata csak egy esetben helyes; ha arról van szó, hogy a ház alapját, vagy más részét *leépítik* a föld alá. Az ilyen németből átcsempészett szóhasználatra ugyanazoknak van szükségük, akik valamely munkát nem megkezdnek, hanem *felvesznek*, akik valamit nem megállapítanak, hanem *leszögeznek*, akik nem terveznek, hanem *kontemplálnak*, akik nem tanácskoznak, hanem *ankéteznek*. Akik szavaiknak ilyen eszközökkel akarnak súlyt adni s akik elfelejtik, hogy az igazság akkor hangzik a legerősebben és leghatározottabban, ha a legegyszerűbben fejeződik ki.

DÉNES SZILÁRD.

Vajjon mit jelenthet és honnan kerülhetett ez az eddig ismeretlen összetett igénk?

Természetesen olyasmit jelent, amit az alapszó, az *épít* sohasem tett, ami e szónak egész multjával és jelenével merőben ellenkezik. Az *épít* tulajdonképpen éppé, egészé tesz, aztán készit, alkot, teremt, mindenesetre olyan cselekvés, amelynek irányához az emelkedés, a fölfelé haladás fogalma kapcsolódik. Az *épít*hez a *le* igekötőt kötni éppen olyan képtelenség, éppen olyan *contradictio in adiecto*, mint ha valaki például a *sujt*, *süülleszt*, *hanyatlik* igék a *föl* igekötőt tenné.

A *leépít* tehát csökkentést, csonkítást, megszüntetést, felosztást stb. akar jelenteni alapszava ellenére.

De a pénzügyminiszter, sőt a pénzügyi bizottság komoly államférfi és komoly politikai testület tartoznék lenni, és nem engedhet meg magának ilyen nyelvi tréfákat.

S hogy honnan került a magyar nyelvnek ez az új nyeresége? Természetesen idegenből, a németből, onnan is szolgálai utánzással. A német hivatalos stílus alkotta és aztán a német hirlapok hozták forgalomba az *abbauen*, *Abbau* szavakat, főképp a háborús szervezetek, a hadi központok fokozatos felosztásának, lassankénti megszüntetésének a jelölésére. Hogy a német *abbauen* és *Abbau* nem

foglal-e magában olyan logikai ellentmondást, mint a magyar *léépít*, annak a kutatásába nem megyek bele; elég annyit kijelentennem, hogy minél inkább megfelel a német nyelv természetének, minél inkább a német gondolkodás mélyéből fakadt az *abbauen* és *Abbau*, annál kevésbé illik bele a magyar nyelvbe, annál kevésbé egyezik meg a magyar felfogással.

(Debrecen.)

KARDOS ALBERT.

Előbbkelő. Nemrégiben egy 9 éves fiúcska, karácsonyi aján-dékul kapott könyvében olvasgatva, ezzel a kérdéssel fordult hoz-zám: Ugy-e, bácsi, ez nem jól van mondva (és itt a könyvének következő mondatára mutatott): „Botond és Kusid melegen paroláztak a kemény Niketásszal s az *előbbkelő* görögökkel“. Ugy-e, így kéne mondani: *előkelőbb* görögökkel? — A fiúcskának nyomban igazat adtam és kíváncsian néztem meg az ifjusági iratnak címét, amely így szól: Honszerző Árpád. Az ifjuságnak írta Benedek Elek. 2. kiad. Bpest, 1915. (A hely a 125. lapon olvasható.)

A gyermek természetes nyelvérzéke, amelyet az iskola még nem rontott meg, megütközött az *előbbkelő* görögökön, akik, így nevezve, csak *korábban kelők* lehettek volna, és kiérezte a volta-képpeni gondolatot, hogy Botond és társa nyilván csak az *előkelőbb* görögökkel parolázhattak. Az író t alkalmasint a *nagyszerű*-nek szókásos *nagyobbszerű* középfoka tévesztette meg, valamint az, hogy pl. a *messzemenő* támogatás is a legnagyobb jóindulatot ígérgető miniszterek ajkán *legmesszebbmenő* támogatásként szokott elhang-zani. Ámde míg a *nagyszerű* és *messzemenő* összetételes szók elő-tagjának képzetét még a kevésbé eszmélkedő ember is kiérzi, és ezért fokozás esetén *nagyobbszerűt* és *messzebbmenőt* egészen ter-mészetszerűleg mondhatunk (az előbbi helyett ugyan *nagyszerűbb* is járja, és ez is kifogástalan szó): addig az *előkelő*, vörnehm, her-vorragend' fogalmában senki sem érzi már az összetétel tagjainak eredeti értelmét, ez az értelem már átvitté módosult, s mihelyt az *elő* szóhoz teszem a fokképzőt, azonnal visszatér nyelvérzékünk előtt, mint az említett fiúcska nyelvérzéke előtt is, az összetett szó elemeinek voltaképpeni, szószerinti jelentése: a 'korábban kelő', ami természetesen nem felel meg a gondolatnak és megütközést vált ki.

Reméljük, hogy Botond és társa a 3. kiadásban már nem az *előbb kelő*, hanem az *előkelőbb* görögökkel fognak parolázni, és e reményünkhöz még azt a tanácsunkat fűzzük hozzá, hogy a Botond társának nevét írja a szerző ezentúl bátran *Küsid*-nek, mert-a krónika *Cusid*, *Kusid* írású személyneve alig lehet egyéb mint a *küis* 'kis' szónak kicsinyítő alakja, úgyhogy mondabeli hősünket minden bizonnal *Küsid*-nek nevezték a maga korában. (Vö. Pais Dezső cikkében: Régi személyneveink jelentéstana. MNy 18 : 28.)

(Budapest.)

ZOLNAI GYULA.

Ornamens és posztamens. Kétségtelen, hogy a tudatlanság a legkészebb nyelvújító, a legszaporább szógyártó. A tudatlanság,

mondjuk féltudás talajából hajt ki sok korcs-szülött, amelyek aztán átburjánzanak az iskolázottak beszéd- és írásmezejére is. Bizonyos, hogy legalább is latinul nem tudott az, aki így okoskodott: ha német *Regent* = latin *regens*, német *Exponent* = latin *exponens*, német *Koeffizient* = latin *coëfficiens*, akkor német *Ornament* = latin *ornamens*, német *Postament* = latin *postamens*. (Vö. MNY 13:16.)

Ha jól emlékszem, ezeket az eltorzított latin-magyar szavakat egy Kossuth-szobor leírásában olvastam először több, mint tíz évvel ezelőtt. Megütköztem rajtuk, de azzal nyugtattam meg magam, hogy ez csak magában álló tévedése a vidéki szobor-pályázat bírálójának. De később művészeti folyóiratokban, esztétikai tanulmányokban is elégszer talákoztam e korcsokkal, majdnem oly gyakran, mint politikai beszédekben, vezércikkekben az *inferioris* szóval, ezzel a képtelen középokkal.

A példa vonz, különösen a rossz példa s így ne csodálkozunk, ha az *ornamens* és *posztamens* idő folyamán meghozta a *documenst* és *monumenst*, mintha a latinban sohasem éltek volna a *-mentum* képzős semleges nemű főnevek és mintha ezek közül nem elég jött volna át a magyarba, többek között a *fundamentom* és *testamentom*, mintha nem volna egy tréfás gyermekversben, valami táncnóta féleiben: *pádimentom*, *sárimentom*! talán megfordítva is: *sárimentom*, *pádimentom*.

A korcsajtások még tovább terjedtek; nem rég hallottam egy templomi beszédben régi *pergamenseket*, ami még az eddigieknél is korcsabb. Ezután csak azt várom, hogy mikor fog elhangzani akár papi ajakról, akár a hívők szájából: *a szentírásnak ó-és új testamense*.

KARDOS ALBERT.

Okság, éniség és egyéb tudakosság. A „Földrajzi közlemények“ mult évi utolsó füzetében megjelent egy közlemény: „Oksági problémák a kultúrföldrajzban“. Ebben a cikkben a szerző beszél természettudományi *okságról*, természeti és tiszta *éniségről* s tele tüzdelté latin kifejezésekkel, mintha csak valamelyik 18. századi könyvből írták volna ki. Pl. „A tiszta éniség oly absztraktum, hogy bár pszichológiai probléma lehet, de a földrajz szempontjából egyáltalán nincs szükség arra, hogy e hipotetikus alapra helyezkedjünk.“ — „Exaktság a célunk mindenütt s különösen aktuális hangsúlyozni a kultúrföldrajz mai stádiumában, hol sokféle probléma keverődik s tisztán kell látnunk a problémák mineműségét.“ — Abba még belenyugodhatunk, hogy a bölcsészet *okság* műszavát átvegye a földrajz számára, de az *éniség* értelmetlen új szó. A *ság*, *ség* képző ugyanis csak milyenséget jelentő melléknevekhez ragasztható valamely tulajdonság kifejezésére, de *éni* melléknevünk nincs. — Említ a szerző *aláhúzott disztinkciót*. Miért aláhúzott? Az írásban a szót akkor szokás aláhúzni, ha annak nagyobb nyomtatékot akarunk adni, azt nyomtatásban feltűnőbb betűkkel kívánjuk szedetni. De az „aláhúzott“ szót nem lehet kiemelő jel-

zőnek használni. — Olvasunk továbbá „absztraktum“-ot; ilyen szó a latinban sincs. Majd meg azt mondja, hogy „helytelen interpretációk igen zavarossá tehetik problémáinkat.“ Bizony zavarosabbá nem lehet tenni valamit, mint ahogy a cikkét a szerző teszi a tömördek latin kifejezéssel. A tanárnak vagy tudósnak arra kell törekednie, hogy minél könnyebben és jobban megértesse magát. Már pedig a magyar nyelv szókincse elég gazdag ahhoz, hogy ezt meg is tehesse.

G. B.

A tőle megszokott. Különös szépséget rejthet magában ez a kifejezésmód: *a tőle megszokott*. Napilapjaink legalább bőségesen fogyasztják. A Magyarország február 17-i számában olvasom: Andrassy Gyula gróf *a tőle megszokott egyórás késéssel érkezett*. Ugyanazon cikkben, néhány sorral lejjebb ismét: Közben megjön Sztérényi, *a tőle megszokott szakettben*. De ha átlapozzuk a politika sivar rovatait s a művészet gondosan ápoltságába tévedünk, ott is csak ezt találjuk: A zongoraművész *a tőle megszokott virtuozitással játszotta* Beethovent. A színész *a tőle megszokott hévvel alakította* Ádámot. Akár magyaros, akár magyartalan ez a kifejezés, engem mindig úgy megborzaszt, mint a kenetlen ajtónak egyre visszatérő éles nyikorgása. Édes anyanyelvünk olyan sokoldalú, színes, változatos, hajlékony. Az írásművészet napi bémunkásai, az újságírók, nincsenek arra kényszerítve, hogy únos-untalan ugyanazokkal a merev és kész formákkal dolgozzanak. Mennyivel könnyebb, egyszerűbb, kifejezőbb, találóbb, változatosabb volna, ha Andrassy Gyula gróf *az őt jellemző* egy órás késéssel jelennék meg a nemzetgyűlésben, ha Sztérényit *szokásos* szakettjében látnánk, ha a zongoraművész *sajátos* virtuozitásával elevenítené meg Beethovent s ha a színész *egyéni* hevével szólaltatná meg Ádámot.

NÉMETH ALADÁR.

MAGYARÁZATOK.

Ápoljuk a magunk tájszólását. Örvendetes jele az időnek — írja a Brassóban megjelenő *Burzenländer Bote* szász-német napilap 1921. nov. 5. számában, — hogy egyes néptörzsek Németországban a maguk külön sajátosságaira kezdenek újra eszmélni, anélkül hogy megzavarnák ezáltal a belső német egységet. Ellenkezőleg, mindegyik törzs csak megerősödik, ha arra gondol, ami népmivoltában a legjobb. Természetes, hogy ott, ahol a népegyéniség öntudatra ébredt, mint pl. Holsteinban és Schleswigben, követelik megint a plattdeutsch isteni tisztelet nyelvét s gyakorolják is. Sőt Schleswigben nemrég Stoltenberg apát egy plattdeutscha Enekes Könyvet adott ki. Mikor mi a magunk szász nyelvjárására gondolunk, — írja a nevezett lap — sajnálkozunk kell, hogy az istenitiszteletben lelkészeink közül sokan nem urai anyanyelvüknek, holott a falun, vidéken nem kerülne fáradságukba azt jól megtanulni.

Megvan a magunk szász szótára, mely a nyelvjárásban és annak sajátságaiban derekasan eligazít. A szász városok nyelvét az utolsó nemzedék túlokos eszénkedése, a „*kaiserlich*“ iránti szerelemből, pusztasággá tette. Ehhez járult az az együgyűség, hogy a tájszó-
lást előkelőségből kerülni kell. De már most még a városokban is a fordulat állandó jele mutatkozik, amennyiben Brassóban gyermekcsoportok alakultak a belvárosi népiskolában s magánórákat vesznek a szász nyelvből.

A szász lapnak ehhez a közleményéhez néhány érdekes adatot csatolhatok az erdélyi szász-német nyelv történetére vonatkozólag. Salmen Ferenc nagyszzebeni szász *comes* 1846-ban rendelte el a szász székben a Királyföldön, a latin helyett az osztrák (német) nyelv és rendeletek hivataloshasználatát, az 1844-iki magyar nyelvi törvények utóhatása következtében. Binder György erdélyi ág. ev. szász püspök (superintendens) pedig, 1848. december 9-én adta ki az összes szász lelkészekhez és iskolákhoz a maga körlevelét. Ez a püspöki körlevél elrendeli, hogy „újívtól (1849) kezdve templomokban és szász iskolákban ezentúl beszéljék felváltva a szász nyelvjárást és az újfelnémet nyelvet. Ezzel a móddal talán rábíráhatók lesznek — írja a püspök, — a járási gyülekezetek és consistoriumok is, hogy hasonlóképpen fognak cselekedni.“ *Ich werde dann mit Gott versuchen, wie die Sache sich machen wird.* „En Isten segítségével megpróbálom, lám, mire mehetünk“ — írja a körlevélre, Thellmann, a szászkezdői esperes. Jelenleg (túl az erdélyi Királyföldön) egyes szász falvakban és községekben, igen nagy hatással adnak elő színészek és műkedvelők két szász népies nyelven írt szindarabot, amelyeket Schullerus Anna szász dialektusban írt. A nevezett szász népies szindarabok címei: „*Am zwien Krezer*“ (Két krajcárért) és „*De Olden*“ (Az öregek).

BALÁSY DÉNES.

Kéne eh. *këllene* (a 17. század óta NySz) föltűnő összevonás. Igaz, hogy ilyen gyakran előforduló igealakokban különben is törté-
nek efféle erős egyberántások, mint éppen a *kell* igének népies *kék* alakja is mutatja eh. *këllenek* (l. NySz és MTsz). Mégis azt hiszem, a *kéne* (néhol *kënek*, Dtül *köne*) alak nem ilyen ugrással történt, hanem fokozatosan, úgyhogy *këllene* előbb ezzé lett: *këlne*; ez előfordul már a DomK-ben 312: *kellyne*, olv. *këllne*, tehát köthangzó nélkül, mint ugyancsak ebből az igéből: *këlnec* eh. *këllenek* Bécsi K. 105 és Helt. Krón. 31, *keelnek* SándK. 10, *kelnek* uo. 2. (Pedig a szabályos alak *këllenek*, mint *vallanak*, *hullanak*.) Innen aztán *kënek* (Nyr 4:373, Udvarhely) és *kënek* (23:577, 30:46 Torda-A. vm.). *Küldenek* helyett is előfordul *küldnek* s aztán Dunántúl ezt is összevonják s azt mondják: *künnek*, *künne*, *künnyi*, pl. *Kútra künne*, *senki sincs* (Népdal: „Bedi Bözse“, Fehér m.). Vö. még: *küldnél* (Kis János: Iphig. 1:3). Írtam egy levelet, de kitől küldjem el? Szarkától küldném el... (Népk. 1:166). — A *kéne* alak a NySz adatai szerint már 1682-ben előfordul Haller Jánosnál, továbbá Gyöngyösínél (Igaz barátság 3. fv.): *kéne* orvosságot kérni;

aztán II. Rákóczi F. levéltárában, de ez utóbbiban már az egytagú *kén* alak is előfordul (1:126): „Attúl félek, mikor legjobban *kén*, magát hagyják kegyelmedet.“ Beregszászi Nagy Pál a *kell* igének ezeket az alakjait sorolja föl: „*kellene, kéne, kén, kék*“ (Dissertatio philol. 1815. 36—37). Horváth Adám a *kéne* alakot debreceninek mondja (Jutalomfeleletek 1821. 1:36). Vö. még: Hanem ahhoz *kéne* vakmerő bátorság (Arany: Jóka örd.). Mi *kéne*? (Arany: NC 3:20.) Eszébe jutott, hogy falatozni *kéne* (Pet. János v. V.). A legdicsőbb nemzetnek *kéne* lennünk (Gyulai: A népszerűség). A lovat valami pincegátor előtt meg *kén* akasztani (Tompá: Huszárkaland, id. Lehr: Toldi 397). Nagyváradra *kén* menni (Népk. 1:328). *Kéne* h. *kén* ugyanolyan rövidítés, mint *volna, vóna* h. *vón* (így mondják a felső Tiszavályán, Szatmárban, Szabolcsban, Debrecenben, leginkább magánhangzó előtt, 1. Nyr. 14:277). Jajgattatok is vón mindjárt (Arany: Arist. Acharn. 321). Vö. Enyhe *voln'* e kő alattam (Ar. A honvéd özvegye). Csupa merő csillag *voln'* az ég (Pet. Pusztá föld ez). — Még megjegyzem, hogy a *kell* igének más rövidített alakjai is előfordulnak, pl. *kőt* eh. kellett (Tolna m. Nyr 6:319), *kő* eh. köll (Dunántúl, 1. MTsz), *ké* eh. kell (Krizsa: Vadr.¹ 196), *kétem, kéjek* (Szék., id. TMNy 1:237). Vö. még MTsz, *kell*. — Legfurcsább ez a két helyről is közölt keverék alak: *kékne* (Nyr 25:93, 27:409) < *kék* × *kéne*.

Kellenék eh. *kellene* már Komjáthynál előfordul (NySz) s alkalmasint a *kelletik* analógiájára lett ikessé. A *kellenék* összevonása lehet a ma annyira elterjedt *kék* alak, s erre nem tudok régibb adatot, mint 1735-ből (Komáromy A. Magy. boszorkányperek 480). — Mátyusföldről Zolnai a *kell* igének ilyen alakjait idézi: *kéll, ké, köll, kő, köllene, kéne, kék* (Nyr 20:174). Vö. még a Répce vidékéről (20:413).

SIMONYI ZSIGMOND.

Tájszók. 1. *Kajács* a m. ferde, nem szabályos szögletre-menő. Ilyen értelemben különösen a felsőborsodi palócság nyelvében járatos. Pl.:

— De széép beékás a kendeőd, dërága voót-ē?

— Széép ám, csak az a kár, hogy égyyik szögletyi *kajács*.

A nem rendes járás jelzésére a palóc a *kajácsúl*-t nem használja. A hibás járású ember náluk *kajlán, kajszán, csámpásan, cséklyésen* jár; mert a lába is: *kajla, kajsza, csámpás* v. *cséklyés*.

2. *Cséklye* (cséklye) a m. faláb. A mátraalji palóc falvakban, amikor az őszi sarak beköszöntenek, ez a legolcsóbb közlekedési eszköz. Igaz, nem szól hosszú útra, csak a szomszédok, helyben-lakó komák, sógorok szokták rajta esténként egymást felkeresni. De ez nekik akkuratósan jó, mert így megrövidítik a hosszú estéket és ami fő: a *csizmába sem esik kár*.

A *cséklye* gyermek-lábszár vastagságú faágból készül, amelynek az alsó (vastagabb) végén, 20—40 cm. magasságban elég erős oldalága van. A többi ág lenyesődik; ez az egy pedig megmarad lábtartónak. A lábtartót, hogy erősebb legyen, vékony fűz vessző-fonással erősítik a *cséklye-szárhoz* s hogy a csizma- vagy meztelen talp jobban elhelyezkedhessék rajta, csepű vagy száma csóvát kerítenek a tetejébe. A *cséklye* hossza különböző; a lábtartótól számítva azonban csak csipőn alul érhet. A felső végén lyukat fűznek; abba szij- v. kendermadzagot húznak,

amit úgy kötnek karikába, hogy a *cséklyező* a kezefejét átdughassa rajta. Ez a biztosíték arra, hogy a barátságos sár a cséklyét ki ne kapja az utas markából... A cséklyén járó a számszáma alsó végével mindig egy-egy enyhén befelőlő ívet ír le. Innen a *cséklyés* elnevezés.

3. *Kajma*. Rokónértelemű a *kajács*-csal. De nem szögletre-menő kendő, abrosz stb. ferdeségét jelölik vele, hanem inkább a kerek vagy tojásdad alakú tárgyak szabálytalanságát. Pl. *Ollyan széép tulipántos tányírt vëttem a fazekastóó kéccérteötve, hol tészti. Igaz, hogy kajma az éggycik széélyi, de attoó csakú jao. Jao kalap e. Éphogy ak karimaja ek kicsint kajma.*

4. *Tudalom*. Olyan (többnyire gyógyító) ismeret, tapasztalat, tudás, amely egy-egy családban apáról-fiúra száll. Ilyenek pl. a kifecamodott testrészek helyreigazítása, veszett kutya marásának gyógyítása olyan porokkal, amelyet a *tudalmas ember* maga készít — az ő örökölt titka szerint — különféle hasznos fűvekből. A *tudalmas ember* gyógyítja a *farkassitétét* és sok más emberi és állati nyavalyát. A *tudalmas* szó a nép értelmében nem a *tudákkal* egyjelentésű, (mint a Czuczor—Fogarasi szótárban olvasom) hanem a *tudóssal*. És sajna, népünk jó része még ma is jobban bízik a tudalmas emberek gyógyításában, mint a tanult orvosában.

(Gyöngyös.)

BORSODI LÁSZLÓ.

Pótlás. *Lei vagy leu* (Nyr 51 : 62). Az idegen pénznemek elnevezésében gyakran előtérbe nyomul a többször hallott többes szám. Magamon is tapasztaltam, hogy noha tudok románul, a *lei* alak megszokottabb, mint a *leu*. Ugyanezt megfigyelhetjük a német beszédben, ha líráról van szó : *Lire kaufen, 50 Lire* ; de : *eine Lira* ? A *Krone*-hoz jobban illik a *Lire*, tehát gyakran mondják is. A *Frankfurter Zeitung*-ban ezt olvasom (1922. május 4 ; 1. Morgenblatt) : „alle Devisen liegen in Holland schwach, sogar zum Beispiel die schwedische Krone, der schweizer Franken und... stb.“ Miért nem *Frank* ? Itt belejátszik még a kifejtésbeli nehézség. A németben majd így mondják : *fran*ⁿ több. *frans*, majd *Frank-Franken*, majd pedig vegyesen : *fran*ⁿ—*franken*. Ez az ingadozás eltűnik, ha az egyes és többes szám egyforma : *der Franken—die Franken*, mint *der Namen—die Namen*.

(Bonn.)

SPITZER LEÓ.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Tallózás régi sorok között.

Egy 121 éves érdekes könyv akadt kezembé. Első kiadása valószínűleg 4, a második 3 évvel előbb jelent meg. Veres Mihály fordította németből „mind a' mostan élő, mind az ezután következendő Aszszonyoknak és Leány-Aszszonyoknak hasznokra.“ A munka a családi élet és a háztartás körébe vágó hasznos tanácsokat osztogat a jó gazdasszonyoknak. A „Toldalék“ pedig dr. Hufeland írásai nyomán az anyákhoz szól, hogy miként neveljék az első esztendőben kis gyermekeiket.

A kezemben levő példány csonka példány. Címlapja hiányzik, a XXIII. lapra terjedő Elöl-járó Beszédből csak a VII—X. lapok vannak meg és a tulajdonképpeni szöveg az 5. lapnál kezdődik. A könyvnek egyéb hiánya nincs. Hellebrant Árpád úr szíves közlése

szerint ide iktatom a mű teljes címét: „A' Jó Gazda-Aszszony, avagy olly hasznos könyvetske, mellyben az Aszszonyoknak házaikban és házaik körül, sok hasznos és meg-kívánható dolgok meg-írattattak. Német nyelvből mind a' mostan élő, mind az ezután következő Aszszonyoknak és Leány-Aszszonyoknak hasznokra fordította és közönségessé tett Veres Mihály. Harmadik meg-bővített Nyomtatás. Pozsonyban és Pesten, Fűskuti Landerer Mihály költségével és bőtüivel 1800.“ K. 8°, XXIII + 251. 1. és 11 számozatlan lap. Elöl egy címképpel. Az Elöl-járó Beszéd kelt: „Debreczenben 1796-ik Esztendőben.“

A könyv nyelvi és néprajzi szempontból is becses. Mert bár a munka fordítás, a fordító feladatát nem szolgálai módon, hanem önállóan, kellő tájékozottsággal és helyes nyelvérzéssel végezte. Figyelemmel volt gazdasági helyzetünkre, a nép fölfogására, ismereteire és a tárgyra vonatkozó magyar irodalomban is tájékozottságának adja jelét. Számptalan népies elnevezéssel él és erre hivatkozik is Elöl-járó Beszédében, valamint a szöveggel kapcsolatban egyik jegyzetében. Ez utóbbi helyütt (a 90. 1. jegyzete) a következőket írja: „Mint az Elöl-járó Beszédemben említém: az illy patikai szerek még nevezetesebbek régi neveikről; azért is azokat meg-hagytam, tudván azt, hogy kinek kinek ugyan tsak ezekért a' patikába kell szorúlni, a'hol az új nevekkal semmit sem érne.“ Egyes növények magyar elnevezésénél Benkő József nevére hivatkozik, akiről tudvalevő, hogy történettudós létére kiváló magyar fűvész is volt. Bár a műből nem állapítható meg, hogy a fordító Benkő József melyik munkájából veszi egyik-másik adatát, valószínű, hogy Benkő *Botanikai Szótár*-ából, amely Molnár János könyvesházában (I. 1783. 317—432. 1.) jelent meg.

A néprajzi kutató a munkában a babonás eljárások számtalan érdekes példájával találkozhat. Maga a fordító sem vonhatja ki magát teljesen korának babonás szokásai alól, bár józanabb ítéletének is tanújelét adja. Mikor már nem állhatja tovább a babona túlzásait, kitör belőle a méltatlanság. Egy helyütt (85:134) a következőket írja: „NB. Még a' fordító sem írt illy visszás dolgot: de ha ez igaz nem lenne-is, a' többit azért meg-vetni nem lehet.“

Nyelvi szempontból érdekes kifejezésbeli (hangtani, jelentés-tani stb.) sajátosságokra találunk a munkában s egyben a régies szókincs és nyelvi fordulatok gazdag forrásából meríthetünk. Ezúttal a kifejezésbeli sajátosságoknak és a régies nyelvkincsnek följegyzésre méltó nyers anyagát közöljük bizonyos csoportosítás szerint.

I. Kifejezésbeli sajátosságok.

Azon *fontban* = azon mértékben (EB. VII.)¹ — olly *módtalan* = határt, módot nem ismerő (EB. VIII.) — öt ezer aranyokba *készült fel* az ebédje (EB. IX.) — *bötsmüllő* = becsmérő (EB. IX.) — *környül-állás* = körülmény (EB. X.) — *pár szén* 36 — *pár tűz* 8 — *eleven lúz* 36 — *fővön* = főjön 6; *fővjen* 56 — *lév* = lé 13 — *szárazd-meg* = száritsd meg 6 — *egészlen* = egészen 7 — *meg-*

¹ EB. = Elöl-járó Beszéd. T. = Toldalék.

szűrtvén = megszőrvén — téglázdmeg = vasald meg 7 — *himmel varrott* = himzett 8 — *széllyel el-mégvény* = széjjelmegy 8 — *meg-higgadt lúg* = leülepedett l. 10 — *fényjéket* = fényüket 12 — *színeket* = színüket 12 — *bennük* = bennük 19 — *eledelek* = eledelük 80 — *beléjek, heréjek, sebjek* = beléjük, heréjük, sebjük 81 — *szítató papiros* = itatós 13, *szívtató p.* 113, *szívató p.* 157 — *pergeld-meg?* azt (a tojás sárgáját) jó pár tűz felett 13 — *tetszene benne* = úgy tűnnék föl, úgy látszanék 15; a motskok többé-benne *nem tetszenek* = nem látszanak 21; tisztátalanság rajtok *ne tessék* = ne lássék 77 — *meg-szárászthadd* = megszárázthatod 16; *meg-próbálhadd* = megpróbálhatod 16; *ki-moshadd* 21; *le-törülhadd* 28; *metélhadd, fordíthadd* 44; *el-lehadd* 68; *meg-hintheadd* 73 stb. — *meg-motkskolódik* = mocskos lesz 18 — *lapasz-sár* = tapasztó sár, agyag 20 — *mongyorónyi* = mogyorónyi 23 — *le-ereszeltt* (desztillált) bor-etzet 25 — *fejér kövek* (a halál fejében) 26 — jól *bé-tsináltt* (bedugaszolt) üveg 30 — *szoros* (vékony) nyakú üveg 31 — *elegyítsd-meg, elegyítsd össze* = vegyítsd össze 32, 35 — *bélek* = belek 37; *bélekkel* 39 — *szorgalmatos gond* (vö. Szigeti Veszedelem III. 8.) 41 — *pomáda* v. pomádé 46 — *balzsamom* = balzsam 56 — *gerézd* = gerezd 60 — *patsmagol* 62 — a *fül-sár* (fülsír) a szemet *érdeklí* (hatással van rá) 63 — *perzseg* (a faolajjal kevert szappan olvasztás közben) 64 — *étel-kívánás* = étvágy 64 — a májnak *húvsége* = gyulladása 64 — *hideg-vette tag* = fagyott t. 64 — *fakadék* = fölfakadó seb 64 — *bátorságos* (bátran használható) flastrom 64 — *el-állhassa* = kibírja 68 — úgy *alkalmaztassd* = úgy intézd, úgy végezd 69; *alkalmaztatván* = mérvén 74; *alkalmaztathadd* = alkalmazhatod 75 — *a' szemed' elintézése szerént* = szemmértékre 70 — *hozattalhatnak* = hozhatók 74; *el-üllettelhetnek* = elültethetők 76 — A' mit (a ludak) a' Hóld' *nevelkedésével* hiztak, azt a' hizást a' Hóld' fogytával *le-velkezik* 79 — *a' kakasok herélések* = a kakasok herélése 81; — *magvok tartójak* = magvuk tartója 86 — *a' több marad tollak* = a megmaradt többi toll 87 — *ki-ágasbogastított* (pihe) 87 — *elegendendő* = elegendő 93 — *a' nap estvélig szolgál* 101; *a' melyre a nap szolgál* 108; *a' napnak sugára szabadon bé-szolgálhat* T. 240 — *tartóbb* = tartósabb 102 — *egynehány nap azután* = néhány nap múlva 103 — *újonába* = újonnan 117 (NySz III. 850.) — *böv kezű* 120 — *szalad* = árpalepény, ázott árpaliszt 126 (NySz III. 48) — *susztorékol* (sustorog) 132 — *buborékokik* = buborékol 137 — *akovita* = aqua vitae 137 (NySz I. 44.) — *bélek* = belek 142 — így sem *bíznál hozzájok* (bennük) 142 — *lángaló* = lángoló 143 — *Ország' abroszai*, vagy mappái 145 — *iskatulya* 151 — *gyümlötsét* 151 — *baratzk lév*, vagy *persico* 157 — *esztergáros* 163 (NySz I. 720.) — *szüts-pöszlék* 164 (NySz II. 1327.) — *rotyogtassa-meg* a torkát = gargarizáljon 179 — *dohány-tüzet* 192 — *mértékletes* (mérsékelt) levegő orgen 204 — *jassa?* T 215 — *körösztil-kösül* T 217 (NySz II. 235.) — *edényeknek serege* = véredényrendszer T 219 — *az érzékenység eszközei* = érzékszervek T 219 — *plánták nyulókássága* T 223 (NySz II. 1085.) — *nem állatosítódik* = nem válik állatívá T 224 — *fodor háj ikrás húisai* (a gyermeknél) T 224 — *emberedésnek kifejlődése* T 226 — *kromplé* = krumpli T 229 — *hitel felett való* = kétségen kívüli T 229 — *gornyaadkodások* T 231 — *füstben szedett* (hiábavaló) *mondás* T 233 — *a' gyenge szikra fel-gyámolittatik* T 235 — *poronyók* (puhák) a' Persáknak koponyáik T 241 (NySz II. 1313.) — *az élemedett embernek állapottyát* a' gyermekével szokta *egybe-szerkezletni* T 245 — *záklás* 'ser-éleszlős' semlye T 249 — *a' fogak vesszelsége* T 251.

BARCSAI KÁROLY.

(Folytatjuk.)

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest, IV.
Ferenc József rakpart 27.

EGYSÉGES HELYESÍRÁS.

Irta Balassa József.

Évtizedek óta vajúdik a magyar helyesírás kérdése. Régebben a M. T. Akadémia helyesírási szabályai voltak általában irányadók s el kell ismernünk, hogy azok a szabályok, melyeket az Akadémia megalakulása után mindjárt megállapított és közrebocsátott, rendet teremtettek az akkori zavarban és rendszertelenségben. De mivel kötelező erejük nem volt, később írók és könyvnyomtatók egyaránt szabadon követhették ízlésüket vagy ízléstelenségüket. Viszont az Akadémia mereven elzárkózott csaknem minden olyan törekvés elől, amely a helyesírás szabályait egyszerűbbé tenné s közelebb hozná őket az iskola és az élet követelményeihez. A mult század kilencvenes éveiben élénk mozgalom indult meg az Akadémián belül és kívül, hirlapi polémiák és egyesületi tárgyalások foglalkoztak a helyesírás egyszerűsítésének kérdésével. A nyelvtudományi bizottság csaknem egy évtizedig foglalkozott a tervezett reformokkal, azonban az „újabbán átvizsgált” és 1901-ben elfogadott szabályzat alig fogadott el valamit az ajánlott egyszerűsítésekből s az Akadémia ismét csaknem változatlanul adta ki a helyesírás régi szabályait.

A *Népnevelők budapesti egyesülete* evvel szemben 1899-ben emlékiratot adott át Wlassich Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszternek s a kormány intézkedését kérte a helyesírás körül elterjedt bizonytalanság és ingadozás meggyáltására. Őket első sorban az iskola érdeke vezette s ez megegyezett az élet és az irodalom érdekével is. „Oktatásügyünk lelkes vezetője meggyőződött az ügynek pedagógiai fontosságáról — olvassuk a Nyr 1900. októberi számában — s megbízta a Magyar Nyelvőr szerkesztőjét (Simonyi Zsigmondot), hogy fölhasználva az Akadémiában nyolc év óta folyó alapos tárgyalásokat, készítsen olyan helyesírási szabályzatot, melyet az iskoláknak irányadóul lehet ajánlani.” Az elkészült szabályzatot az Országos közoktatási tanács is letárgyalta s ilyen gondos előkészületek után adta ki a miniszter 1903. március 14-én kelt rendeletével s irányadóul rendelte a rendelkezése és vezetése alatt álló összes iskoláknak.

Ez idő óta két, némileg hivatalos jellegű helyesírás van használatban: az ú. n. iskolai helyesírás, melyet húsz év óta tanul és használ a felnövekedő új nemzedék s a régi akadémiai helyesírás, melyhez kiadványaiban az Akadémia s még néhány folyóirat ragaszkodik. S mivel kétféle tekintélyre lehet hivatkozni, az írók és könyvnyomtatók nagy része egyiket sem fogadta el, hanem csaknem minden írónak, könyvnyomdának, lapnak megvan a maga „házi“ helyesírása.¹

Idővel az Akadémia is belátta, hogy a kétféle szabályok „sajnálatosan nagy zavart is okoztak, mert igen sokan nem tudták, hogy a két helyesírás közül melyikhez tartásuk magukat“. „Ily körülmények közt a M. T. Akadémia szükségesnek látta, hogy helyesírási szabályait ismét átvizsgálja, és fontolóra vévén az azóta, különösen az iskolai helyesírásban végrehajtott egyszerűsítéseket, felvegye azokat, amelyek ellen elvi kifogás nem tehető.“ Az Akadémia helyesírási bizottságának ilyen szempontból átdolgozott javaslata már 1915-ben készen volt, ki is volt nyomtatva, mégis újabb hét év telt el, amíg az Akadémia az 1922. május 29. összes ülésen elfogadta és e határozatával a két helyesírás közötti legfontosabb különbségeket megszüntette.

Örömmel üdvözljük az Akadémiának ezt az elhatározását, mert ezáltal nagy lépést tett az egységes magyar helyesírás megalkotása felé. Az új akadémiai szabályzat nagyjában elfogadta azokat az egyszerűsítéseket, melyekben az iskolai helyesírás a régi akadémiai helyesírástól különbözött s ezzel végleges győzelemhez juttatta Simonyinak és híveinek küzdelmét.

A két helyesírás között azonban még mindig vannak eltérések. A legfontosabb különbséget az eddigi kétféle írásmód között négy pontban foglalhatjuk össze.

1. A *c* és *cz*. Minthogy az Akadémia is elfogadta az egyszerű *c* írását, a *cz* mint írásjel most már a múlté.

2. A kétjegyű betűknek (*sz, zs, cs, gy, ty, ny, ly*) egyszerűsítését elfogadja az új helyesírás akkor is, ha töben és ragban kerülnek egymás mellé. Tehát most az Akadémia is így írja: *bölcsé, naggyá, arannyal, arasszal* stb. Azonban egy kivételt mégis megállapít az új szabályzat, t. i. a tulajdonneveket ragozva is csonkítatlanul írja, még pedig nem csak a családneveket, ahol még érthető volna, hanem a keresztnéveket és helyneveket is. Tehát nemcsak *Aranynyal, Keménynyel, Takátcsal*, hanem *Mihálylyal, Györggyel, Tihanyyal, Erdélylyel*. (Érdekes, hogy az 1915-iki javaslatban ez az eltérés még nem volt benne.)

3. A névmások egybeírása: *énnekem, tetőled, miáltalunk; aki, ami, amellet, amiatt, ahelyett* stb. Az új szabályzat nem fogadta el teljesen az iskolai helyesírás álláspontját. A személynévással egybeírja a személyragos határozóragokat, de nem írja egybe a

¹ Nemrég összeállítottuk a Nyr-ben, hogy napilapjaink milyen tarkaságban alkalmazzák a kétféle helyesírást. (Nyr 51 : 60.)

névutót. Tehát: *énbennem, teneked, ötöle, mivelünk* stb.; de: *én miattam, te általad, ő helyette* stb. (Az iskolai helyesírás ezeket is egybeírja.) Az *az, ez* mutató névmást egybeírja a névutóval: *azelőtt, azután, ezóta* stb., de mássalhangzó előtt az *a, e* külön szó marad: *a fölött, e mögött, e végett* stb. Ezt a következtetlenséget nem okolja meg az, hogy némely vidéken így ejtik: *affölött, emmögött, evvégett*. Ép az ilyen erőszakos szórszálhasogatást kell kiküszöbölni a helyesírás szabályaiból, ha egyszerűvé és könnyen megtanulhatóvá akarjuk tenni.

4. Az idegen szavak magyaros írása. Az alapelve nézve a kétféle helyesírás eddig is megegyezett, t. i. abban, hogy magyarosan kell írni azokat az idegen szavakat, amelyek a nép nyelvében, a köznyelvben és az irodalomban közkeletűek, ellenben idegen írásmód szerint írjuk az idegen fogalmak, intézmények nevét, a nem közkeletű műszavakat, idézeteket stb. Az eltérés az elv alkalmazásában volt, mert az akadémiai helyesírás idegennek érzett nagyon sok közkeletű szót is. Az új szabályzat „az idegen szavaknak magyaros írását is kiterjeszhetőnek tartja, de nem korlátlanul“. Ez is haladást jelent az eddigi merev elzárkózással szemben, de még mindig idegen módra írja a szójegyzék a *datum, matinée, paralysis, protoplasma, refrain, revue, suggestio* szavakat. A legtöbb, eléggé elterjedt idegen szó írása tekintetében kétségben hagy a szabályzat, mert nincs meg a szójegyzékben, tehát a füzet használója nem tudja, hogyan írja. „Igaz — amint a bevezető rész mondja —, hogy a *közkeletűség* egyénenként nagyon változó fogalom, és szoros korlátokat felállítani lehetetlen.“ A napilapok, a nagyközönségnek szánt irodalom nyelve mindenesetre sokkal több idegen szót fog magyarosan írni, mint a tudományos szakkönyvek vagy értekezések. De vegyük figyelembe azt is, amit Rákosi Jenő írt ép e füzet megjelenése alkalmából: „Magyaroknak írván, a magyar nyelv betűjegyeivel magyar helyesírás szerint kell írunk. Nem kívánhatjuk meg mindenkitől, hogy egy tucat élő és holt nyelv olvasásával tisztában legyen. A betű csak hangjegy, a kiejtés hangkép. Ha idegen szók hangképét akarjuk közölni a magyar olvasóval, nem tehetjük helyesen, csak a magyar hangjegyek vagy betűk segítségével.“ (B. H. 1922. szept. 24.)¹ Egyik napi-

¹ Ugyane cikkből idézzük még a következő részt:

„Sok jogos és igazolatlan gáncs, gúny, sőt harag kísért bennünket most már közel félszázados pályánkon a helyesírásért, melyet követtünk s nevezetesen idegen szókra alkalmazott úgynevezett fonetikus helyesírásunkért. Kezdesünk, melyet néha merésznek, sőt néha vakmerőnek is lehetett mondani, mert hiszen ilyen harcot tűzások, sőt botlások nélkül is nem lehet sikeresen végigküzdeni (hiszen az igazi háborúnak is vannak sebesültejei és halottjai) — kezdesünk a gyakorlati élet szolgálatában álló irodalom, nevezetesen az újságírás terén hamarosan elharapózott. A tudósok közül néhai Simonyi Zsigmond, a szelíd lelkű, de tudományában elszánt és következetes tudós állt legelőbb mellénk mintegy húszhuszonöt évvel ezelőtt. Magában az Akadémiában is meleg csatákat vívtunk, különösen Gyulai Pál ellen, akit sehogy se lehetett megengesztelni. E század elején (1903-ban) nyertük az első döntő csatát, amikor akkori közoktatásügyi minisz-

lapunk pl. ezt írta: „A bankban megtalálták P. S. álnéven elhelyezett *saféját*.” Ime az idegen írásmód a szó helytelen olvasására vezette az író; ha *széf*-et írunk, ez a botlás nem történik meg.

Az új akadémiai helyesírás még nagyon sok esetben enged meg kétféle írásmódot s közte és az iskolai helyesírás között az előbb említettekén kívül még egyéb különbségek is vannak egyes szavak írása tekintetében. Így pl. az Ak. így írja: *birkozik, bölcsesség, összeség, hosszatt*, az isk. hely. pedig: *birkózik, bölcsesség, összesség, hosszat*. Gyakran hosszú *i, ú, ü*-t ajánl olyan esetben is, midőn az isk. szab. az általános kiejtésnek megfelelően rövidet ír: *április, csúsztat, húsvét, húszat, simit, újj, újonnan, úszkál*. A legfeltűnőbb az új szabályzatban, hogy a hosszú *i, ú, ü* betűk írása tekintetében elnézőbb, mint az eddigi javaslatok voltak. A régi akadémiai helyesírás szerint (még az 1915-iki javaslatban is így van) azokban a szavakban, melyekben a köznyelv és a nyelvjárárok többsége hosszú hangot ejt, ezt a hosszúságot az írásban is meg kell jelölni; az új szabályzat szerint már csak ajánlatosabb megjelölni a hosszúságot. Ezt az engedékenységet nagy hibának tartjuk, mert a hosszú *i, ú, ü* hangok kiküszöbölése az írásból a magyar kiejtés megromlására vezet.

Az egységes helyesírás megalkotását mi nem a tudós testületek feladatának tekintjük, hanem a gyakorlat embereitől várjuk. Író és könyvnyomtató, szerkesztő és kiadó egyaránt érzi a következőket, egységes helyesírás szükségességét. Ez a gondolat vezette Az Est szerkesztőségét, midőn elhatározta, hogy a három napilap (Az Est, Pesti Napló, Magyarország) valamint az Athenaeum és a hozzátartozó nyomdák használatára egységes helyesírást állapít meg s összeállításával a Nyr szerkesztőjét bízta meg.² Ez a szabályzat az iskolai helyesírás alapján áll s a főbb elvekben most már az akadémiai helyesírással is egyezik. A törekvés az volt, hogy minden ingadozást elkerülve, *egy* írásmódot ajánljon minden esetben s ahol csak lehet, az egyszerűség és könnyebbség felé haladjon. Az iskolai helyesírástól eltér s az akadémiait fogadta el abban az egyben, hogy a személynév más mellett a névutó külön szóba írjuk (*én miattam, te utánad*). Ezt követeli a következetesség, mert hisz a névszók mellett is külön szó a névutó, másrészt meg feleslegesen hosszú szavak keletkeznek az egybeírásból. A mássalhangzók írásában az egyszerűsége törekvés vezetett. A hárombetűs *dsz* helyett, noha a kiejtett hangnak fonétikai szempontból ez az írás felel meg, az egyszerűbb *ds*-t használjuk. Az *ahhoz, ehhez* helyett *ahoz, ehhez*-t írunk s lehetőleg kerüljük a mássalhangzó

terünk, Wlassics Gyula Simonyi Zsigmondot megbízta, hogy az iskolák számára kodifikálja a helyesírás szabályait.

Azóta ezen a téren szakadás állott be: más szabályokkal élt az Akadémia és más szabályokkal az iskola s az élet. Ezt a szakadást kívánta most az Akadémia betemetni, amikor elfogadta az újítást és egyszersmind kiadott a helyesírásról egy jeles, gyakorlati kézikönyvet.⁴

² Ezt a füzetet ehhez a számhoz mellékelve megküldjük minden előfizetőnknek.

torlódást (tehát így írjuk *éjszaka*, *kevésbé*, noha a szófejtés *éjtszakát*, *kevésbbét* kívánna, s a *benn-*, *fenn-*, *künn-*, *lenn-* igekötőket mássalhangzó előtt egy *n*-nel írjuk). Szó végén is, hacsak megengedi a kiejtés, egy mássalhangzót írunk; tehát *ép*, *-kép*, továbbá *gram* minden összetételében stb. A közhasználatú idegen szavakban a magyaros írást használjuk, anélkül, hogy evvel polgárjogot akar-nánk adni ezeknek az idegen szavaknak.

A magyaros írás még nem jelenti, hogy mindig ezt a szót kell használni a megfelelő magyar helyett. A helyesírási szabályok-hoz csatolt szójegyzék csak arra való, hogy aki az illető szót használni akarja, tudja, hogyan kell leírnia.

E szabályok és szójegyzék összeállításával az egységes magyar nyomdai helyesírás útját akarjuk egyengetni.

A TEJ SZÓ ETIMONJA.

Irta Schmidt József.

A magyar *tej* szó a rokon finn-ugor nyelvek körében teljesen elszigetelten áll, minélfogva már régen abban a gyanúban áll, hogy jövevény. Patrubány L. valamikor az örm. *dail* (*dal*) 'Biestmilch' szóra gondolt (Nyr. 263:94), amely az idg. **dhēi-* 'szopni' ('saugen'), 'sucer, téter', 'suck') basisnak *l*-képzős származéka (*dhēi-l). Munkácsi B. szerint azonban az, „hogy valamely finn-magyar szó közvetlenül az örményből került volna, eddigelé nincs biztos esettel igazolva” s így „okszerűbb azt fölvennünk, hogy az idg. *dhēi*... tőnek volt az örm. *dail*-hoz hasonló képzése ugyanily. értelemmel a finn-magyar nyelvekkel egykor érintkezett árja területen is“ (ÁKE. 598). De Munkácsi föltevése is több mint kérdéses. A rideg tény mégis csak az, hogy egy hasonló *l*-képzős és 'tej' jelentésű szó nincs az árjaságban, sőt az egész indogermányságban sem, noha a *dhēi-basisnak egész sereg *l*-derivatumma van, vö. óind. *dhāri-* 'szopó', gör. *δῆλος* 'nőnemű', *δηλή* 'emlő', lett *dēls* 'filius' (tkp. 'csecsemő'), litv. *dėlė* 'pióca' < **dhē(i)-l*; alb. *dele* 'juh' < *dhēi-l; lat. *filius*, lett *dīle* 'szopós borjú' < *dhī-l; ó-ír *del* 'csecs-bimbó', ófn. *tīla* 'emlő' < *dhi-l. Az örm. *dail* tehát jelentés dolgában egyedül áll s így nem is jogosíthat föl arra a föltevésre, hogy hasonló „tej” jelentésű *l*-képzés valaha az árjaságban is volt. Mivel egyébként a *dhēi-basis *i*-tartalmú, nem is érthető, mért kell egy *l*-képzős árja szóra vadászni. Munkácsi maga is látja ezt s a következő kijelentést teszi: „Mint más magyarázat kísérletét említem itt föl a következő adatot: av. *dāyah-* 'nahrung'... = szkr. *dhāyas-* 'nährend, erquickend; trunk; genus, labung“ [ÁKE. 599]. De itt meg az a baj, hogy az idézett árja szavak nem 'tej' jelentésűek. Hogy egy általános értelmű, 'táplálék' v. 'ital' jelentésű árja kölcsönszó csak a magyarban jutott volna speciális 'tej' jelentéséhez, az mégis

csak felette valószínűtlen. A dolgok jól körülhatárolt jelentésű szavak kíséretében szoktak vándorútra kelni: a tej már az átadó nyelvben 'tej' jelentésű szóval volt jelölve.

A jelzett nehézségek miatt indokoltnak látszik az eddigi megoldási kísérletek számát eggyel szaporítani.

Mivel a tehennek, e par exc. tejet szolgáltató állatnak, ugyancsak elszigetelten álló magyar neve minden látszat szerint árja eredetű (vö. av. *daēnu-*, ó-i. *dhēnū-*), komoly figyelemre méltó az a föltevés, hogy a tej neve is árja nyelvterületről való s valóban az idg. *dhēi basis származéka. De ebben az esetben csak egyetlen árja szó van, amely hangalkatánál és jelentésénél fogva, ezidő szerint legalább, számba jöhet: az ói. *dādhi* > közép-ind *dahi* > új-ind, pl. hindī *dahi*, hindüstānī *dahi*, *dhai* stb. 'saure, geronnene Milch', 'sour coagulated milk, curds' (*Pischel* Gr. der Prakrit-Spr. 262. *Beames*, Comp. gr. of the modern aryan languages of India. I. 267. *Forbes*, Hindust. and Engl. dict. 107.). A 'savanyú' tej ugyan nem 'édes' tej, de ilyen jelentésbeli árnyalat nem ritkán elmosódik, vö. finn *pimä* 'lac coagulum' < közép-perzsa *pim*, *pēm* 'Milch' [Munkácsy, id. m. 597]; ói. *dadhān-* (*dādhi* obl. casusainak töve) 'savanyútej': ó-porosz *dadān* 'tej' stb. — Arra a föltevésre, hogy szavunk iráni eredetű, ez idő szerint semmi okunk sincs, de így is rendben volna minden, mert az ói. *dādhi* szónak megfelelő ó-iráni (av.) *daōi közép- és új-perzsa reflexe *dai volna, vö. ói. *mādhu* 'méz, méhsör': av. *mađu* > közép- és új-p. *mai* 'bor' (*Salemann*, *Mittelpers.* 259. *Horn*, *Neupers.* 44–45). — Hangtani nehézségek, úgy látom, egyik esetben sincsenek. A szókezdő m. *t-* < árja *d-* lehetőségét illetőleg vö. m. *tiz* < ói. *dāsa*, av. *dasa* etc. A magashangúság magyarázatára többek közt feltehető, hogy *æz* ind szó egy ismeretlen harmadik (iráni?) nyelv közvetítésével jutott be a magyarba. Közvetlen ind kölcsönzésről egyáltalában alig lehet szó.

A MONDATOK JELENTÉSTANA.

Irta **Bebesi István.**

Arany János tartalmas Visszatekintésében mondattani bűvölatokat sürget, mert látta, hogy a mondattan a szófejtő nyelvészet mögött erősen elmaradt. „Még szorosabban érdekli a költői nyelvet a szók igaz jelentése, az összetétel, legkivált pedig a syntaxis, melyben leginkább kitűnik ereje. Soha nagy stílista, remekíró nem volt — prózai sem, annál kevésbbé költő —, ki illető nyelve szókötésének minél teljesebb birtokában ne lett volna” — mondja; majd így folytatja: „Kilesni, híven följegyezni s megőrizni az élő nyelv azon ritkább, nyomatékosb szókötesi fordulatait, melyek úgyszólván csak ünnepnapon, azaz a lélek magasztosabb perceiben hallhatók: ily úton óhajtom én a magyar 'ornata syntaxis' létre-

jöttét.“ A mondattani búvárlataink elmaradottságára vonatkozó észrevétel annyira találó, hogy mai napig is alig veszítet igazságának erejéből. De ha gondosan mérlegeljük az idézet második felét, könnyen meggyőződhetünk arról, hogy Arany kívánsága átlépi a tiszta mondattan határát. A tiszta mondattan egyszerűen csak megállapítja a nyelv formai tényeit, anélkül hogy vizsgálná e formák viszonyát ahhoz a forráshoz, melyből eredtek: az egyes lelki állapotokhoz. Azt sem keresi tehát, hogy e formák egyike-másika mennyire sikeres kifejezése a lelki mozzanatoknak, melyet közölni akar. Vagyis lélektani és esztétikai szempontokat legtöbbszörire mellőz. Arany János pedig az *ornata syntaxisra* vonatkozó követelmények közt éppen e szempontokat állítja előtérbe. S ez egész természetes. Arany a mondattant elsősorban nem mint nyelvész, hanem mint stilszta tekintette. Ilyetén felfogásával azonban tudattalanul is új területre lépett: a stilsztikai mondattannak vagy a mondatok jelentéstanának területére. A nyelvvizsgálat ez ágának — tudomásom szerint — se fogalma, se köre, se módszere irodalmunkban megállapítva nincs, sőt többé-kevésbé még a neve is újszerűen hangzik. Pedig rendkívül érdekes és tanulságos tanulmánykör. Bizonyos sokat emlegetett stilsztikai és poétikai fogalmak szemünk láttára telnek meg konkrét tartalommal. Érezzük a küzdelmet, melyet a nyelvművész a nyelvi formák sablonjával folytat, miközben tömörségre, újszerűségre, érzelmkifejező erőre törekszik. Látjuk a merész lendületet, mellyel teremtő ereje átveti magát a hagyományos kifejezés korlátain és új formát alkot. Ráeszmélünk, hogy a művészi stílus igazi problémája nem a gondolat kifejezése, hanem a hangulat, vágy, érzelem, indulat átcsatornázása. Általános nyelvi tények lélektani háttére válik egyszerre világossá, közönséges nyelvtani fogalmak értéke domborodik plasztikusan eléink, miközben az érzelem fokait és a kifejezésükre szolgáló technikai eszközöket állítjuk párhuzamba.

Szélesebb perspektívájánál fogva még tanulságosabb volna a mondatok történeti jelentéstan. És végeredménykép erre kell is törekednünk. De természetesen csak azután lehet róla szó, mikor egy történeti mondattan már készen áll. Ez egyideig még mindenestre jámbor óhajítás. Arany János sem gondolt efféle. Ő csak az élő nyelv stilsztikai mondattanát sürgeti, azt is félig tudattalanul.

Az én szerény kísérletem az előmunkálatoknak úgyszólván teljes hiánya miatt a saját vágyaimat sem elégíti ki. Mindazáltal a saját nagyobb-akaras ürügye nem tántorított el a kisebb cselekedet végrehajtásától. Példáim az 1800-tól körülbelül a jelenkorig terjedő irodalmunkból valók. De csak természetesnek tudom minősíteni, hogy ezt az időszakot is nézettel dolgoztam föl.

A mondatok jelentéstanának fogalmát, körét, módszerét elméletileg meghatározni nem tartom szükségesnek e tanulmányban. Mindez könnyen kiolvasható magából jelentéstanomból.

I. A kijelentő mondatok jelentéstana.

Mondattani búvárlataink — el egészen napjainkig — szinte kizáróan a nyelvtan területén szerénykednek s onnan a jelentés tan körébe átlépni alig merészkedtek. Pedig a különböző mondatfajok használatának szembeszökő fontossága van a stílus minősége tekintetében, sőt az egyes műfajok is érdekes összefüggést tüntetnek föl a bennük használt mondatfajokkal s azoknak egymáshoz való számarányával. E kettős összefüggés egészen természetes, mert minden műfajnak megvan a maga sajátos légköre, melyhez a stílusnak alkalmazkodnia kell. Ez összefüggések rendszeres földerítésére mégsem történt ez ideig komoly kísérlet. Mindössze stilisztikai tankönyveinkben találkozunk a kérdésnek hézagos és majdnem ötletszerű érintésével.

A fontos kérdés elhanyagolt volta tüzetesebb vizsgálódásokra sarkalt. Levegőben lógó elméleti okoskodások helyett szükségesnek láttam tapasztalati alapokból kiindulni. E célból a jeles írók műveinek elemzésén kezdtem a munkát. Annál is inkább így kellett eljárnom, mert hibáztatom stilisztikaíróink erősen spekulatív módszerét. Ennek a következménye ugyanis, hogy a stilisztika elszakadt a nyelvtani alaptól és mint Mohamed koporsója, ég és föld között lebeg. Pedig minden stílusjelenség nyelvi formákon át nyilvánul és — ha egyáltalán tanítható — ez csak nyelvi formák segítségével lehetséges. A nyelvi formák stilisztikai szerepének mellőzése idézi elő a stílustanítás siralmas eredménytelenségét. A mondatok jelentés tanának kidolgozását tehát nyelvtani, stilisztikai, poétikai és didaktikai érdekek egyaránt kívánják.

Kiindulásom ténybeli megalapozása végett harmadfélezer mondat elemzése útján a következő érdekes és tanulságos statisztikai kimutatást állítottam össze.

Összefüggő szövegének 100 mondatában használ:

Iró és műfaj	Kérdő	Felszólító	Felkiáltó	Óhajtó	Összesen nem-kijelentő	Összesen kijelentő mondatot
I. próza.						
Gyulai: értekezés	5	—	—	—	5	95
Bársony: leírás	—	—	6	—	6	94
Eötvös K.: leírás	3	2	3	—	8	92
Mikes: levél	3	8	3	2	16	84
Petőfi: levél (próza)	2	6	8	2	18	82
Mikszáth: elbeszélés	6	9	6	—	21	79
II. vers.						
Petőfi: dal	5	6	9	1	21	79
Petőfi: elbeszélés	10	6	7	2	25	75
Vörösmarty: elbeszélés	7	5	7	6	25	75
Arany: óda	4	17	8	1	30	70
Arany: ballada	7	10	15	—	32	68
Magyar népballada	5	14	14	1	34	66
Petőfi: óda	—	—	—	—	38	62
Vörösmarty: óda	27	42	—	—	69	31

E kimutatásban csak a két összesítő rovat beszéde figyelemre méltó. Amint a prózai értekezéstől a leírás, elbeszélés, levél, dal, költői elbeszélés át az ódáig haladunk, vagyis az egyszerű gondolatközléstől a nyugodt érzelm kifejezésén át a heves érzelmek tolmácsolásáig emelkedünk: ugyanoly fokozatosságban emelkedik a nem-kijelentő tartalmú mondatok száma a kijelentő mondatok rovására. Ez adatok nyilvánvalóan bizonyítják a tartalom szerint különböző mondatfajok stilisztikai és műfaji jelentőségét. Azt mutatják — s ezt az elmélet is megerősíti —, hogy a kijelentő mondatok a nyugodt gondolatközlésnek és az alacsonyfokú érzelmek kifejezésének eszközei (objektív előadás). Ezzel szemben a nem-kijelentő tartalmú mondatok a magasabbfokú érzelmeknek, a bensőséges alanyi megnyilatkozásnak nyelvi formái (szubjektív előadás).

Csupán egy feltűnő és az elméleti okoskodásnak első pillanatban ellentmondó számadat ötlük szembe. A balladák érzelmi foka tudvalevően minden más műfajénál magasabb, legfeljebb a rapszódia vetekedik velük. És az ódáknál a nem-kijelentő mondatok számaránya mégis jelentősen magasabb. Ez gondolkodóba ejtett és végül egy új megállapításra vezetett. Ujra átnéztem ugyanis a kimutatás alapjául szolgáló balladákat és kitűnt, hogy a bennük előforduló kijelentő mondatok nagyrészt 1—2 szavas tőmondatok, 3—4 szavas bővített mondatok, gyakran hiányosan szerkesztve. A kijelentő tőmondat, az igen rövid, itt-ott hiányosan szerkesztett kijelentő mondat ép oly erővel teljes kifejezője a heves érzelmeknek, mint akár a felkiáltó mondat. Erről később bővebben lesz szó. Az írásművészet igazi problémája: a nyelv érzelmkifejező ereje. Ezért keresem jelentéstani elmélkedésemnek különös gonddal a nyelv érzelmkifejező erejét.

A. Mit fejezünk ki a kijelentő mondatnál általában?

A kijelentő mondat általában a nyugodt gondolatközlésre való, vagy alacsonyfokú érzelmek kifejezésére szolgál. A kijelentő mondat *a)* tudósít, *b)* tanít, *c)* leír vagy *d)* elbeszél.

1. Akkor használjuk — mint tárgyias előadás formáját —, amikor gondolatunk teljesen hidegen hagy bennünket. Nem fűződik hozzá sem kellemes, sem kellemetlen érzésünk, sem kíváncsiságunk, sem vágyunk. Amikor a mi egyéni érzelmvilágunk semmivel sem áll közelebb a gondolathoz, mintha éppen valakinek másnak a gondolata volna; szóval amikor tárgyiasak, objektívek vagyunk. Ilyenkor a hallgatóban (vagy olvasóban) sem akarunk semmiféle érzelmeket kelteni. Eszéhez szólunk, nem szívéhez. Egyszerűen csak közlünk vele valamit, tanítani akarjuk, magyarázunk neki. A gondolat kimondása alkalmával hangunk közömbös.

Példák: *a)* Közömbös tudósítás. Deák Ferenc, mikor még állandóan Kehidán lakott, minden év nyarán Balatonfüreden szokott néhány hetet tölteni. (Eötvös K.: Deák F. magánkörben.) — A XIX. század vezéralakja, Széchenyi, meghalt.

b) Értelmi tanítás. A nyelv tolmácsoló képe annak, amit érzünk, gondolunk. (Kazinczy: A nyelvművelésről.) — Ki korán kel, aranyat lel.

c) Tanító leírás. Az utcára néz a 6—7 méter hosszú nagy ház (nagy szoba), melynek ajtósarok felőli szögletében van a szalmafütésre sárból rakott nagy boglya- vagy banyakemence (búbos), minőt asszonyok is ügyesen tudnak rakni. (Baksay S.: A magyar ház.) — Wesselényi nem rendkívül magas, de mégis herkulési alak volt. (Kemény Zs. Ifj. Wesselényi Miklós br. képe.)

d) Tárgyas elbeszélés. Fűzes-Abonyból, hol a mult éjet töltém, egy nap alatt értünk ide Debrecenbe. Napkeltekor már Poroszlón voltunk. (Petőfi: Úti levél.)

2. Kijelentő mondatot használunk — mint alanyias előadás formáját —, ha gondolatunkhoz járul ugyan érzélem, de alacsonyabb fokú érzélem, mely erős felindulást még nem okoz, csak hangulatot idéz elő. Az ilyen gondolat kimondásakor hangunk már nem közömbös, hanem érzelmes, a hallgatóban is igyekszünk érzelmet, hangulatot kelteni. Írásban ezt a különbséget nem tudjuk megjelölni. Ezért is tökéletesebb az élőszó, mint az írás, a szaválás, mint a leírt költemény.

Példák: a) Érzelmes tudósítás. A magyar név megint szép lesz, Méltó régi nagy híréhez. (Petőfi: Nemzeti dal.) *Hang: ünnepi.* — Hol sírjaink domborulnak, Unokáink leborulniak, És áldó imádság mellett, Mondják el szent neveinket. (Petőfi: Nemzeti dal.) *Ellágyulás, meghatottság hangja.*

b) Erkölcsei tanítás. Ki szívben jó, ki lélekben nemes volt, Ki életszomját el nem égeté, Kit gőg, mohó vágy s fény el nem varázsolt, Földön honát csak olyan leheté. (Vörösmarty: Merengőhöz.)

„Ha minden fáradozás, melyet embertársaink javára fordítánk, haszontalan volna, s legnemesebb törekvéseinknek nem lenne semmi eredménye, ha magasabb vágyaink nem teljesülhetnek, s a szép és jó soha nem győzhet a világon: még akkor is e nyomorult létnek legszebb része azoknak jutott, kik csalódásukat sírjukig megtarták s ha nem győztek is, legalább végső lehelletig nemes célokért küzdöttek.“ (Eötvös: Gondolatok.) Mindkét idézetben a hang ünnepi, a nyelvi forma: körmondat.

Igy minden ország támasza, talpköve A tiszta erkölcs, mely ha megvész, Róma ledől s rabigába görbed. (Berzsenyi: A magyarokhoz.) *Ünnepi, azután lemondó hang.*

c) Gyönyörködtető vagy érzelmes leírás. Lement a nap. De csillagok Nem jöttek. Sötét az ég, Közel s távolban semmi fény nincs. (Petőfi: A hazáról.) *Vigasztalan, sötét hang.*

Búg a Mármora, búg, tompa, lágy morajjal. (Arany: A rodostói temető.) *Borongós hang.*

d) Érzelmes elbeszélés. Elvették tőle szabadságát, mindenét, De nem vehették el hős tekintetét. (Petőfi: A rab oroszlán.) *Lemondó, majd szilárd hang.*

Nem ronthatott el tégedet egykoron
 A vad tatár khán xerxesi táborá
 S világot ostromló töröknek
 Napkeletet leverő hatalma;
 Nem fojthatott meg Zápolya öldöklő
 Századja s titkos gyilkosaid keze,
 A szent rokon vérben füresztő
 Visszavonás tüze közt megálltal... stb.

(Berzsenyi: A magyarokhoz.)

A kijelentő mondat objektív és szubjektív tartalmú két csoportjáról egybefoglalóan a következőket mondhatjuk:

1. A kijelentő tudósító mondat kétféle lehet: pusztán észhez szóló vagy hangulat- és érzelemkeltő.

2. A tanító kijelentő mondat nem tartalmaz érzelmet, ha a benne foglalt tanítás az észnek szól, de érzelmet is kifejez, ha a tanítás erkölcsi tartalmú s így a szívhez is szól, hangulatot, érzelmet is kelt. Ez utóbbi esetben különösen alkalmas forma a körmondat.

3. A leíró kijelentő mondat célja vagy pusztán tanítás és ekkor érzelmtől ment, vagy gyönyörködtetni is kíván s akkor hangulatot, érzelmet is ébreszt.

4. Az elbeszélő kijelentő mondat vagy oly eseményt beszél el, melyet hangulat, érzelmek keletkezése nélkül egyszerűen tudomásul veszünk, vagy pedig melyet hangulat és érzelmek kísér.

B. A kijelentő mondat különösebb és művészebb alkalmazása.

Ez általános használatától eltérő, különösebb és művészebb alkalmazása van a kijelentő tőmondatnak (3—4 szavas egész rövid alaknak, ha nem is éppen tőmondat), továbbá a hiányosan, kihagyással, legtöbbször állítmánytalanul szerkesztett rövid kijelentő mondatoknak. Az ilyen igen rövid kijelentő mondatok nagyon hatásossá teszik a leírást, elbeszélést és a heves érzelmek kifejezésére is igen alkalmasak (pl. balladákban).

a) Élő (főként mozgó) lény, b) mozgó tárgy vagy c) viharos gyorsasággal lefolyó tünemények leírásában az egymást kergető rövidke mondatok — akár egyszerűen, akár mellérendelten szerkesztve — hatásos szemléltető képei a mozgásnak és változásoknak.

Példák: a) Néz, piheg, arca tüzel, keble feszülve haboz. (Kisfaludy K.: Mohács.)

Szól s felül. Alatta Vigan jár a ló; Kardja cseng, dsidáján Leng verlobogó. (Vörösmarty: Ősz bajnok.)

...csak félig mutatják A betyár alakját, Kit éji szállásra prüszögve visz a ló... Háta mögött farkas, feje fölött holló. (Petőfi: A puszta télen.) (Állítmánytalan.)

Ásít... szemeit dörzsölve körülnéz... Lát és sejt... sejtése pogány. Megy az ajtóhoz; megrázza kilincset. És rázta hiába. (Petőfi: A helység kalapácsa.)

Az ember fölserken. Néz. Ásit. Fölteszi kalapját. Szájába illeszti a pipáját. Vén juhász. Ételes fazék hever mellette madzagkantárban. A juhász köszönt. Megállok. (Gárdonyi.)

Jő; szeme villan s tapad a tőrre; Arca szobor lett, lába gyökér. (Arany: Tetemrehívás.)

b) Zakatol a vonat, elnyeli a távol, Csak morajja hallik a pusztaságból... (Bodor: A bihari rónán.)

c) Vakító a villám, megrázó a dörgés, sodró a zápor. E fölséges zene majdnem süketítő. (Vajda P.: A vihar)

Kialszik a nap fénye; mormogás hallatszik a felhő gyomrából; villám szökik oromról-oromra. Szél rohan át a bükkök koronáján. (Vajda P.: A vihar.)

A jégeső szakad, Fejérek a habok, A tajték táncol, és A villámlás ragyog — El, el!

A mennydörgés ropog, A forgószél kereng, Harangok zúgnak és Az erdők rengenek — El, el! (Petőfi: A szökevények; Shelley.)

Hanem a zuhatar rettenetes! Az rohanva jön, lángot robant, meggyújtja maga körül a tárnát, boltozatot tör, aknát vettet, földet omlaszt, embert pozdorjává tör. (Jókai: Egy fekete táj; A fekete gyémántok.)

Megnyílik a felhő, villám fakad benne... (Bodor: A bihari rónán.)

Villám; távoli dörgés, a faluban köcsizörgés. (Babits: Uj leoninusok.)

(Folytatjuk.)

IRODALOM.

Hugo Schuchardt-Brevier. Ein Vademekum der allgemeinen Sprachwissenschaft. Als Festgabe zum 80. Geburtstag des Meisters zusammengestellt und eingeleitet von *Leo Spitzer*. Halle (Saale). Verlag Max Niemeyer. 1922.

Schuchardt nyolcvanadik születése napjának fordulóját tanítványai és barátai a tudományos körökben szokásos módtól eltérően ünnepelték meg. Az elmúlt évtizedekben gyakran jelentek meg vaskos és értékes kötetek, *Festschrift*-ek, melyekben valamely kiváló tudós ünneplése alkalmából tanítványai és barátai tudományos munkásságuknak egy-egy termékét bocsátották közre, hogy az egész gyűjtemény méltóan világítsa meg a mester működésének hatását. Az ilyen ünnepelés is érdekes és tanulságos, ha tervszerű válogatás s az ünnepelt egyénisége irányítják az ünnepi kötet összeállítását. Schuchardt tanítványai mégsem ezt az utat választották. Nem a tanítványok szólnak a mesterhez, hanem egy csaknem hatvan évre terjedő tudós munkásság eredményét foglalták össze s e mester munkáiból, saját szavaiból állították össze az ünnepi kötetet. Nem minden tudós életének munkája lett volna erre alkalmas. Azonban Schuchardt széleskörű, a nyelvtudománynak csaknem minden kérdésére kiterjedő munkássága, éles ítélőképessége

s a különböző nyelvcsaládok körében szerzett alapos ismeretei lehetőségessé, sőt kívánatossá tették ezt az eljárásmodot.

Tanítványai közül Spitzer Leó vállalkozott erre a nehéz feladatra s neki sikerült ebből a töredékesnek, darabosnak látszó anyagból egységes munkát alkotni. Mint a régi mozaikképek a kellő távolságból szemlélőben egységes szín- és formahatást keltenek, ez az apró részletekből összeállított kötet is olyan hatást tesz az olvasóra, mint a nyelvtudománynak egy egységes gondolatból kiinduló kézikönyve. Spitzer Leó bevezetését, melyben találon jellemzi Sch. munkásságát, a Nyr olvasói ismerik (51:1—6); ezt követi Schuchardt dolgozatainak pontos összeállítása 1864-től 1921-ig, összesen 842 cikk.

A kötet gazdag tartalma csaknem minden kérdéssel foglalkozik, ami a nyelvtudóst érdekli: a hangváltozás, az etimológia és a szavak történetének kutatása, evvel kapcsolatban a nyelvkeveredés és a nyelvrokonság, valamint a nyelv eredetének kérdései. Sch. lassanként jutott el a nyelvtudomány legmagasabb problémáihoz, ebbeli gondolatainak mintegy betetőzése a *Sprachursprung* c. négy füzet (1919, ism. l. Nyr 50:83). A kötet bemutatja Schuchardt gondolatait a nyelvtudománynak általánosabb kérdéseiről is: nyelv és gondolkodás, nyelvtörténet, a nyelvtudomány viszonya az etnográfiahoz, antropológiához és művelődéstörténethez. Végül a nyelv gyakorlati kérdéseivel is foglalkozik: nyelv és nemzetiség, nyelv és pedagógia, a nyelvhelyesség kérdései. Az utolsó fejezetben megismerkedünk Sch. gondolataival a tudományról általában.

E gazdag tartalmú kötet tanulmányozása nagyon tanulságos és élvezetes mindenki számára, aki érdeklődik a nyelvtudomány nagy problémái iránt.

BALASSA JÓZSEF.

Englische Phonetik mit Lesestücken. Von *Dr. A. C. Dunstan*. Neubearbeitet von *Prof. Dr. Max Kaluza*. (Sammlung Göschen. Vereinigung Wissenschaftlicher Verleger. 1921.)

A Göschen gyűjteménynek ez a kitűnő kötete *Kaluza* königsbergi tanár új átdolgozásában jelent meg. Az általános fonétika alapvető kérdéseinek rövid és világos összefoglalása után a mai angol nyelv fonétikáját tárgyalja behatóan. Alapul a mai mintaszerű angol kiejtés (a *Standard English*) szolgál, vagyis a művelt londoni kiejtés, amellyel Anglia déli grófságainak kiejtése megegyezik. Az egyes hangok elemzése és összefüggésük, a szótagalkotás, hangsúly tárgyalása után bő szemelvényeken, még pedig egyes mondatokon, majd prózai olvasmányokon és költeményeken mutatja be a könyv a mai angol kiejtést. A fonétikai átírásban az *Association Phonétique Internationale*nak elterjedt írásmódját használja. B. J.

Volkkundliche Bibliographie für das Jahr 1919. Herausgegeben von *E. Hoffmann Krayer*. (Berlin—Leipzig. Vereinigung Wissenschaftlicher Verleger, Walter de Gruyter & Co. 1922) 12 K.

Ennek a fontos vállalatnak előbbi (az 1918. évről szóló) kötetét a Nyr 49. évfolyamában (146. l.) ismertettük s már akkor

rámutatunk arra, mily széleskörű alapon igyekszik a szerkesztő a néprajz egész nagy területének irodalmát összeállítani. Az anyag beosztása nagyjában most is ugyanaz, mint az előbbi kötetben; egyes fejezetek beosztása azonban az eddigi tapasztalatok alapján gyakorlatibb lett. A szerkesztő arra törekszik, hogy a feldolgozott anyagot minél szélesebb körből gyűjtsék össze s ezért igyekszik mind több és több országból szerezeni munkatársakat. Az előszó megemlíti, hogy a magyar néprajzot Solymossy Sándor képviseli. Ebben a kötetben még nem láttuk ennek a segítségnek semmi nyomát; a magyar néprajzi irodalom még mindig teljesen hiányzik, sőt még az Ethnographia 1919-iki évfolyamának cikkei sincsenek felvéve. Reméljük, hogy a legközelebbi kötet valóra váltja majd az előszó ígéretét.

V. I.

Könyvek. *Shakespeare Vilmos.* Aténei Timon élete. Ford. *Rákosi Jenő.* Athenaeum. 1922.

Jaschik Álmos. A könyvkötő mesterség. (Műszaki könyvtár 32.) [A kötet ügyes összeállításban közli a könyvkötészeti szakkifejezések szótárát két részben: német-magyar és magyar-német.]

Ifj. Radványi Sándor. Fialat szívvvel. Nyiregyháza. 1922.

Folyóiratok. *Turán* 1922. II. *Márki Sándor.* Kapcsolatok a turáni népek történetével. — *Bán Aladár.* Észtország.

Magyar Nyomdászati. 1922. június—augusztus. *Schwartz Ármin.* Helyesírásunk irodalma. [Az előbbi füzetekben megkezdett cikksorozat folytatása. Az augusztusi számban a cikkíró megkezdte feleletét arra a kérdésre: Milyen legyen az új helyesírás? A cikksorozat befejezése után visszatérünk javaslataira.]

Észt nyelvészeti folyóirat. Az észt nyelvtudományi társaság ez év eleje óta Tartuban (Dorpat) nyelvészeti folyóiratot indított meg. Címe: *Eesti keel.* (Észt nyelv.) A szerkesztők: Mark J., Saareste A., Kettunen L., Loorits O., Mägiste J. és Jaanno R.

Külföldi nyelvtudományi irodalom. *J. Hirt.* Indogermanische Grammatik. II. Der indogermanische Vokalismus. Heidelberg. Winter. 1921.

Dr. W. Horn. Sprachkörper und Sprachfunktion. (Palaestra 135.) Berlin. Meyer u. Müller 1921.

Fr. Schüss. Sprachwissenschaft und Zeitgeist. (Die Neueren Sprachen. B. 30. 1922. 1. Beiheft.)

H. Paul. Über Sprachunterricht. Halle. Niemeyer.

Meyer-Lübcke. Historische Grammatik der Französischen Sprache. II. Wortbildungslehre. Heidelberg. Winter. 1921.

Fr. Seiler. Die Entwicklung der deutschen Kultur im Spiegel des deutschen Lehnwortes. Haile. Waisenhaus. 1921.

H. Jacobssohn. Arier und Ugrofinnen. Göttingen. Vandenkoeck u. Ruprecht. 1922.

J. Vandryes. Le langage. Introduction linguistique à l'histoire. Paris 1922. La Renaissance du Livre.

E. Beck. Die Impersonalien in sprachpsychologischer, logischer und linguistischer Hinsicht. Leipzig. Quelle u. Meyer. 1922.

Leo Spitzer. Das synthetische und das symbolische Neutralpronomen im Französischen. (Aus: Idealistische Neuphilologie. Festschrift für Karl Vossler.)

NYELVMŰVELÉS.

Legújabb regényirodalmunk magyarságából.

Egyik legújabb regényíróknak, Drasche-Lázár Alfrédnek egy regénye került pár évvel ezelőtt a kezembe és mivel ezt az írnokot még egyáltalában nem ismertem, időt szakítottam a könyve elolvasására. A regény izléstelen tárgyával is meglehetősen kellemetlen benyomást tett reám, de nyelvi szempontból többszörösen bántott írójának fogyatékos, magyartalan nyelvézéke miatt. Címe: Az az átkozott pénz. (Bpest, 1919. 4-ik kiad.) Meg kellett ütközöm nyelvi szempontból a következő helyein.

Szokatlanul és helytelenül használt szavak: Csak néha-néha, ha Bartókné felpillantva félbeszakította a munkát, hallatszott Ilona tolla, amint *elsietett* a papíron, 6. l. Halkan leült s ismét *elsietett* a tolla a papíron, 7. l. [*Elsietünk*, azaz sietve eltávozunk valahonnan, meg *el* is *siethetjük* valami dolgunkat; hanem a toll a papíron legföljebb sebesen végigserceg.] Az ajtóban állt [Sári] s éppen *elhatározta*, hogy Gavrileszku nagy számár, 93. l. [*Elhatározunk* valami véghezvinni valót, pl. hogy valahol valamikor összejövünk; *elhatározzuk* magunkat erre vagy arra a cselekedetre stb.; de hogy valaki számár, azt legföljebb megállapítjuk magunkban.] Miért *verte* őt az Isten azzal, hogy csak arany kardbojtot viselt valamikor? 141. l. [Mondjuk: az Isten nem *ver* bottal; de az idézett helyen a *megver* a szokásos kifejezés.] Újból kirohant a konyhába, *szitta* [igy!] a tüzet, 167. l. [Súlyos botlás, még ha sajtóhiba is, e helyett: *szitotta* a tüzet.] A harmadik pont, amely körül Pláner gondolatai *kerülgettek*, az volt, hogy... 171. l. [*Kerülgetünk* valamit, amihez közeledni átallunk, valamely szót, amelyet kimondani nem akarunk; de gondolataink valami körül csak *kerengeni* szoktak.] Már régen fent van az a leány? [felelet reá:] Bizony, már, *jóideig*, 194. l. [Bizony, az idézett kérdésre magyar ember csak így felelhet: Bizony, már *jó ideje*. A *jó ideig* csak erre a kérdésre szolgálhat feleletül: mennyi ideig? Ez a példa arra vall, hogy a szerző nem tud hibátlanul magyarul.] A gróf még *alávonalt* a „jótanácsodat“ szót, aztán betolta a levelet a borítékba, 235. l. [Az *alávonaltás* az én nyelvézékemben a vonalzóval való aláhúzás képzetét kelti, pedig itt egyszerűen *aláhúzásról* van szó, és így is kellett volna kifejezni.]

Magyartalanul használt névmások, kötőszók: Felugrott, az ajtóhoz rohant s *azt* felrántotta, 24. l. [A névmás itt szükségtelen, a tárgyas igealak úgysis utal a tárgyra, amely a mondásból kiviláglik.] Az életet mindig *annak* könnyű oldaláról fogta fel, 55. l. [Hasonló németesség; magyarosan: mindig *a* könnyű oldaláról f. f.] Megdörzsölte a szemét, télikabátjához sietett s *azt* magára vette, 81. l. [Helyesen: télikab. sietett s magára vette (v. felöltötte).] Idejekorán karácsonfáról gondoskodott s *azt* felállította a szalon közepében, 85. l. [Magyarosan: karácsonf. gondosk. s felállította stb.] Állapota ismételten megakadályozta a hivatal pontos látogatásá-

ban, *mikor* aztán egyszer azzal fogadta egy... főnöke, hogy stb. 20. l. [A *mikor* egészen fölösleges a gondolatszövésben; helyesen: egyszer aztán azzal fogadta a főnöke stb.]

Helytelenül használt igekötő: Százkoronását [Pataky] sava-nyúan nyújtotta át a művésznőnek. De rosszul számított. Sári megdöbbenve *ránézett* a bankóra. — Mit? Ötven forint? — mondta csodálkozva, 98. l. [Helyesen: megdöbbenve nézett a bankóra. A *rá* igekötő itt nincs helyén, mert a megdöbbenést éppen a bankó látása idézte elő, a *megdöbbenve ránézett* kifejezőmód pedig ép nyelvérzék szerint azt tenné, mintha a megdöbbenés megelőzte volna a ránézést.]

Hibás szórend: Itt különben még az *is van megírva*, hogy stb. 7. l. [Helyesen: az is meg van írva.]

Helytelen szóalakok: *Erőltetlen* [!] mosolygott, 24. l. [Hely.: erőltetetten.] Ha *ném* is a honfoglaló, pogány őseinktől [maradt ránk a karácsonyfa szokása], de a nyugateurópai népek polytheista *elődjeiktől*, 82. l. [A mai irodalmi nyelv szokás így kívánja: *elődjeitől*.] A végén még ki fog sülni, hogy elhiszi a golya meséjét is! — [válasz rá:] Miért *nem*? 115. l. [Helyesen: Miért *ne*? Mert kiegészítve is így kell mondanunk: Miért *ne* hinné el?] Ha már ide eljött, miért *nem* ment volna el a festő palotájába is? 132. l. [Hely.: miért *ne* stb.] Eszébe jutott, hogy néha, különösen éjjel... egész jól hallatszott egy távoli toronyóra ütése. Hátha nagyon figyelve, nappal is *hallhatta* a harangszót? Feszült figyelemmel hallgatódzott, 168. l. [Hely.: *hallhatná*.]

Egyéb nyelvi hibák és magyartalanságok: Szellemi termékei, Németországban és Ausztriában, nyomban *el lettek kobozva*, 55. l. [Magyarosan: Szellemi termékeit... elkobozták.] Behűtted-e már a pözsgicét? — *Persze, hogy!* — felelté Sári, 91. l. [Helyesen: Persze! v. Persze, hogy be!] Az énekesnő *karácsony másnap reggel* öltözködés közben közölte vele szándékát. 150. l. [Helyesen: karácsony más napján reggel v. más nap, karácsony reggelén, aszerint hogy mely időről van szó.] Holtfáradtan s egyetlen lépésre sem *képes* többé, *közelben álló*, behavazott padra dült, 243. l. [Két súlyosabb hiba egyszerre; helyesen: egyetlen lépésre sem *lévén képes* többé, *egy közelben álló* beh. p. d.] *Ha* csak a szél, amely most keletkezett, *ne* fujt volna olyan kegyetlenül metszően az arcába! 246. l. [Helyesen: Csak a szél... *ne* fujt volna, stb. Vagy: Ha csak a szél... *nem* fujt volna, stb.]

Bizony, elég sok és vaskos hiba mindez egy nem is vaskos kötetből és elegendő annak a tanulásnak a levonásához, hogy aki nem érez magában biztos, törzsökös magyar nyelvérzékét, annak követnie kell Széchenyi István példáját. Róla tudva van, hogy német környezete és légköre következtében a magyar nyelvet csak későbbben kezdte el művelni, azért kéziratait megmutatta előbb írotársainak s megfogadta ezeknek nyelvi tanácsait. (L. Viszota Gyula cikkét: Széchenyi első négy művének nyelvéről, MNy 12:49 stb.) (Budapest.)

ZOLNAI GYULA.

Le vele! Kardos Albert és Dénes Szilárd a Nyr-ben hadat izennek a *le*-nek s mi, a toll mindennapos forgatói, akiknek annyi rossz kéziratot kell böngészniük, lelkesen sorakozunk a kibontott zászló alá. Le a *le*-vel! Le vele! Mert ha ez a különben szerény kis igekötő még sokáig nagyzási hőbortban szenved és — rendeltetésével homlokegyenest ellenkezően — fölfelé megy, bizony-bizony a mélységbe zuhan föl (vagy *le*? — most már nem tudom, úgy megzavartak a mai nyelvújítók) a magyar szellem kilobbanó fáklója. E bevezető sorok után hadd emelem meg (vagy *le*?) a kalapot Friedrich István úr úgyis mint nyelvforrás előtt, aki az állami fölhatalmazási törvényjavaslat pénzügyi bizottsági vitáján ezt mondta: „Helyeslem az állami apparátus *le*építését.” A példa ragadós lévén, másnap már a t. Ház plénuma előtt használta Peyer Károly a „*le*építeni” igét, harmadnap pedig a „8 órai Ujság”-nak egyébként formás és kifogástalan magyarságú vezércikkében üdvözöltem a német *Abbau* álmagyar egyértékesét. Kardos és Dénes különböző javaslatokat tesznek a vakon és vakmerően becsempészett korcs szó helyettesítésére; hadd soroljak fel én is néhány egyenértékesét. Ezek: apasztani, csappantani, lefaragni, lebontani, több esetben: leszerelni, lehordani. (Bocsánat, az utóbbit nem abban az értelemben a szónak, ahogyan mi most a „*le*építeni” ige használóival bánunk el.) Aki — mint magam is — elég sűrűn részesül abban a vitatható élvezetben, hogy politizáló kortársaink beszédeit hallgatja, megdöbbenve állapíthatja meg az egykor oly híres magyar szónoklás stílusának szomorú elhanyaglását. Pongyolaságokról nem is szólván, a fülsértő barbár magyartalan-ságoknak valóságos gépfegyvertüze zúdul szegény, elnyomorított nyelvünkre. S ami a legfajóbb: úgynevezett kisgazda-képviselőink talán még a „nadrágosoknál” is nyakatekertebben, tehát idegenebbül beszélnek, önkényesen és cifrán zagyválva a tősgyökeres „honi” beszédet a politikai műnyelv keserves, izzadságos termékeivel. De visszatérve a *le*-re, Kardos Albertet egy kis tévedésre vagyok kénytelen figyelmessé tenni. Azt mondja, hogy kereskedőink a *lehívni* (abrufer) igét ebben az értelemben használják: *visszavon, visszarendel* (valamely rendelőst.) Tévedés! A „*lehívni*” mást jelent. Hogy mit? — éppen eleget lehet hallani ezt a szót a pesti kávéházakban a „siberek”-től, de a nagybankokban és áruházakban is. A *már megrendelt* árunak *miként* (milyen tételekben és időközökben) *való szállítását* jelenti ez a szó. Pl. „Az általam rendelt 1 vagon papirost 4 hét alatt fogom *lehívni*”, vagy: „tíz-tíz hengerével fogom *lehívni*.” Mindenesetre itt egy jó, megfelelő szót kell kitalálni. Pl.: „Az 1 vagon papiros 4 héten belül (illetőleg ...részletekben) szállítandó”, — de ez a kifejezés mód nem fűdi teljesen a hibás eredetit. A „*lehívni*” igének kedvelt használata mögött valahogyan ott lappang az a földrajzi fogalom is, amelyet az áru származási helye, vagy a raktár, ahol őrzik, akar mondani. Bécsből, Prágából *le*jön az áru, — talán ezért mondja a kereskedő, hogy az árut *lehívja*. Hát ami azt illeti, én is szeretnék a

padlásról *lehívni* egy vagon papirost. De vagy süket az a papiros, hogy nem hallja a hívásomat, vagy — nincs a padlásomon egy vagon papiros. Ez a valószínűbb.

MOLNÁR JENŐ.

Még mindig leépít. Mult számunkban hiába róttuk meg ezt a csűf germanizmust, élete sokkal szívósabb, semhogy olyan gyorsan kimúlna, mint ahogy felvirágozott. A „Világ” szept. 8-iki számának egy mondatában háromszor is ott éktelenkedik: „A kormány az árak leépítéséről beszélt, de nem veszi számba azt, hogy az árak leépítését az adók és a fuvardíjak erőteljes leépítésével kell megkezdeni.” S ugyanabban a cikkben a *le* igekötőnek egy újabb vad hajtásával is találkozunk: „...ezek is jelentékenyen lekorlátozták üzemüket.” Ugy látszik a Világ olvasói közt is akadt, aki ezen megbotránkozott. A szept. 10-iki szám szerkesztői üzenetei közt ugyanis ezt olvassuk: „Nagyon helyes a megjegyzése: úgy amint nincs felrombolás, nincs leépítés. Csunya germanizmus. De hát a gondolat helyessége fontosabb a szó hibátlan voltánál.” Az üzenetben „a gondolat helyessége” helyett a „gondolat lustaságát” kellett volna írni, mert a helyes gondolat meg tudja találni a helyes kifejezést is. A gondolatnak semmi kárával sem járt volna, ha a fentebbi mondatot a cikkíró így fogalmazza: „A kormány az árak lefaragásáról beszélt, de nem veszi számba, hogy az árak lefaragását az adók és a fuvardíjak erős csökkentésével kell megkezdeni.” A másik mondatban a *le* felesleges; elég, ha azt mondjuk, hogy korlátozták üzemüket. — Még egy példa az igekötők helytelen, felesleges használatára. A kalauz végig megy a villamos kocsin s kérdi: „El vannak már kezelve a jegyek?” Ő csak azt akarja kérdezni, hogy kezelve vannak-e már a jegyek. Nem is szólva arról, hogy az elkezelés egészen mást jelent.

B. J.

Még egyszer a lehív. Elismerem, hogy a „lehív” igét félreértettem, de helytelen használatát, a benne rejlő szolgálai utánzatot mi sem bizonyítja inkább, mint az én félreértésem. Hiába világos annak az összetett igének a két alkotó része, hiába közönséges a *lehív* ige a *magasból leszólit* jelentésben, az idegen földből hajtott, a *folytatólag szállítat* jelentésű *lehív* könnyen adhat félreértésre, jobban mondva megnevezésre alkalmat. Nem átalom kijelenteni, hogy a *lehív* ebben a kifogásolt jelentésében nem a magyar köznyelv szava, hanem egy sajátos üzleti vagy jogi tolvajnyelvnek a terméke és semmivel sem áll erősebb nyelverkölcsi alapon, mint a *valakire bukik*.

KARDOS ALBERT.

Ködfoltok Babits Mihály napján. Kétségtelen, hogy Babits Mihály nagy íróművész akár versben, akár prózában, de az is bizonyos, hogy írásművészetében néha-néha széplők, foltok is esnek, inkább prózai, mint költői munkáiban. Még legújabb szépprózai kötetében, a „Timár Virgil fia” címűben is akadnak nyelvi vagy stílusbeli apró hibák, amilyenekbe egy olyan tanult főnek, egy *poëta doctus*nak nem volna szabad esnie. — A nagynevű író ne vegye rossz néven, ha túhegyre szedünk egynehányat.

„Meggfogadtuk — *amit be is tartunk* — hogy jó barátok leszünk“ (165. l.). A nyelvészek számtalanszor fölemelték szavukat a német „einhalten“-ből lett „betart“ ellen. Eddigelé a magyar ember *megettartotta* szavát, ígéletét, fogadalmát. Jobb volna, ha ezentúl sem *adnók be* derekunkat a németnek! Nincs szerencséje Babitsnak a *kitart*-tal sem. „Nem elég, hogy eddig kitartották?“ (99. l.) Ezt egy diák mondja magáról és a tanáráról, aki a nevelő-apa önzetlen szeretetével gondoskodott róla. — Rosszul mondja, mert ezzel a kifejezéssel szeplőt vet a köztük levő tiszta viszonyra. Kitartja a férfi a szeretőjét, a nagyúri dáma a szegény udvarlóját, a hatalmas politikus a szolgálatába szegődött ujságíró. Timár Virgil a kis Vitányi-fiút, mert róluk van szó, csak *tartotta*. — „Egy olyan *kimondottan* női levélpapíros“ (78. l.). A *kimondottan* kétségtelenül a német „ausgesprochen“ mása; én bizonyára mást mondanék e helyen; talán azt, hogy *kétségtelen*, talán azt, hogy *határozottan*, de semmiesetre sem azt, hogy *kimondottan*. — „Pincér, még egy *üveg!*“ (145. és 154. l.). Egy háborgó lelkiismeretű, elkeseredett mulató rendel így bort, nem is egyszer, hanem kétszer. Minél többször teszi, annál jobban vét a magyar nyelv ellen, amely ebben a hiányos mondatban tárgyat követel. Hogy is szól a magyar nóta? „Száz itce *bort*, száz szál *gyertyát!*“ Gyulai Pál meséjében, hogy is kínálkoznak a szúnyogok a kedvetlen farkasnak? „Csak egy *nótát*, nagysá's uram!“ Megjegyzem, hogy a német, a francia ilyenkor szintén accusativust használ: Noch eine Flasche! Encore une bouteille! Csakhogy ezeken az accusativusokon nem látszik meg, hogy tárgy; a magyar azonban nem engedheti el a *t-t*. — *Szenvitelen* adta át magát sorsának (111. l.). *Megértellen* állt (57. l.). *Tiirelmetlen* várta (65. l.). *Mozdulatlan* állt (124. l.). *Mozdulatlan* nyúlt (125. l.). *Mozdulatlan* vártam (127. l.). *Önkénytelen* odahuzódtam (135. l.). Ezek az állapothatározók tulajdonkép nem hibáztathatók, mert ott az analógiájuk: *hirtelen*, *kelletlen*. De azért sokalлом ezt a gyakori, ezt a majdnem következetes ragfosztást; mert ennek aztán az lesz a folytatása: Jaj de *szerencsétlen* jártam! A gyerek *oktalan* sírt. — „Most valami csontos móc ül karösszékemen... A nagyapja még medve volt, az apja csobán, még az ünge is kilógott“ (166. l.). Egy erdélyi menekült ajakára vannak adva e szavak és talán lesz erdélyi ember, aki fejtörés nélkül is megérti. De énnekem, aki erdélyi születésű vagyok és aki sokszor megfordultam a székelyföldön, a tájszótárhoz kellett fordulnom s abból kikeresnem, hogy *csobán* nemcsak csobolyóféle ivófaedényt jelent, hanem mint székely tájszó, hegyi pásztort, juhászembert, sőt juhászkutyát is. Én a világosság kedvéért elkerültem volna ezt a sokértelmű szót, anynyival inkább, mert végtére még most sem tudom, hogy Babits a *csobánt* ember értelmében vette-e, vagy állatében, folytatva a medvéről vett hasonlatot.

De nem folytatom a példákat; mert a példákról úgyis rossz a véleményem. Sokszoros tapasztalat nyomán azt tartom: „Exempla non deterrant, sed trahunt.“ (Debrecen.)

KARDOS ALBERT.

Padmaly és mennyezet, vagyis hol van *lent* és hol van *fent*? Dóczy Jenő így ír a Nyugat 1922. év folyamában: „A *padmalyról* lelőgő csillárok enyhe fényénél hallgatjuk a régi magyar világ embereinek vitáit.“ Nyilvánvaló, hogy a szerző a padmalyon mennyezetet, mondjuk *plafont* akar érteni és értetni, de a *lent*nek és a *fent*nek valami lélektanilag talán megbocsátható fölcserélése összetévesztette véle a szoba alját a szoba tetejével. Mert a *padmaly* a magyar nyelvben sohasem jelentett olyan helyfélélt, ahonnan csillárok lóghatnának le és szórhatnák enyhe fényüket az alatta beszélgető magyar emberekre. Tulajdonkép, aki padmaly alatt van, az nem beszél, az már örökre elnémult, mert a padmaly legközönségesebb értelmében azt a sír fenekén, a sírverem oldalába ásott üreget, fülkét jelenti, ahová egészben vagy részben becsusztatják a koporsót. Teszik pedig ezt a racionálisok szerint azért, hogy a koporsóra hányt hantok, sokszor igen kemény göröngyök, össze ne törjék a koporsó fedelét. De én szerintem lehet ennek a temetkezési eljárásnak más, a holtak kultuszával kapcsolatos oka is, amelyet azonban most nincs módomban bővebben kifejteni. De ha vesszük a padmalynek más jelentéseit, t. i. *folyónak alámosott partja, vízvájtja üreg, boglya-kemence oldalának a fenékre hajló része* (lásd *Tájszótár*), bizonyára ezekben a jelentésekben sem lógathat le magáról enyhe fényt árasztó csillárokat.¹

(Debrecen.)

KARDOS ALBERT.

A magyar nyelv a hírlapokban és folyóiratokban. „A román államvasutak vezetősége megfosztotta *nyugdíjjogosultságától* a magyar vasutasokat.“ (1922. IX. 8.). A többesszámú birtokos mellett a többesszámú személyragot kell használni: *nyugdíjjogosultságuktól*.

„Ezt nem bírja elviselni anélkül, hogy vele együtt a német termelőerő is a legsúlyosabban károsodjék.“ (1922. VIII. 30.). Az ilyen tagadó főmondat mellett a mellékmondatból sem hiányozhatik a tagadó szócska: hogy . . . *ne* károsodjék.

„Az én szegény idegeimet ki fogja *újjászületni*.“ (1922. VIII. 11.). Az író nem érzi, hogy a *születni* szenvedő, tehát tárgyatlan ige, s megfelelkezik arról, hogy a *szülni* alapige tárgyas. Legfeljebb azt kérdezhetne volna, hogy ki fogja *újjászülni* az ő idegeit. — Ugyanez a lap beszélt „igenlő és nemlő“ válaszról. A „nemlő“ komikus és korcs alkotásra semmi szükség sincs a *tagadó* helyett. — Egyik napihírének ez a címe: „Rendőrok és bérkocsisok harca — két halottal.“ Furcsa eset. Miért harcolnak a rendőrök és a kocsisok két halottal? Az esetet elolvasva, megtudjuk, hogy a rendőrök bérkocsisokkal harcoltak s két halott maradt a harctéren.

„Kár, hogy te meg én, *még a kettőnk felesége is*, csupa filológusok, meg historikusok vagyunk.“ (1922. VI. 1.) Az író el

¹ Erdős Renéevel is megesett ez a tévedés: „A szoba nem volt nagy, de a földtől egészen a *padmalyig* bevonva az égő piros damaszttal, sőt ez is folytatódott meg a *padmalyon* is . . . (Santerra biboros, 84. l.) A szerk.

akarta kerülni azt a hibát, hogy többesszámba tegye a feleség szót (ilyenformán: meg a feleségeink is), s más hibába esett, mert így ez a mondat azt jelentené, hogy a kettőnek egy felesége van. Ezt a kétértelműséget csak így kerülhetjük el: „Kár, hogy te meg én, meg mindegyikünk felesége is, . . .” Vagy pedig: „Kár, hogy te meg én, meg az asszonyok is, . . .”

Szórendi hibák. „A magvetés előtt *me glazítani kell* a talajt, ahová a magot *hinteni akarjuk*.” Helyesen: „A magvetés előtt meg kell lazítani a talajt, ahová a magot akarjuk hinteni.” — „Csak éppen a belügyminisztériumnak az volt az álláspontja, hogy . . .” Helyesen: „Csak éppen a belügyminisztériumnak volt az az álláspontja, hogy . . .” Vagy pedig, ha nem akarjuk ennyire kiemelni, elhagyandó a *csak éppen*.

Erőtetett beszéd mód. Kosztolányi Dezső írja a PH.-ban: (1922 aug. 13).

„Láttam itt (a Balaton mellett) egy népszínművet, melyet összeeskábált színpadon csupa falusi leány, legény játszott el, folyamatos szereptudással, talpraesetten. Sok közülük a színészi tehetség, különösen a figurás, tréfás, jókedvű alakoskodó. Szó sincs róla, kissé kezdetlegesek, de éppen ez adja játékuknak a középkorias, selypítő bájat. Leginkább az a meglepő, milyen kevésbé népiesek. Ők a nép, lelküket a könyv andalítja s bizonyára istentelen ünneprontásnak tartanak, hogy ha az írott betűt elferdítenek úgy, amint hétköznap teszik. Ki is mondanak minden hangzót: *tud-ja, mond-ja*, hallom szüntelcnül. Budapesten a kabarészínész, ki sohasem járt faluban, vastag parasztsággal hangsúlyozza: *tuggya, mongya*. Itt pedig kitetszik, hogy az emberek sohase képesek önmagukat játszani, nem arról képzelegnek, amik, hanem arról, amik nem. A falu finoman, úriasan akar beszélni, a város pedig természetes pongyolással. Mindegyik hiányt pótol, kutatja kiegészítő-színét, mihelyt művészetről van szó, azt hajszolja, ami nincs benne. Ez minden komédia, színjáték, művészet ősi mivolta.”

Kosztolányi megfigyelését azzal egészíthetjük ki, hogy az *ad-ja, lát-ja*-féle affektált kiejtést az elemi iskolai tanítók akarják sok helyen a népre erőtetni, néha a városi iskolákban is. Ha aztán a nép fia színpadra kerül, a belévert „úriasság” kitör. A mindennapi beszédben, szerencsére, hiábavaló a tanítónak minden igyekezete.

Kijön, becsehel. A fontosabb kihatású, jelentősebb események a nyelv fejlődésében is mindenkor nyomot hagynak. A nyelv kincses házában minden történeti változás emlékeit elhelyezi s ezeket az emlékeket hosszabb-rövidebb időre meg is őrzi. A Ny.-nek több cikke foglalkozott már a világháború szókincsével. Az azóta elviharzott események sem múltak el a nyelvre nézve változatlanul. Hazánk területének megcsonkítására, elszakított testvéreink küzdelmeire több új szó vagy szóhasználat fog emlékeztetni. Ezekről az új szavakról és szóhasználatokról elsősorban olyanok tudnának beszámolni, akik az utolsó időket tőlünk elragadott területeken élték

át. Általános pld. ez a kifejezésmód: *N. N. kijött Erdélyből, Szatmárról.* Ez a használat arra vall, hogy Erdélyt, Szatmárt, vagy egyáltalán az elszakított részeket, úgy fogjuk fel, mint egy elzárt várat, amely valamiképp el van különítve a megcsonkított Magyarországtól. Egy állami tisztviselőről azt az értesítést hallottam, hogy *becséhelt.* Ez azt jelenti, hogy az illető esküt tett a cseheknek s szolgálatba állott hozzájuk. Érdekes volna az ehhez hasonlókat összegyűjteni; valamikor nemcsak a nyelvtudomány, hanem a történet, elsősorban a művelődéstörténet is nagy hasznát venné.¹

DÉNES SZILÁRD.

Új könyvekből. A *Világirodalom* c. új könyvkiadóvállalat Goethe válogatott munkáinak egész sorozatát indítja meg egy szép kiállítású kis kötettel, melynek címe *Egy szép lélek vallomásai.* A fordító, Gedő S. helyes érzékkel a Meister Vilmos tanulóévei c. regénynek ez elmélkedő részlet-epizódját fordította le gondosan. Éppen ezért érthetetlen, hogy efféle magyartalan fordulatok akadtak tolla alá, mint: „*Ha egy fejelelem így viselkednék udvaroncával szemben... úgy az nagyon nyugtalanokdnék...*” „*Ha kedves volt istennek, hogy gondolkod reá, úgy rendjén volt a dolog; ha nem volt kedves, úgy legalább azt véltem...*” (41. l.)

Nemes, régi magyar hagyományokat elevenít fel Löw I. *Sírversek* c. disztichon-kötete. (1922, 39. l.) Több mint két ívnyi disztichon, melyek kőbe vésvé hirdetik egy kitünő magyar stilista rajongását anyanyelve iránt. A régi és népies magyar siriratok hagyományait fejleszti ez az érdekes kis füzet, inverzióival, jó, szinte keresetten jó magyarságával s néhol a kihamvadott fájdalom emlékein játszadozó siri humorával. Mégis, néhány apró megjegyzés: 15. l. a *tunnani* fény helyett nem volna mégis köznyelvibb s kevésbé keresett, ha azt írja *tulnani*? Keresett szólások: „Itt tetemed *roha* sírnak ölen, de hitűnek kebelünkben Hirdeti: ott nyugszik lelked a mennyek ölen.” Továbbá a *környez* fogalomra kedvvel alkalmazza a *körít* szót, mely *ma*, városi ember előtt oly gasztronómikus mellékzöngéjű, hogy alig való sírkőre. A *kötelességérzet* is kissé laposan hangzik ebben a hexaméterben: „Munkaerőd, szigorú kötelességérzetedet nem Törte az aggkor meg itt leve csak pihenőd!” Az első sorban azonkívül nyolc *e-s* szótag jön egymás után! Érdekes, bár erőtetett a következő inverziós disztichon. „Özvegyi gyásszal e sir nyugovóját hitvese gyászlá, Özvegyi gyászának *hírnöke bús eme kő!* — Szép és megható a világháború Szegeden elhunyt áldozatainak sirirata:

Nem fogadott be tömegsír jeltelen öble: begyűjtének

Itt szomorúfüzeink enyhe nyugalma alá.

Álomhüvelyező végnélküli létre kelétek —

Hálásan jelölök, hős fiaink porotok.

A *Világirodalom anekdotakincse* c. új vállalat érdekes első kötetében, mely a minap jelent meg, olvasom Voltair-ról, hogy bizonyos dolgok miatt „nem volt mit tennie, az udvarnál kieszközöltetni, hogy elhagyhassa Párisát; *elkérteözölt* Angliába, el is engedték, de a börtönigazgató vele ment a hajóig.” A tőlünk kiemelt szó nem irodalmi, hanem tájalak, általában így mondjuk: *elkérteözölt.* Mégsem megrovásképpen jegyezzük ki, inkább annak illusztrálására, hogy a nem ríkitó nyelvjárási elem még az értekező prózának sem válik hátrányára. R. M.

¹ A *leu-lei* kérdést is jól megoldották erdélyi magyarjaink azzal, hogy a román pénzt *lajos-nak* nevezik. A szerkesztő.

MAGYARÁZATOK.

A régi helyesíráshoz. Az *i* és *ü* hangok jegye némely nyelvemlékünkben föltünő módon váltakozik, úgyhogy pusztán írásbeli pontatlanságnak látszik, ami más esetekben (*mivel: müvel, ti: tü, izen: üzen* stb.) valósággal hangváltozás. Csakis írásbeli különösség lehet pl., ha Tinódinál mélyhangú szókban *ü*-t találunk *i* helyett: *büzzük* 11, *sürva* 14. Hasonló képtelenségek fordulnak elő Tinódinak néhány kortársánál is, pl. *büzzott* RMK. 6:79, gonozt ne *küuan* Ozorai: Christ. 59. — Ha már most ugyanezen íróknál némely magashangú szóban is ilyen szokatlan *ü*-hangot találunk, ezt is — noha nem olyan képtelenség, mint az előbbi — pusztá írásbeli sajátságának tarthatjuk: *hüv* eh. hír Tin. 17 és RMK. 2:341, *tekünts* uo. 6:77, *müvel* eh. amivel uo. 81, *dücsüret* 91, 95, *dücsürik* 93 (*dücsürünk* uo. 93 lehet a *dücső* alak analógiájára; *dücsőség* már Heltainál előfordul, *dütsőséges* és *dütsösködni* Pázmánynál, *düczü* MA.-nél, l. NySz). — A hibát valószínűleg az olyan páros hangalakok hamis analógiája okozta, minők *müvel: müvel, hüven: hüven, bin: bün* stb.

SIMONYI ZSIGMOND.

A magyar katonanyelv jövevényszavai. Zolnai Gyulának a Nyr 51:46—48. lapjain közölt észrevételei arra mutatnak, hogy cikkem (Nyr 50:135—139) címét és célját félreértette. A címét illető félreértést az okozhatta, hogy Zolnai a *jövevényszó* elnevezést csupán a *meghonosult idegen* szókra korlátozza. Ezért helyteleníti, hogy a katonanyelvben használt német kifejezéseket a magyar nyelv jövevényei közé iktassuk be, hiszen „igazi jövevényszavakat alig kereshetünk bennük“ (46. l.). Cikkem azonban a *jövevényszó* elnevezést Simonyi Zsigmond értelmezésében használja; Simonyi *minden idegen* szót, akár megmaradt idegen alakjában, akár meghonosodott, jövevényszónak nevez. („A máshonnan került szók az úgynevezett jövevényszók két nagy seregére oszlanak“ stb. l. A Magyar nyelv 2. kiadás 73. l.) Ezt a gyűjtőnevet teljes joggal helyeztem tehát a cikk élére. A cikknek különben nem is volt más célja, mint hogy lehető teljességgel összeállítsa a magam katonai szolgálata idejében szerzett ismereteim alapján a német katonai kifejezéseket, amelyeket a közös hadseregben szolgáló magyar katonák használtak. Ezzel azonban korántsem kívántam, hogy „az egész osztrák katonai műnyelvet a maga teljességében beiktassuk a magyar nyelv jövevényszavai közé.“ (47. l.) Ellenkezőleg, már cikkem elején megjegyzem, hogy „a világháború befejeztével a háborús szavak és kifejezések közül sok veszett ki a használatból“ (135. l.) s befejezőül összefoglalóan is megállapítom, „hogy a közös hadsereg és a német szolgálati nyelv megszűnése a jórészt *szükségtelen* idegeneket ki fogja küszöbölni vagy már ki is küszöbölte a magyar nyelv területéről.“ (139. l.) Viszont azt, „hogy a legtöbb jövevényszó a német szolgálati nyelvvel szükségszerűen került át a magyarba“ (139. l.) nincs okom visszavonni. Persze nem a magyar nyelvnek volt szüksége e kifejezésekre, hanem a szegény

magyar bakának, mert a hivatalos szolgálati nyelvben csak ezeket a kifejezéseket használhatta.

VERŐ LEÓ.

Gyorsmondóka. A népszellem ismert tréfás alkotásairól gyorsmondókának nevezte egyszer Szarvas Gábor azokat a hosszúra nyúlt, körmönfont szerkezetű mondatokat, amelyekben szertelen sok bővítmény mellett jelző jelző hátára van állítva oly módon, hogy visszamenőleg folytonos alárendelés viszonya van közöttük (l. Nyr 14: 275). Egy ilyen újabb gyorsmondókát érdemesnek tartok elriasztó például ide jegyezni:

„A mily szép a chauvinismus a magyar közélet nyilvánulásainak más terein, olyannyira nem szabad pusztán a magyar szív- és lélekre hallgatni akkor, mikor valaki ilyen rendkívül fontos vonatkozásaiban az egész emberiség közkincsét *tevő* tudományt *érintő* kérdéssel *foglalkozó* — bár népszerűnek szánt — munkával lép föl“ (Bpesti Szemle 114: 307).

A két első igenév fokozatosan alárendelt jelzője a következőnek, az elsőhöz, a *tevő*-höz pedig egy jelzőkkel túlhalmozott tárgy tartozik bővítményül.

(Budapest.)

ZOLNAI GYULA.

Verantius Faustus Dictionariumáról. Verancsics ötnyelvű szótárának (1595, Velence) a M. Tud. Akadémia könyvtárában lévő két példányát tanulmányozva, nagy meglepetésemre azt vettem észre, hogy a két példány néhány dologban eltér egymástól. Mikor azután a M. N. Múzeum könyvtárának a Verancsicskiadását megnéztem, kiderült, hogy ez viszont egyik akadémiai példánnyal se egyezik meg teljesen. A három típus közti fontosabb különbségek a következők: (Az Akad. egyik példányát A-val, a Múz.-ét B-vel, az Akad. másik példányát C-vel jelöljük.)

A) Armare: *Fegyverbe eülluiztetni*, Auelana: *Mogyoüreü*, Fundus: *F üld* (az *e* helye üresen maradt), Ningere: *Ho-e ni* (az *s* betű helye üresen maradt), Noxius: *Beüne ü*, Religiosus: *Isten-felen*, Reliquiae: *Maradik*, Pulchritudo: *Szeepsegh*, Statura: *Magassag*, Virgulta: *Veszszeük*, Viriditas: *Zeüldseg*. A függelékben: 119. l. *Kormany, Chep*; 124. l. *es azle-äyadot*; 125. l. *Eül yobyán Isten-atlyának midē-hallo-nak*; 128. l. *Gratia plena: Tellyes malaszta*, Dominus: *Luur*, in mulieribus: *aszszonyalotok ré, keüzeüt*.

A megfelelő adatok a másik két típusban:

B) *Fegyvereseteni*,¹ *Mogyoreü*, *Feüld* (az *e* csak kevésbé látszik), *Ho-esni*, *Beüne ü*, *Isten-felü*, *Maradiku*, *Szeepsegh*, *Magassa*, *Veszszeük*, *Zeüldseg*; *Kormany*, *Chep*; *es-az-te-anyadot*; *Eül 3 yobyán 2 Istē-atlyának 1 midē-hallo-nak*; *tellyes malaszta*, *Vuz*, *aszszonyalotok keüzeüt*.

C) *Fegyvereseteni*, *Mogyoreü*, *Feüld*, *Ho-esni*, *Beüneüs*, *Isten-felen*, *Maradik*, *Szeep seh*, *Magassa*, *Vesz[zeük]*; a szó vége: *zeük* hiányzik], *Zeüldseg* (a seg szótag azonban feljebb csúszott, úgyhogy középre került *Vesz* és *Zeüld* közé); [*Kormany* (a kezdő mássalhangzó hiányzik), *Chep* (a szókezdő C feljebb csúszott); *es-az-te-anyadot*; *Eül 3 yobyán 2 Istē-atlyának 1 midē-hallo-nak*; *tellyes malaszta*, *Vuz*, *aszszonyalotok keüzeüt*.

Ami a három lenyomatnak (mert kiadásról természetesen nem beszélhetünk) időrendi sorrendjét illeti, megállapítható, hogy A az eredeti, első típus. Azt lát-

¹ A NySz-ban csak 1696-ból. Érdekes, hogy ez a szó még MA-nél és PPB-nál sem fordul elő.

juk t. i., hogy a *Fegyverbe cülteizteln* csak két sorban fér el, míg a *Fegyvereseleni* szót nem kellett a szedőnek elválasztania; mégis az *Armare* címszó után *B*-ben és *C*-ben is egy sornyi spatium van. Ennek az üresen maradt sornak csak az lehet a magyarázata, hogy a későbbi lenyomatban meghagyták az első lenyomatban szükséges (mert a magy. rovatban kitöltött) spatiumot, hogy az újra való tördelést elkerüljék. Időrendben ú. l. *C* képviseli az utolsó lenyomatot. Verancsics szótárának a pannonhalmi főapátság könyvtárában is van egy (csonka) példánya. Dr. Klemm Antal szíves közléséből — amelyért e helyen is köszönetet mondok — látom, hogy ez a *C*-típussal egyezik (*Fegyvereseleni*, *Mogyoreü*, *Feüld*, *Beüneüis*, *Isten-felen*, *Veszsszeg*, *Zeüld* stb.), azonban ebben a példányban Pulchritudo : *Szeeps e*.

Vajjon Baldi, Megiser és Loderecker, akiknek a szótára Verancsicsra megy vissza (l. Melich, NyK 36 : 168—177), mármost *V*-nak melyik lenyomatát ismerték?

a) Baldinál az *armare*-nek, *fundus*-nak és a *pulchritudo*-nak megfelelő m. szavak hiányzanak; *nucella* : *Mogyoreu* (1514), *ningere* : *Hoenni* (1073), *nocens* : *Beüneu* (226), *religioso* : *Istenfelen* (1126), *reliquium* : *Maradik* (1613), *statura* : *Magassa* (1629), *virgultum* : *Vesseük* (2828), *verdura* : *Zeüldseg* (2898). Baldi tehát a *B*-típust használta.

b) Megisernél *armo* : *folgyeuerkesztetom* (= Calepinus *Föl fegyuerkdsztetöm*); *avellana* : *mogyoreü*, *fundus* : *feüld*, *mezö*, *ret* (vö. Calep.), *ningit* : *ho-esni*, *noxius* : *beüneüis*, *kar teven* (vö. Ver. *nocuus* alatt), *religiosus* : *istenfelen*, *reliquiae* : *maradik*, *pulchritudo* : *szeepseh*, *statura* : *magassa*, *virgulta* : *sw w vezzeü*, *veszseg* (vö. Calep. *Swrw vezzeü*); *viriditas* hiányzik. Meg. tehát a *C*-típust használta; *Zeüldseg* felcsúszott második szótagját a *Vesz*-hez kapcsolta.

c) Lodereckernél *Armare* : *Fegyvereseleni*, *Auelana* : *Mogyoro* (vö. Calep.), *Fundus* : *Füld*, *Ningere* : *Hoeni*, *Noxius* : *Beüneü*, *Religiosus* : *Istenfelen*, *Reliquiae* : *Maradik*, *Pulchritudo* : *Szeepsegh*, *Statura* : *Magassag*, *Virgulta* : *Veszszeük*, *Viriditas* : *Zeüldsegh*. Loderecker tehát a *B*-típust használta, de talán az *A*-típust is ismerte (vö. *Füld*, *Magassag*, *Hoeni*).

d) Ponori Thewrewk József tudvalevőleg 1834-ben újra kiadta Verancsics szótárát, még pedig — mint a következő alakok bizonyítják — a *B*-típus alapján: *Fegyvereseleni*, *Mogyoreü*, *Feüld*, *Ho-esni*, *Beüneü*, *Isten-felen*, *Maradik*, *Szeepsegh*, *Magassa*, *Veszzeük*, *Zeüldseg*; *Kormany*, *Chep*; *es az-te-anyadot*; *Eül 3 yobyan 2 Iste-atlya-nak 1 mide-hato-nak*; *tellyes malasztal* [így !], *Vuz*, *assonyalatokkeüzeü* [így !].¹

Tehát Baldi, Loderecker és Thewrewk a *B*-típust, Loderecker azonfelül talán az *A*-típust is, Megiser pedig a *C*-típust használta. FOKOS DÁVID.

Ponori Thewrewk József Verancsics-kiadásáról, amely 1834-ben „*Dictionarium pentaglottum*“ c. alatt jelent meg, már az imént megjegyeztük, hogy nem hű lenyomata az 1595-ből való eredeti szótárnak. Az eredetitől (természetesen mindig a *B* típust vesszük alapul) fönt a következőkben tér el:

¹ Melich szerint P. Thewrewk József kiadása „hű és pontos lenyomata az 1595. évi kiadásnak“ (NyK 36 : 170), azonban — sajnos — Thewrewk több helyen is eltért az eredetitől. — A *Maradik* (*B*-ben : *Maradiku*) azonban úgy is magyarázható, hogy abban a példányban, amelyet Thewr. használt, a szónak az alakja valóban *Maradik* volt. Hogy ilyen *B*-típusú példányoknak kellett lenniök, az különben Baldi megfelelő adatából (*Maradik*) is következik. — Kiváncos, hogy Ver. szótárának többi meglévő példányát is vizsgálják ebből a szempontból.

1. Több helyütt kijavította V-nak a sajtóhibáit; pl. stupidus — V *Fl-almelkodoi*: Th *El-almelkodoi*, commutare — V *Dherelni*: Th *Cherelni*, constans — V *Albatalos*: Th *Alhatatos*, aliquot — V *Egynebany*: Th *Egynehany*, perpetuus — V *Füreük*: Th *Euüreük*, praeuertere — V *Meg-haladin*: Th *Meg-haladni*, pugna — V *Harez*: Th *Harcz* stb. Pedig ha V-nak ezeket a sajtóhibáit kijavítjuk, érthetlenné válik előttünk, hogy miért van pl. Baldinál *Füreük* (720. sz.), Lodereckernél *Füreük*, *Albatalos*, Megisernél *flamelkodoi* stb. stb. (Egy-egy felfordított betűnek a kijavítása, mint pl. adiungere — V *Hozza-tenny*: Th *Hozza tenny*, még talán menthető eljárás.)

2. V az *m*, *n* betűket sokszor a szokásos módot csak a megelőző magánhangzó fölé tett hullámos vonással jelzi. Th ezeket a rövidítéseket háromféleképpen adja vissza: a) felbontja a rövidítést, pl. aduersitas — V *Szeréchellősegh*: Th *Szerenchellensegh*, aequalitas: V *Hasōlatossagh*: Th *Hasonlatossagh*; b) teljesen elhanyagolja a rövidítést, pl. negligere — V *Nē-viselni gōdot*: Th *Ne-viselnigodot*, supplere — V *Megh-tellyesetēni*: Th *Megh-tellyeseteni*; (ugyanazt a következtelenséget tapasztaljuk persze a ném. szövegben is: collatio — V *Ein zusammē tragung*: Th *Ein zusamme tragung*, de componere — V *Zusammē setzē*: Th *Zusammen setzen*); c) szó végén néha a betű mellé tett ponttal jelzi a rövidítést, pl. pudor — V *Szemirē, szegyē*: Th *Szemire. szegyē.*, vitricus — V *Mostoho-atlyā*: Th *Mostoho-atlya.*; szó belsejében is, pl. V *Sēpiernus*: Th *Se. pīernus*. Néha még kombinálja is ezeket a jelöléseket: rudis — V *Gorōba-tudaļā*: Th *Goroba. tudalla.*

3. Következtelenséget látunk az *ß* betű visszaadásában is, amely Th-nél néha *s*, pl. vindicta — V *Boßu-alas*: Th *Bossu-alas*, virga — V *Veßbeii*: Th *Vesseii*, 128. 1. V *aßonyalato*k: Th *assonyalato*k, de rēndesen *ss*, pl. autumns — V *Eülß*: Th *Eülss*, magnanimus — V *Nagy-Biveii*: Th *Nagyssiveii*, 128. 1. *malasstal*: Th *malasstal*; consumere — V *Mag emeßztenni*: Th *Mag emessztenni*. V-nál pl. van *Ereüßög* (firmamentum) és *Ereüßsegh* (firmitas), Th-nél: *Ereüssög* és *Ereüsssegh*; V-nál vitis: *Szeüleiü-veszßeii*, Th-nél ennek a szónak az alakja: *Szeüleiü-veszßeii*.

4. Kihagy egyes betűket, pl. etsi — V *Yol leheth*: Th *Yol lehet*, infantia — V *Gyermeksegh*: Th *Gyermesegh*, clangor — V *Tromlyta szo*: Th *Tromlytazo*.

5. Néha hozzá is tesz egy-egy betűt: perpetuus — V *Füreük*: Th *Euüreük*, sors — V *Szerenche*: Th *Szerensche*; vö. cicindela horvátul — V *Szvitāk*: Th *Rszvitāk*.

6. V-nál az *y* mellett két pontos *ÿ* is van (pl. adducere — *El hozny*, adamas — *Djemanth*), Th ezt a két pontot mindig elhanyagolja.

7. Az ékezetek elhanyagolása sem ritka dolog, pl. abies — V *Fenyü-fá*: Th *Fenyü-fa*, auicula — V *Madáráchká*: Th *Madárachká*.

8. A kötőjelek visszaadásában többször eltér az eredetitől; így kötőjelt használ ott, ahol az eredetiben nincs: addiscere — V *Megh tanulny*: Th *Meghtanulny*, viszont máskor elhagyja a kötőjelt: feretrum — V *Zenth mihaly-lova*: Th *Zenth mihaly lova*, antiquitas — V *Reghi-ideii* (itt ugyan a kötőjel csak halványan látszik): Th *Reghi ideii*.

9. Egybeír különálló szavakat: magnanimus — V *Nagy-Biveii*: Th *Nagyssiveii*, 128. 1. V *aßonyalato*k keüzeüi: Th *assonyalato*kkeüzeüi.

10. Egyéb eltérések: ductor — V *Vezerleüi*: Th *Vezerleüi*, ditare — V *Megh gazdagelan* (az *A*, *B*-típusban a szóvégi *i* nem látszik, a *C*-típusban az *i* helyén egy halvány pont van): Th *Megh gazdagelani*, religiosus — V *Isten-felen* (felfordított *ü*-vel): Th *Isten-felen* stb. Itt említjük meg Th-nek azt a szándékos

változtatását is, hogy Arconatus költeményét, amely az eredetiben a Carrilliushoz intézett ajánlólevél és az „Avthor Benigno Lectori Salutem“ c. előszó után következik, Th a maga kiadásában az ajánlólevél s az előszó elé tette.

A mondottakból nyilvánvaló, hogy Verancsics adatait lehetőleg mindig az eredeti kiadásból kell idéznünk.

1922. május.

FOKOS DÁVID.

Nyifog. Szily Kálmán (MNY 18:92) a *nyír*, *nyírbál* igékről szólva megemlíti a *nyif*, *nyaf*, *nyávog* szócsoportot, amelyek egy közös *nyi(v)* alapszóra mutatnak. „Jelentése Cal.-nál: vagio, greinen; MA.-nál: vagio, ich schreie wie ein unmündig Kind...“ A szócsalád hangutánzó eredetét, amire a szerző helyesen utal, néhány román nyelvekbeli párhuzammal megerősíthetem: délf. *guifo*, *gnafo* „acharnement d'un chien près de sa proie“, fr. *gnafron* „Vielfrass“, genua. *guiffra* „mangiore svogliatamente“, kat. *nyip-nyap* kutyaugatás. A román szavakba mindenestre belekeveredik a német *nif*, *nipf* szócsalád, a. m. „Schnauze, Rüssel“; vö. fr. *renifler* „schnüffeln“; és vö. a bécsi szólással *den Nipf hängen lassen* am. „die Nase hängen lassen, niedergeschlagen sein“, toszk. *arricciare il niffolino* „orrát fintorgatja, kényeskedik“. Itt olyan esettel van dolgunk, midőn — egy Schuchardt-féle képet használva — az átvétel „ködképszerűen“ az ősi keletkezésbe (Urschöpfung) megy át. (Vö. a fr. *gniaf*-ról „foltozó varga, kontár“ tett megjegyzéseimet, Bibliotheca del' Archivum romanicum II: 3, 147 s. köv. l.) SPITZER LEÓ.

Aszentál. E katonai műszó eredetét tárgyalja Spitzer Leó cikke: *Österr.-deutsch Assentieren* (Germ.-rom. Monatsschrift. 1922. 181-3. l.) s kimutatja, hogy a szó eredeti jelentése nem az, amit a mai közhasználat ismer (a magyarban is), t. i. az orvosi vizsgálat, hanem a már alkalmasnak talált katonák behívása. „Die Stellungspflichtigen, welche zum Dienste im Heere... tauglich befunden werden, sind zu assentieren.“ A szó eredetére nézve Spitzer nem tudja határozottan eldönteni, vajjon az olaszból vagy a spanyolból vette-e át az osztrák katonanyelv. Valószínűbbnek tartja az olasz eredetet.

Bolfrász. A *frász* = nyavalyatörés népies neve. Az ujságolvasó magyar humora, nem ákarván egyszerre, nyersen frászt mondani, azt mondja: *törjön ki a bolfrász*. Bolfras báró ugyanis a király hadsegéde volt, aki mindig együtt ment Ferenc József királlyal. A neve igen hasonlítván a *frász* szóhoz, alkalmas lett arra, hogy a haragos magyar bosszúságában humorosan könnyítsen mérgén, de úgy, hogy mosolyt keltvén, senki meg ne botránkozzék rajta.

(Sárospatak.)

GULYÁS JÓZSEF.

Tájszók. 1. *Bikises* a. m. pattanásos; Kótajban (Szabolcs m.) használatos. Pl.: *Jaj de bikises ez a kis lány!* — *Nézd, tegnap még bikises volt, ma már nincs rajta egy szem se.* — *Nem is bikises!*

2. *Gömbör* a. m. gömbölyű, kerek, egészséges; Gáván használják. Pl.: *Jaj, kis gömbörkém, de jól nézel ki!* — *Aranyos kis gömbör lányom, gyere már hamar, mer megfázol.* — *Ojan gömbör, mint egy rózsabimbó.*

(Szabolcs megye.)

ifj. RADVÁNYI SÁNDOR.

Helyreigazítás. A mellékelt helyesírási szabályzat 22. oldalár (2. hasáb, fent) a hosszú és rövid *i* felcserélődött. A 2—5. sor így javítandó: *ige*; *ígér*, *ígéret*; *igéz*, *-et*; *így*.

A Szómutató a Tartalomjegyzék mellett van.

A kiadóhivatal értesítései.

A folyó évben még két füzetet óhajtottunk előfizetőinknek küldeni, azonban június óta a nyomtatványok előállításának költségei olyan óriási módon emelkedtek, hogy teljes lehetetlenség az évi 70 korona előfizetési összegért a Nyelvört a tervezett terjedelemben megjelentetni. Az előállítás folyton emelkedő költségei így is felülmúlják az előfizetési díjat. Kárpótlásul az elmaradt füzetért megküldjük minden előfizetőnknek e füzethez mellékelve Az Est, a Pesti Napló és a Magyarország napilapok részére összeállított helyesírási szabályzatot és szójegyzéket.

A nyomdai- és a papírárak folytonos emelkedése miatt kénytelenek vagyunk a Magyar Nyelvőr előfizetési árát jelentékenyen felemelni. **Az előfizetési díj 1923-ra évi 300 korona. Azoknak az iskoláknak, amelyek eddig is előfizetők voltak, évi 150 koronáért adjuk a lapot.** De kérjük az iskolák igazgatóit, a könyvtárak vezetőit, hogy az év elején pontosan és teljes összegében küldjék be a díjat közvetlenül a kiadóhivatalnak, mert a levelezés felesleges munkát ad és jelentékeny költséget okoz.

Tanárok, tanítók és más tisztviselők 100 korona kedvezményes árban kaphatják a lapot.

Kérjük a Nyelvőr barátait, támogassák lapunkat ezentúl is, hogy hivatását tovább is teljesíthesse.

A Nyelvőr 1920, 1921 és 1922-iki évfolyama egyenként 150 koronáért kapható.

A régebbi évfolyamok közül csak néhány évfolyam kapható még.

A Nyelvőr 1923-ik évi első száma január hó elején jelenik meg.

Elmaradt számok megküldésére vonatkozó kéréseket csakis az illető év folyamán és mindig csak a legközelebbi szám megjelenése alkalmával teljesíthetünk.

ETHIKA-KÖNYVTÁR.

Az Ethika-Könyvtár oly tudományos művek kiadását tűzte ki feladatául, amelyek a természeti és a szellemi tudományok, valamint a filozófia különböző köreibe vezetik be az olvasót. E célból sikerült a legkiválóbb szakemberek közreműködését megnyerni, kik tárgyukat nemcsak kellő szakszerűséggel, hanem egyszersmind közérthető és élvezetes formában adják elő. Az Ethika-Könyvtár tiszta, elfogulatlan tudományt akar nyújtani, hiven jelszavához, Spinoza mondásához: non ridere, non lugere, neque detestari, sed intelligere. Mert az igazi tudás megszünteti az elfogultságot az emberek közt, elsimítja a szenvedélyek szülte egyenetlenkedést, megkönnyíti a kölcsönös megértést és emberré teszi az embert.

Az Ethika-Könyvtár eddig megjelent kötetei:

I. Schmidt József: Az ó-ind epika	Ára 150 K.
II. Ballenegger Róbert: A termőföld	Ára 160 K.
III. Benedek Marcell: A francia regény a 19. században	Ára 120 K.
IV. Réthly Antal: Időjárás és Éghajlat	Ára 200 K.
V. Földessy Gyula: Ady-tanulmányok	Ára 150 K.
VI. Czakó Ambró: A vallásfilozófia alapvonalai	Ára 120 K.
VII. Király György: A magyar ősköltészet	Ára 120 K.
VIII. Rubinyi Mózes: Vajda János	Ára 120 K.

Az ETHIKA tudományterjesztő és könyvkiadó r. t. kiadása.

Főbizományos: LANTOS r. t. könyvesboltja.